

INNEHÅLLSFÖRTECKNING	
FÖRORD	7
1. INLEDNING	9
1.1. Termer, begrepp, definitioner	10
1.2. Språk och identitet	13
2. VITRYSSLAND — BEGREPP OCH TERRITORIUM	17
3. DEN PREMODERNA PERIODEN. DEN UTEBLIVNA VITRYSKA PROTONATIONALISMEN	20
3.1. Mellan öst och väst	20
3.1.1. Arvet från Öst	20
3.1.2. Under inflytande från Väst	25
3.2. Komplexa identiteter	32
4. DEN MODERNA NATIONALISMEN	37
4.1. Upplösningen av ruthenernas komplexa identitet	37
4.2. Vitryssarnas svårigheter att etablera sitt språk som nationell symbol	46
4.2.1. Språkläktskap som hinder	46
4.2.2. Svårigheter att propagera för det nationella språket	48
4.2.3. Vitryskans låga status	49
4.2.4. Den nationella elitens svaghet	51
4.3. Den vitryska nationalismens utveckling under åren 1902-1921	53
4.4. Vitryssland under mellankrigstiden	57
4.4.1. Utvecklingen i västra Vitryssland	57
4.4.2. Utvecklingen i östra Vitryssland	59
4.5. Vitryssland under andra världskriget	62
4.6. Den vitryska nationella identiteten under sovjettiden från 1945 till "perestrojka"	66
4.6.1. Modernisering och russifiering	66
4.7. Vitryssland under den postsovjetiska epoken	72
4.7.1. Mot postsovjetismen	72
4.7.2. Det strandade försöket till vitrussifiering	73
4.8. Språk och nationella identiteter i dagens Vitryssland	80
5. DEN VITRYSKA NATIONSUPPBYGGNADSPROCESSEN I LJUSET AV W. BLOOMS IDENTIFIKATIONSTEORI	84
6. DEN VITRYSKA NATIONALISMENS FRAMTIDSPERSPEKTIV. NAGRA AVSLUTANDE ORD	96
7. SUMMARY IN ENGLISH	98
BIBLIOGRAFI	103
KARTFÖRTECKNING	109

Förord

Denna studie har tillkommit i samband med min forskning om språk, nationella identiteter och nationalism i Öst- och Centraleuropa. Tack vare stipendier från Svenska Institutet och Wenner-Gren Center vistades jag somrarna 1995 och 1996 i Warszawa på den Internationella Forskarskolan för Öst- och Centraleuropastudier. Där träffade jag bland annat flera forskare från Vitryssland. Samtal och långa diskussioner med dem gav mig inspiration till att skriva ett särskilt arbete om de vitryska frågorna. Mina vitryska forskarvänner Natalia Agafonova och Viktor Zajka från Minsk, Alexander Smoljančuk från Hrodna och Uladzimii Ljukevič från Brest har också hjälpt mig att skaffa material från Vitryssland. Natalia, Viktor, Alexander och Uladzimir tillhör den lilla skara av den vitryska intelligentsian som fortfarande vill hoppas på ett demokratiskt och självständigt Vitryssland. Dem vill jag tillägna denna lilla bok.

Samtidigt vill jag tacka alla som har lagt ned möda på det redaktionella arbetet med denna skrift, prof. Lars Steensland, Terho Paulsson, Galina Binder och min make Sven Törnquist.

Ett särskilt tack går också till prof. L'ubomir D'urovič för hans synpunkter på frågor jag dryftar i detta arbete och för all tid som han ägnat åt att med mig diskutera språk och nationalism, inte enbart i Vitryssland.

Barbara Törnquist Plewa

Lund 1997-02-05

1. Inledning

Vitryssland är en av de nya europeiska stater som gjorde sitt inträde på den internationella arenan 1991, efter Sovjetunionens upplösning. I övriga Europa är allmänhetens kunskaper om Vitryssland mycket knappa. Det har också skrivits mycket litet om Vitryssland på de västerländska språken. Det finns således ett stort kunskapsvakuum att fylla, och denna studie kan ses som ett litet steg i den riktningen. Samtidigt är arbetet tänkt att inte enbart fylla en informativ funktion utan också att bidra till forskningen och den vetenskapliga diskussionen om nationalism, nationsuppbyggande ("*nation-building*"), relation mellan språk och nationell identitet.

I föreliggande studie försöker jag beskriva och analysera den vitryska nationsuppbyggnadsprocessen, identitetsbildningen och den vitryska nationella rörelsens problem. Tyngdpunkten läggs vid analys av språkets roll som avgränsningsmarkör och nationell symbol. Arbetet består av flera delar. Den första ägnas åt den premoderna, prenationella epoken i den vitryska historien, i vilken jag söker rötter till den vitryska kulturens specifika drag. I den andra delen koncentrerar jag mig på den moderna vitryska nationsuppbyggnadsprocessen från 1800-talet fram till vår tid. I analysen av denna process använder jag element av K. Deutschs och E. Gelmers teorier om nationalism. Båda dessa forskare knöt nationalismens utveckling till moderniseringsprocessen.¹ Jag diskuterar således med hjälp av deras teorier den vitryska nationalismens utveckling i relation till det vitryska samhällets sena modernisering. Därefter ägnar jag ett särskilt kapitel åt frågan huruvida språk och nationell respektive etnisk identitet sammanfaller i Vitryssland och vilka konsekvenser detta har för den vitryska nationella ideologin. Till sist, i det sammanfattande kapitlet, försöker jag utifrån W. Blooms identifikationsteori (Bloom 1990) belysa den vitryska nationalismens svårigheter att mobilisera befolkningens breda skikt.

¹ Enligt Deutsch uppstod moderna nationer som resultat av ökad mobilitet och kommunikation inom mänskliga grupper och genom deras inre integration gentemot omvärlden. Allt detta var möjligt först efter de preindustriella samhällenas upplösning. Se Deutsch, 1953. För Gellner var nationalism en produkt av strukturella omvandlingar i moderniseringens tecken, ett svar på det industriella samhällets och den centraliserade moderna statens krav. Se Gellner, 1983.

1.1. Termer, begrepp, definitioner

Med *nation* menas i denna bok en gemenskap baserad på kulturell kommunikation, där gemenskapen avgränsas och hålles samman genom en *politiserad* kulturidentitet.² Denna politisering sker genom att den gemensamma kulturidentiteten åberopas som grund för gruppens anspråk på politisk självstyrelse, dvs. politisk autonomi eller en egen stat. Att kalla en grupp för en "nation" implicerar att man tillerkänner gruppen rätt att göra anspråk på någon form av politisk självstyrelse. *Nationalism* är däremot en ideologi vars anhängare som sitt främsta mål har att förvärva eller upprätthålla politisk självstyrelse, enhet och identitet hos en befolkning som de betraktar som en nation.³ Begreppet nationalism kommer således att användas i denna studie i neutral mening, utan den negativa värdebeladdning som det brukar ha i i många språk, däribland i det vanliga svenska språkbruket.

Den politiska aspekten, kravet på politisk självstyrelse, är avgörande för förståelsen av begreppen *nation*, *nationell identitet*, *nationalism*. Detta skiljer t.ex. *nationell identitet* från en *etnisk identitet*, en annan term som kommer att användas flitigt i detta arbete. Både nationell identitet och etnisk identitet är kulturidentiteter som människor delar, men en nationell identifikation är först och främst politisk och mer generell. Den är i stånd att överskrida de etniska lojaliteterna och integrera olika etniska identiteter i en enhet. Den nationella identiteten kan också beskrivas som en situation i vilken människor *en masse* har identifierat sig på likartat sätt med nationella (dvs. politiska) symboler, internaliserat dem och gjort dem till en del av sina personliga identiteter (Bloom 1990, s. 52).

För att åskådliggöra skillnaden mellan etnisk identitet och nationell identitet vill jag hänvisa till socialantropologen Shils' distinktion mellan så kallade "primära band" och "civila band" (Shils 1957). De första karakteriserar en etnisk gemenskap, de andra en nationell. Primära band mellan individen och gruppen skapas genom att man föds och lever under de formativa åren inom en bestämd grupp. Individens första identifikationer görs inom denna grupp. Den primära identifikationen är känslomässigt mycket laddad. Den utstakar en riktning för individens identitet. Det är dock enligt min uppfattning viktigt att betona att den inte är determinerande. Individer kan nämligen manipulera sin etniska identitet genom att tona ned den och i stället framhäva andra kollektiva identiteter (t.ex. den nationella, religiösa mm.). Det finns dessutom multikulturella samhällen där en del individer

² Jämför med definitionen i Johansson 1993a, s. 18.

³ Jämför med definitionen i Smith 1991, s. 73.

kan erövra kompetens i olika kulturer och på ett framgångsrikt sätt "konvertera" från en etnisk identitet till en annan.⁴ Vitryssland — ett kulturellt gränsland — är ett exempel på den typen av samhälle.

Nationen bygger till skillnad från en etnisk grupp på civila band. Den nationella identifikationen är till sitt väsen politisk, även om den alltid åtföljs av en större eller mindre kulturell identifikation. Gränsen mellan det etniska och det nationella suddas dock ofta ut inom nationer som etniskt är relativt homogena. Individernas primära identifikation upplevs då som nationell och inte längre som en etnisk identifikation. Nationen lånar symboler och identitetsmarkörer från den dominerande etniska gruppen. Nationella ideologer kan då välja att definiera nationen på etnisk basis, såsom en s.k. etnonation. De kan också (med tanke på etniska minoriteter) hävda att nationen i fråga är en politisk-territoriell och ej en etnisk gemenskap. Ideologernas och politikernas uppfattning behöver dock inte alltid överensstämma med vanliga människors perception av verkligheten.

Det finns flera gemensamma drag mellan en nation och en etnisk grupp, vilket leder till att en del forskare använder dessa termer som utbytbara. Jag kommer dock i detta arbete att göra en klar åtskillnad mellan begreppen, även om jag är medveten om överlappningen mellan dem, i synnerhet i den östeuropeiska etnonationella kontexten.

Såväl etnisk grupp som nation definieras av forskare på objektiv eller subjektiv basis eller båda. De objektiva definitionerna tar enbart hänsyn till klart urskiljbara drag (t.ex. territorium, språk mm.) som kännetecknar den givna gruppen. För anhängare av de subjektiva definitionerna är däremot gruppens självmedvetande (dess uppfattning att den utgör en nation eller etnisk grupp) helt avgörande. Man kan hålla med kritikerna av de objektiva definitionerna att existensen av vissa urskiljbara drag hos en grupp inte gör den till nation eller etnisk grupp om den inte åtföljs av självidentifikation hos gruppen. Å andra sidan kan man hävda att gruppens självmedvetande, dess uppfattning om att den utgör en gemenskap, alltid vilar på något konkret drag, oavsett om det är inbillat, mytiskt (vilket t.ex. en föreställning om ett gemensamt ursprung kan vara) eller verkligt existerande. Både nation och etnisk grupp definieras således genom samexistensen av subjektiva (självuppfattning) och objektiva element. Gruppens och individens självidentifikation är resultatet av interaktion inom den egna gruppen och med olika andra grupper. Självidentifikationen påverkas av hur andra klassificerar gruppen/individens.

⁴ Om situationsbetingade och permanenta byten av etnisk identitet se Peterson Royce 1982, kapitel 7 "Tactics of Choice".

Vad konstituerar en etnisk identitet? Den norske socialantropologen F. Barth påpekade redan 1969 att det var poänglöst att definiera etnisk identitet genom att rada upp kombinationer av olika kulturella drag. Kulturella, avgränsande drag kan nämligen ändras och gruppens karakteristika förändras. Det väsentliga är däremot "the fact of continuing dichotomization between members and outsiders" (Barth 1969, s. 14), dvs. ett upprätthållande av gränser mellan "vi" och "de andra". Identitetsmarkörer kan således förändras men så länge avgränsningsproceduren består, består den etniska gruppen. I vissa fall kan den etniska gruppen till och med förlora yttre drag som skiljer den från andra, men ändå vidhålla att den har en separat identitet och hänvisa till gruppens gemensamma ursprung (hur fiktivt och avlägset det än må vara). Att detta är möjligt kan förklaras med hjälp av Barths analys av de etniska dikotomiernas beskaffenhet. Enligt honom avgränsas gruppen dels genom yttre signaler och tecken, ett slags diakritika som exponerar gruppens identitet, dels genom grundläggande internaliserade föreställningar, värderingar och normer (Barth 1969, s. 14). Därav kan man dra slutsatsen att en etnisk grupp som har behållit den typen av "inre gräns" kan upprätthålla känslan av separat identitet, även om den förlorat de yttre avgränsande markörerna (som t.ex. språk).

Det som sagts om den etniska identitetens beskaffenhet gäller i mångt och mycket den nationella identiteten. Den kulturidentitet som politiseras i nationsuppbyggnadsprocessen kan byggas upp av flera med varandra integrerade element som varierar inte enbart från en nation till en annan, utan som även kan variera inom en och samma nation. Nationella identitetsmarkörer kan förändras, men den nationella identifikationens kontinuitet kan ändå bevaras. Då "nationen" dock är ett föremål för ideologisering och dess existens förutsätter möjlighet till politisk mobilisering, klarar nationella ideologer sig *inte* utan användning av yttre signaler, tecken och symboler. Dessa måste till för att frammana politisk identifikation och mobilisering. Vilka symboler tar ideologerna fasta på för att frammana nationell identifikation? Det finns ett antal komponenter som i olika kombinationer och varianter återkommer vid konstruktionen av nationell identitet. Dessa är: territorium, gemensamma institutioner och lagar (ofta staten), gemensam historia, språk, föreställning om gemensamt ursprung eller ras, religion samt sist men inte minst något som kan betecknas som kulturtraditioner eller *kulturstil* (Peterson Royce 1982, s. 28), dvs. kulturellt förvärvade tanke- och handlingsmönster samt produkter av dessa. Olika nationella ideologier fokuserar på olika komponenter och gör dem till nationens identitetsmarkörer. När nationen först och främst avgränsas genom territoriet, staten, dess historia samt gemensamma institutioner och

lagar brukar den betecknas enligt den numera väletablerade typologin⁵ som en *statsnation*. När man däremot definierar den nationella gemenskapen genom etniskt ursprung och språk (s.k. primära band) kallas den för *emanation*. Dessa termer kommer att användas i framställningen nedan.

1.2. Språk och identitet

Det finns ingen klar enighet bland forskare om språkets vikt för en grups kollektiva kulturidentitet. Vissa forskare ser språket som en primär faktor vid skapandet av den kollektiva identiteten och dess fortlevnad. Dessa är ofta arvtagare till den filologiska, tyska, romantiska skolan, eller så hämtar de sin inspiration hos två moderna forskare E. Sapir och B. Whorf. De sistnämnda hävdar att språket påverkar gruppens kollektiva medvetande och även beteende, då det fungerar som raster vid gruppens perception av världen (Peterson Royce 1982, s. 156-157). Det finns emellertid en stor skara av forskare som på empirisk och teoretisk grund kritiserar denna uppfattning.⁶ Min egen ståndpunkt i frågan ligger nära kritikerna av Sapir-Whorfs hypotes. Visserligen kan jag medge att språket till en viss grad kan påverka en gemenskaps kollektiva medvetande. Det sker därför att språket reflekterar det givna mänskliga kollektivets kontakter med den utomspråk-liga verkligheten. Till exempel kan kollektiva stereotyper (fördomar och uppfattningar om andra folkgrupper) permanentas i språket i form av talesätt, stelnade uttryck etc. Dessa kommer dock inte på lång sikt att determinera gruppens handlande om den aktuella erfarenheten inte står i överensstämmelse med den språkliga verkligheten. Det är den utomspråkliga verkligheten som är avgörande, även om den i språket bevarade världsbilden kan släpa efter och fördröja gruppens anpassning till den nya erfarenheten. Det går inte att förneka att språket i egenskap av kommunikationsmedel är ett viktigt (men ej det enda) instrumentet för överföring av en grups kulturarv. Språket står således till stor del för en bestämd gemenskaps kulturella kontinuitet. Empirisk erfarenhet (t.ex. irländarnas nationella identitet, bevarade etniska identiteter i USA) visar dock att språkets försvinnande inte innebär att kontinuiteten bryts. Språket måste ses som bara en av många beståndsdelar i en kulturell identitet. Det faktum att en grupp människor talar samma eller närbesläktade språk innebär inte med nödvändighet att de delar samma kulturella identitet. Serber, kroater och bosnier

⁵ Denna typologi skapades av den tyske historikern Fridrich Meinecke, men modifierades och populariserades av Hans Kohn i dennes talrika böcker om nationalism. Se t.ex. Kohn 1957.

⁶ För argument och hänvisningar till olika forskare se Edwards 1985, s.16 och kap. 2.

är ett i våra dagar aktuellt exempel som bekräftar detta tydligt. Det är uppenbarligen så att det inte är språket som man kommunicerar på som är viktigast utan *vad* man kommunicerar om. Man kan inte förneka formens betydelse (den påverkar vår perception av innehållet), men det är ändå innehållet, det kulturella meddelandet som till sist måste ses som avgörande för överföringen och utformningen av den kulturella identiteten.

Den empiriska verkligheten visar att man inte kan sätta likhetstecken mellan ett språk och en kulturell gemenskap. Språk och kultur är inte identiska även om de är nära relaterade till varandra. Trots dessa fakta tenderar människor i det vardagliga livet att likställa språk och kulturell identitet och ofta även nationell identitet. Denna tendens måste beaktas. Vid nationell massmobilisering är det nämligen ofta inte empiriska fakta som har relevans, utan det människor *tror* vara fakta. På ett oreflekterat sätt tillmäter människor språket och ursprunget större betydelse vid nationell identifikation än dessa faktorer visar sig ha vid en rationell analys. Språk, ursprung, historia mystifieras och mytologiseras ofta vid nationella identifikationer.

Varför likställer människor så ofta språket med en bestämd kulturell gemenskap? En möjlig förklaring är att språket uppfattas som ett askriptivt drag, ett primärt band, som uppstår genom att vi föds in och fonnas under tidiga år inom en bestämd kulturell grupp. Modersmålet förknippas (såsom själva namnet utvisar) alltid med den närmaste familjen, modern, fadern, hemmet, med blodsbanden, något som vi får utan att kunna påverka det. Få människor reflekterar över att ursprung och kulturell identitet inte behöver överensstämma eller att det faktiskt går att ha flera modersmål eller åtminstone kunna ett annat språk lika bra som sitt modersmål. Modersmålet tillskrivs särskild betydelse och har en universell implikation. Till detta bidrar säkert de speciella emotioner som hänger samman med det språk som man förvärvat under de tidigaste barndomsåren, minnen och associationer som väcks hos användaren och åhöraren.

Ytterligare en förklaring till att man gör språket till en symbol för tillhörighet till en etnisk grupp eller i många fall till en nation, är att språket tillhör s.k. "overt signals" (Barths begrepp) av identiteten. Medan gruppens andra symboler t.ex. kulturella normer och koder etc. oftast inte är omedelbart iögonfallande, äger språket samt sådant utseende som tyder på visst ursprung eller ras en högst påtaglig fysisk realitet. Språket har en tydlig avgränsande funktion. Det avgränsar genom att det antingen utgör en verklig kommunikationsbarriär mellan olika folkgrupper eller genom att det innehåller element (t.ex. skillnader i ordförråd eller accent) som skall sig-

-någon gruppens särart i en omgivning som annars talar samma eller ett närbesläktat språk.

Eftersom en avgränsning är en oundgänglig del i alla identifikationsprocesser är språket ett lämpligt instrument för detta. Det är emellertid viktigt att påpeka att det är språkets *symboliska* funktion som i första hand är involverad i identifikationsprocesserna. Man måste nämligen skilja på språkets två funktioner, den *kommunikativa* och den *symboliska*, även om de oftast hänger ihop.

När två grupper som talar olika språk möts, har språket en omedelbar avgränsande verkan både i kraft av sin kommunikativa funktion (som upphävs på grund av språkskillnader) och i kraft av sin symboliska funktion — det signalerar olikhet och identifierar parterna. När kontakten mellan dessa grupper har pågått under en lång tidsperiod, förlorar den kommunikativa funktionen sin vikt, då grupperna lärt sig att kommunicera med varandra (man använder ett tredje språk eller ett blandspråk eller en av grupperna övertar den andras språk). Språkets symboliska, identitetsmarkerande funktion kan dock finnas kvar även om språket knappt används av någon i gruppen. Det kan komma till uttryck i form av några ord, speciella betoningar eller rentav ett minne av det språk som förfäderna använde. Det är dock inte omöjligt att språket i denna situation slutar att fungera som identitetsmarkör och ersätts av en annan symbol.

Trots allt vad sagts ovan om språket som en vanlig markör av den kollektiva kulturidentiteten är det inget som talar för att språket automatiskt måste bli föremål för "politisering" och "ideologisering", dvs. bli en nationell symbol som mobiliserar till politisk handling. Exempel på s.k. *statsnationer*, för vilka statens institutioner, territorium och historia fungerar som nationella symboler, visar att språkets symboliska funktion kan bli nedtonad i nationsuppbyggnadsprocessen. I länder som Frankrike och England var språklig homogenisering viktig för statsmaktens effektivitet och den kulturella integrationen inom statens territorium, men språket gjordes aldrig till nationell symbol och identifikationsgrund för nationen. Detta blev emellertid fallet i de nationer som uppstod på basis av etniska grupper som stod i opposition mot de existerande staterna, som så ofta var fallet i Öst- och Centraleuropa. Nationella aktivister bland dessa folk försökte oftast att mobilisera folket kring språket som central symbol. I valet av språket som nationell symbol influerades de i mångt och mycket av idéer hämtade utifrån, i första hand den tyska romantiska filosofin (Herder och Fichte) som förkunnade att språket var nationens själ. De öst- och centraleuropeiska nationella rörelserna påverkade också varandra i detta avseende. Vitryssarna hämtade t.ex. inspiration i de litauiska

och ukrainska nationella ideologierna som använde språket som nationell symbol. En annan anledning till ideologisering av språket var att man väntade sig att det skulle ha en stark integrerande och mobiliserande verkan på etniska grupper som inte hade några egna statstraditioner.

En av de viktigaste frågor som kommer att diskuteras i denna studie är vilka förutsättningar vitryssarna har haft för att etablera det vitryska språket som identitetsmarkör och nationell symbol och hur de lyckats med detta.

2. Vitryssland — begrepp och territorium

Det svenska namnet på landet *Belarus'* dvs. Vitryssland är inte en helt korrekt översättning av den vitryska motsvarigheten. Den skulle säkerligen ogillas av de vitryska patrioterna, lika mycket som de ogillar den engelska benämningen "Byelorussia". Den sistnämnda håller dock nuförtiden på att ersättas av "Belarus". Skillnaden mellan dessa benämningar består däri att den första för tankarna till Ryssland ("Byelo-Russia") och den andra till "Rus". Detta är två olika begrepp. "Ryssland" syftar på den ryska stat som under de gångna århundradena utvecklades från Moskvafurstendömet till ett ryskt imperium. Med "Rus" åsyftas däremot alla de östslaviska områden vilka under åren 880-1240 kontrollerades av Kievfurstarna (det s.k. Kievriket) och som år 988 kristnades från Bysans. Vitryssarnas förfäder var en del av "Rus", något som bevarats i territoriets namn "Belarus". Efter splittringen av Rus' hade det vitryska territoriet gemensam historia med det Litauiska Storfurstendömet och blev en del av "Ryssland" först vid 1700-talets slut. Detta vill de vitryska nationellt sinnade krafterna poängtera genom att föredra namnet *Belarus'* eller *White Ruthenia* (på engelska)⁷ framför *Byelorussia*. Därför bör man egentligen plädера för att namnet *Belarus'* introduceras även i svenska språket. Då denna benämning emellertid ej är etablerad, särskilt vad gäller adjektiv avledda från detta egennamn (*belarusisk? belaruthensk?*) eller namn på befolkningen (*belarusiner? belaruser? belaruthener?*) så kommer jag i framställningen nedan oftast att använda de traditionella benämningar "vitrysk", "vitryssar" etc.

Själva namnet *Belarus'* påträffas första gången i dokument skrivna vid slutet av 1300-talet och syftar då dels på samma territorier som ingår i dagens Belarus', dels på andra områden som tillhörde det gamla Rus'. Det finns en kontroversiell, men ofta upprepad teori om att adjektivet "belyj" betydde "fri" och ursprungligen användes som ett slags juridisk term som talade om att området var befriat från beskattning. Detta gällde i första hand, men ej enbart, de skatter som påbjöds av mongolerna. Det territorium som beboddes av vitryssarnas förfäder klarade sig undan den mongoliska beskattningen och från mitten av 1200-talet skyddades de av de litauiska furstarna.⁸

⁷ Detta namn användes också 1918 av representanterna för den då nybildade vitryska staten, när de reste till väst. Samma namn användes också av Nationernas Förbund under mellankrigstiden och ändrades till *Byelorussia* först efter andra världskriget

⁸ För diskussion om olika teorier angående namnet se Vakar 1956, s. 1-3.

I dokument från 1600-talet förekommer *Belaja Rus'* som toponym, ett namn på en region omfattande Polotsk-, Vitebsk- och Mstislavprovinserna samt en del områden kring Minsk, Smolensk och Pskov. Regionen motsvarade alltså bara till en viss del den nutida vitryska statens territorium. Under samma tid började regionens invånare kalla sig för *belarusy*, men ej i etnisk, utan i regional mening.⁹ På 1700-talet började de ryska tsarerna använda termen *Belaja Rus'* för de områden med östslavisk befolkning som de tog (eller enligt dem själva — *befriade*) ifrån den polsk-litauiska staten. Termen användes officiellt fram till Novemberupproret 1830. Därefter kallades samma territorier för Västra Ryssland eller Nordvästra Ryssland (som benämning för det gamla Litauiska Storfurstedömet), detta för att betona deras självklara tillhörighet till det ryska imperiet. *Belaja Rus'* levde dock kvar som ett etnografiskt namn på den del av nordvästra Ryssland som beboddes av östslaver. Den nationella rörelse som föddes på detta område vid slutet av 1800-talet och ämnade forma denna östslaviska befolkning till en modern självständig nation tog upp namnet *Belarus'* och gav det en ny innebörd. Det blev nu en politisk term, ett nationellt egen-namn. Med namnet på befolkningen *belarusy* (vitryssar) konkurrerade länge benämningen *Kryviči*, namn på en slavisk stam som bebodde dagens vitryska territorium under tidig medeltid och som nationellt sinnade vitryssar betraktade som sina egentliga stamfäder. Denna term blev dock aldrig fast etablerad.

Den vitryska staten av idag, som förklarade sin självständighet den 25 augusti 1991 och då blev erkänd på den internationella arenan, gränsar till Ryssland, Ukraina, Polen samt i norr till två baltiska stater — Litauen och Lettland. Landet har ca 10.280 000 invånare (1992). Bland regionerna i *Belarus* kommer jag i framställningen nedan att hänvisa till västra, östra och centrala Vitryssland samt Polesien.

Västra Vitryssland omfattar provinserna Grodno och Brest (från floden Dvina i norr till floden Bug i väst och floden Pripet i söder). Denna del tillhörde den polska staten under mellankrigstiden. Större delen av Vitrysslands polska och litauiska minoriteter bor här, likaså de flesta av Vitrysslands katoliker, vilket ger området en särskild kulturell prägel.

I östra Vitryssland finner man däremot merparten av de ryssar som bor i landet (sammanlagt 13,2% av befolkningen). Detta område är också mest påverkat av den ryska kulturen.

⁹ Čakvin och Tereškovič 1990, s. 45 tillskriver detta namn på 1600-talet en subetnisk karaktär. *Belarusy* hade då samma innebörd som *Poleščuki* (Polesienborna). Wielhorski 1951, s. 31, hävdar att termen *Belarusy* fram till slutet av 1700-talet inte förekom i det Litauiska Storfurstendömet's officiella dokument.

Centrala Vitryssland utgörs av huvudstaden Minsk med den omgivande provinsen. I relativt små stater av Vitrysslands storlek är landets huvudstad ett oerhört viktigt centrum, inte bara i administrativt och ekonomiskt avseende utan även för det kulturella och nationella livet. Hit koncentreras statens politiska och nationella elit.

Polesien är en typisk gränsregion som ligger i söder på gränsen till Ukraina. Befolkningen där talar en övergångsdialekt (mellan vitryska och ukrainska dialekter) och har ingen klar nationell identifikation. En del av den förklarar sig vara ukrainare, en del vitryssar och andra hävdar att de utgör en särskild nation.¹⁰

¹⁰ Mer om Polesien finns i underkapitlet "Språk och nationella identiteter i dagens Vitryssland"

3. Den premoderna perioden. Den uteblivna vitryska protonationalismen

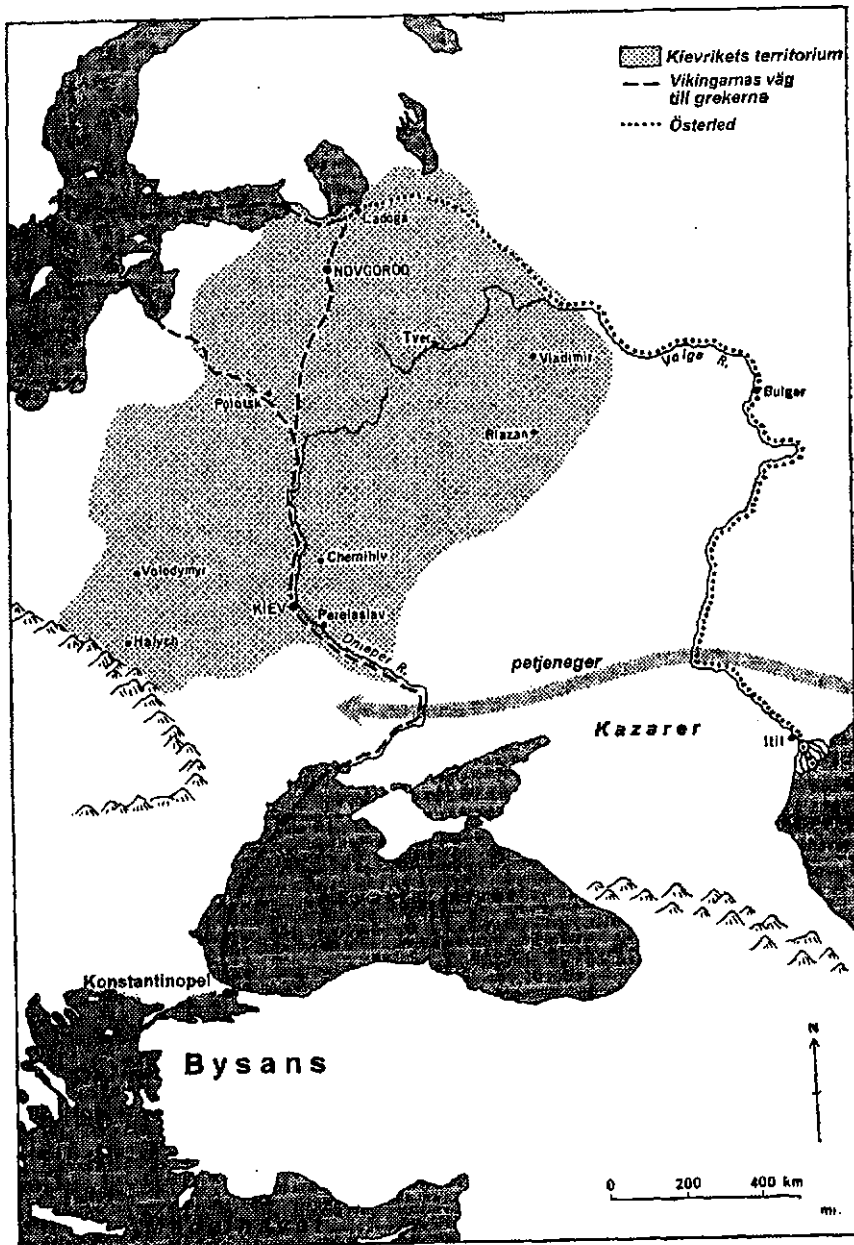
3.1. Mellan öst och väst

Vitryssarna är i likhet med sina grannar ukrainarna exempel på gränsfolk. Båda folken hamnade nämligen under historiens gång på gränsen mellan två olika kulturfärer: den östromerska och västromerska, samt tillhörde växelvis två olika politiska formationer: Polen-Litauen och Ryssland, stater med helt skilda politiska traditioner. Att befinna sig i skärningspunkten mellan två kulturer innebär att man kan delta i två kulturfärer och bygga sin kulturidentitet genom att anamma och på eget sätt omforma två olika traditioner. Detta gjorde förfäderna till både ukrainarna och vitryssarna. Fram till den moderna nationalismens era (1800-talet) odlade de sina kulturella identiteter i första hand som religiösa eller regionala identiteter. Uppkomsten av moderna nationella ideologier tvingade dem dock att definiera sin identitet även i nationella, politiska termer. De kunde välja att definiera sig efter den stat de tillhörde (Ryssland) eller hade tillhört (Polen) eller välja sin egen väg, en egen nationell rörelse som kunde förankra den nationella ideologin i områdets specifika kulturella identitet.

Vari bestod vitryssarnas specifika kulturarv? Varför hade de svårt att entydigt identifiera sig med Öst eller Väst, med ryssarna eller polackerna?

3.1.1. Arvet från Öst

Med Öst förenades vitryssarna under sin tidiga medeltida historia. Den vitryska nationella historiografin pekar på östslaviska furstendömen, Polotsk och Turov-Pinsk, som de första statsbildningar som uppstod på de vitryska etniska områdena. Dessa blev snart underställda Kievrus', men vitryska historiker betonar gärna deras relativa självständighet (Maldisis 1992, s. 311). Då hela Kievrus' antog kristendomen från Bysans, blev även vitryssarnas förfäder delaktiga i den östromerska kristendomen och fick kyrkslaviska som skriftspråk. Arvet från Kievrus' blev mycket betydelsefullt för östslavernas framtid. Trots inre politiska stridigheter skapades i Kievriket grundvalar för en gemenskap mellan de östslaviska stammar som ingick i denna stat. Deras samhörighet vilade i första hand på den gemensamma religionen och skriftspråket, men underbyggdes också av de i krönikorna framförda påståendena om östslavernas gemensamma ursprung (Čakvin och Tereškovič 1990, s. 44). Gemenskapen tog sig uttryck i användningen av

Karta nr. 1. Kievríket på 900-talet

etnonymiska fonner, egennamn avledda från Rus' som *ruskije*, *Rusiny* (namn på folket), *ruskaja vera* (rysk tro, dvs. ortodoxin), *rus'skij jazyk* (namn på språket). Rus' splittrades och försvann och dess folk gick olika politiska öden tillmötes, men dessa namn har sedan dess levt kvar.¹¹ Genom dessa etnonymiska beteckningar, samt genom ortodoxin och kyrkslaviskans arv (bl.a. den kyrilliska skriften), bevarades fram till våra dagar en känsla av gemenskap hos de östslaviska folken. Minnet av denna gemenskap förstärktes av den ryska kyrkans och de ryska tsarernas ideologi, som senare övertogs av moderna ryska nationalisterna. Enligt denna ideologi var Moskva den enda rättmätiga arvtagaren till Rus' med uppgift att återförening alla östslaviska stammar i en enda rysk nation. Moskva-metropoliten antog 1458 titeln *vseja Rusi* ("över hela Rus'") för att signalera att hela det gamla Rus' territorium fanns inom den moskovitiska kyrkans maktsfär. Moskvafurstarna kallade sig sedan år 1500 för härskare över hela Rus' ("vseja Rusi"). Genom att göra sig själv till ortodoxins enda sanna försvarare lyckades Moskva (sedan 1492 kallat "Tredje Rom") kontinuerligt attrahera ortodoxa östslaver som hade hamnat inom stater styrda av icke-ortodoxa härskare. De ortodoxa östslavernas behov att söka Moskvans stöd vid konfrontationer med andra religioner bidrog till att idén om en östslavisk gemenskap fortlevde. Moskva utnyttjade ortodoxin och de östslaviska språkens släktskap, som i sin tur betraktades som ett bevis på de östslaviska folkens gemensamma ursprung, för att skapa och upprätthålla idén om panrussism — allrysk gemenskap (som likställdes med den östslaviska gemenskapen). Arvet från Rus' har på det viset fått en bromsande effekt på östslavernas nationella differentiering. Den knöt också östslaver till den östromerska kultursfären.

Mongolernas invasion år 1240 innebar dödsstöten för Kievriket. En del av det redan försvagade och splittrade Kievrus' hamnade under Gyllene Hordens styre. De västligast belägna delarna av Rus', däribland de territorier som beboddes av vitryssarnas förfäder: Polotsk- samt Turov-Pinsk-furstendömena, underordnade sig de litauiska furstarna i hopp om att tillsammans kunna skydda sig mot mongolerna. På 1300-talet omfattade det Litauiska Storfurstendömet i stort sett alla de västliga territorierna av det gamla Rus' (dagens Vitryssland och Ukraina). Deras invånare kallades på latin för *rutheni*. Storfurstendömet var en litauisk-ruthensk stat. Statens härskare kallade sig själv för "rex Litviorum Ruthenorumque" (Ihnatoŭski 1992, s. 81). Idag strider de nationalistiskt sinnade litauiska och vitryska historiograferna med varandra om vem som har störst rätt till denna stats

¹¹ Adjektivet "rus(s)kij" i olika ortografiska former påträffas idag både på områden där man kallar sig "russkij" (t.ex. i Ryssland), och på områden, där man kallar sig "Rusyn" eller "Rusnak" (t.ex. i Karpatorthenien och Östra Slovakien). Se Đurović 1991b.

Karta nr. 2. Polens och Litauens expansion österut. Det vitryska territoriet hamnar inom det Litauiska Storfurstendömet

historiska arv. De vitryska historikerna som Doŭnar-Zapol'ski (1919) och de nutida M. Ermalovič (1989) eller K. Tarasaŭ (1990) försöker ge vitryssarna monopol på denna statstradition. Detta kan ses som ett desperat sökande efter de protonationella rötter som saknas i vitryssarnas historiska tradition. Det är ett sätt att genom en omtolkning av historien skaffa sig en egen och enbart egen statstradition. Denna omtolkning görs genom att man tillämpar dagens nationella kriterier på de medeltida förhållandena. Det är ett anakronistiskt förfaringssätt som ger anledning att ifrågasätta Ermalovičs (och hans likars) trovärdighet som historiker. Den vitryska nationella rörelsen hyllar honom dock idag. För den nationella ideologin är det nämligen inte historiska fakta som räknas utan det som människor *tror* (eller vill tro) är fakta. Den vitryska nationella myten om det Litauiska Storfurstendömet såsom en enbart vitrisk stat är dock än så länge ingen väletablerad myt med stor mobiliseringspotential. Den är relativt ny och har stark konkurrens från litauisk nationell mytologi.

De etniskt litauiska territorierna (Aukstotien och Samogitien) av Stor-furstendömet utgjorde enbart 10% av landets yta. Det var emellertid det litauiska härskarskiktet som utgjorde landets politiska elit. Ruthenerna dominerade däremot antalsmässigt och kulturellt. I motsats till de hedniska litauerna som inte hunnit utveckla sitt eget skriftspråk hade de ortodoxa ruthenerna redan en egen utvecklad litteratur (t. ex. skrifter av Efrosinija Polockaja och Kyrill Turovskij) på kyrkslaviska. På denna basis skapade ruthenerna i den litauiska staten ett eget kanslispråk, s.k. kansliruthenska.¹² Då statens administrativa centrum var Vilnius (Vilna — på vitryska), som låg på gränsen mellan de litauiska och vitryska områdena, var det dessa rutheners språk som präglade kansliruthenskan. Detta kanslispråk användes i statens administration redan på 1300-talet. På detta språk skrevs statens lagar de s.k. Litauiska Statuterna (1529, 1566, 1588). Ur kansliruthenskan växte det fram ett ruthenskt litteraturspråk i vid bemärkelse, dvs. ett språk som användes inte bara i juridiska texter utan i all sorts litteratur (med det undantaget att kyrkslaviskan behöll sin dominans på det religiösa området). De som använde detta språk kallade det "rus'kij" eller "prosta mova". I Moskvastaten benämndes det *vitryska* eller *litauiska* (sic!) eftersom termen "rus'kij" där åsyftade det kyrkslaviska språket (Uspenskij 1987, s. 260). Det var först på 1800-talet som det ruthenska skriftspråket i dess vitryska variant började kallas för *starabelaruskij* ("gammalvitryska") medan termen "prosta mova" behölls för dess mindre utvecklade ukrainska variant (Moser 1995). "Starabelaruskij" är alltså en relativt modern term.

¹² För närmare beskrivning av kansliruthenskan se Stang 1935.

Det ruthenska språkets och den ruthenska kulturens och religionens dominans rubbades gradvis, efter det att de litauiska härskarna och deras litauiska undersåtar år 1385 antagit kristendomen i dess västromerska variant, samtidigt som de ingick personalunionen med Polen. Det Litauiska Storfurstendömet elit attraherades av den latinska och den polska kulturen och majoriteten av denna elit började poloniseras i språklig och kulturell mening. Det ruthenska skriftspråket kom ur bruk på 1600-talet, och år 1697 beslöt den polska, litauiska och ruthenska adeln i parlamentet (kallat "Sejm") att detta språk skulle upphöra att ha status av administrativt språk.

Sin höjdpunkt upplevde det ruthenska skriftspråket på 1500-talet under reformationstiden. En del av den ruthenska eliten anammade då de protestantiska kyrkornas ställning till modersmålet som det främsta instrumentet för förmedling av tron. Under påverkan av den tjeckiska reformationen översatte F. Skaryna år 1517 stora delar av Bibeln till den vitryska varianten av kyrkslaviska och försåg den med kommentarer på litterär ruthenska (*prosta mova*). Andra reformatorer förde hans verk vidare. Budnyj tryckte en katekes på *prosta mova* och Cjapinskij översatte evangelietexterna. Anhängare av reformationen gjorde den största insatsen för att utveckla det ruthenska skriftspråket. Ortodoxa som utbildats i de s.k. bratstvoskoloma bidrog till dess kodifiering. Däröf vittnar Beryndas lexikon (1627) samt grammatikor av Zizanij (1596) och Smotrickij (1619). Det ruthenska skriftspråket hade således sina rötter i ruthenernas arv från öst, men utvecklades till fullo genom impulser från väst. Dess utveckling är en god illustration av hur den ruthenska kulturen utvecklades genom att förena och på ett eget sätt utforma inflytelser från bägge kultursfärerna. Denna välutvecklade originella kultur omfattade alla ruthener, och vitryssarna av idag kan inte hävda monopol på detta kulturarv.

3.1.2. Under inflytande från Väst

I och med den polsk-litauiska personalunionen år 1385 och senare den s.k. realunionen i Lublin år 1569, som förenade Polen och det Litauiska Storfurstendömet i en stat (*Rzeczpospolita*), hamnade ruthenerna inom den västerländska kultursfären med dess specifika drag som t.ex. feodalism och därav följande maktdesintegration, städer med autonom ställning, åtskillnad mellan den kyrkliga och världsliga makten, den romerska rätten, skolastiken och vetenskapens utveckling, renässans, reformation och

upplysning.¹³ Samhällsmodeller och idéer från Väst, som oftast förmedlats genom Polen, påverkade det Litauiska Storfurstendömet befolkning.

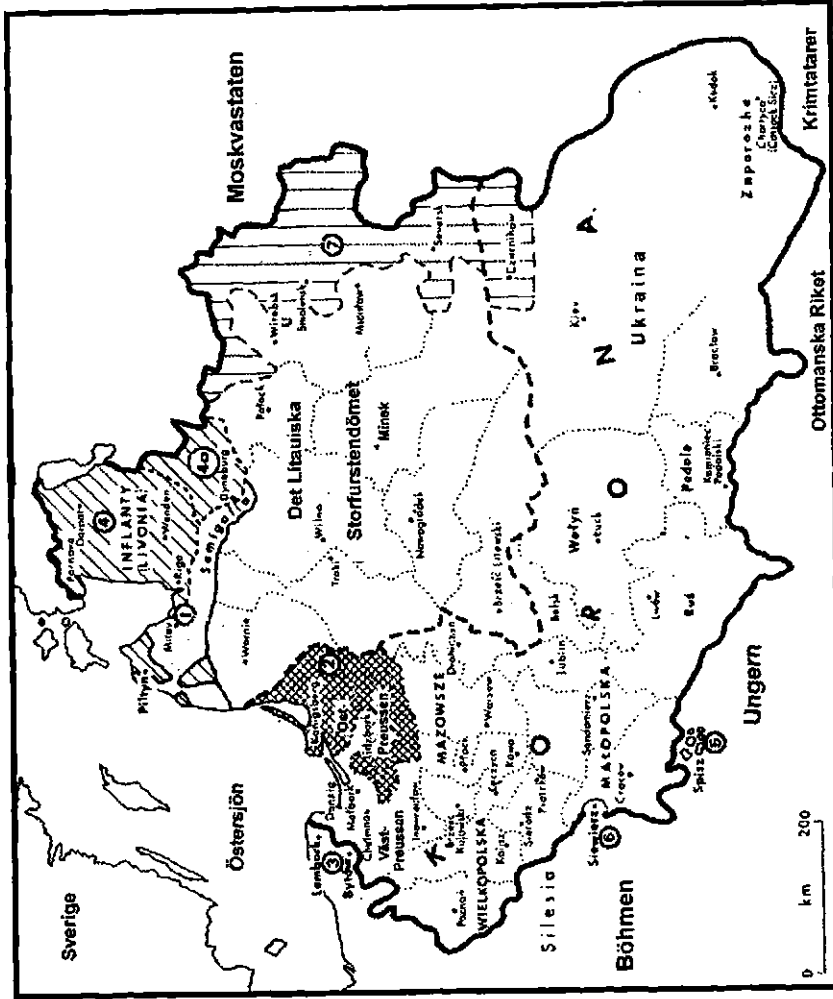
Således etablerades det feodala systemet på de litauiska och ruthenska territorierna. Detta lade grunden till ett kontraktförhållande mellan härskaren och hans undersåtar (feodalherren och vasallen), vilket var okänt i den del av Rus' som styrdes av mongolerna och senare av de moskovitiska tsarerna. Enligt forskare som undersökt feodalismens sociala och mentala arv i Europa skapade detta system förutsättningar för uppkomsten av ett *autonomt* samhälle, dvs. ett samhälle som en självständig *corpus politicus*, med relativt stort oberoende av staten (Sziics 1995, s. 51-55).

Med feodalismen följde en utveckling av ståndssamhället och adelns rättigheter och privilegier. De ruthenska ortodoxa bojarerna fick i början inte samma privilegier som de katolska litauerna. Deras kamp för att bli jämställda kröntes dock med framgång. Stegvis, på 1430-talet samt före Lublinunionens ingående, blev den ortodoxa adeln juridiskt jämställd med den katolska och den protestantiska. I sin strävan att få samma privilegierade ställning som den litauiska och polska adeln främjade den ruthenska adeln ett närmande mellan de polska kronländema och Storfurstendömet i riktning mot en politisk och juridisk gemenskap. Den ruthenska adeln anammade också den polska adelns specifika kultur med bl.a. dess frihetskult, individualism, motvilja till centralistiskt styre etc.¹⁴ Följaktligen blev den ruthenska, kulturellt poloniserade adeln bärare av en kultur av ett helt annat slag än adeln i Moskvastaten, där ruthenerna hamnade senare vid 1700-talets slut.

De sociala strukturerna och normerna i det Litauiska Storfurstendömet påverkades också av statens lagar, vilka var resultat av en sammansmältning mellan de österländska och västerländska traditionerna. De Litauiska Statuterna (1529) tog vara på en del lagar inbegripna i den gamla Kiev-ryska lagsamlingen *Pravda Rus'skaja*, men de baserades först och främst på den romerska rätten. Begrepp som "medborgare" och "äganderätt" samt den romerska rättens syn på individen och hans ansvar etablerades på det viset i det ruthenska samhället. De Litauiska Statuterna gällde som lag på detta område fram till år 1840. Deras inverkan på det litauiska och ruthenska samhället kan därför ses i *la longue durée* perspektivet, som en djupstruktur i detta samhälles begreppsvärld. Detta skilde ruthenema från östslaverna i Moskvastaten och kan ses som ett hinder i den sammansmält-

¹³ Se beskrivningen och jämförelsen av Europas tre regioner: den västra, östra och centrala i Sziics 1995.

¹⁴ För beskrivningen av denna process se Tazbir 1987. Jämför även med artiklar i Banac & Bushkovitch 1983.

Karta nr.3. Den polsk-litauiska staten *Rzeczpospolita* under första hälften av 1600-talet

ning i en enda rysk nation som det ryska imperiet försökte förverkliga på 1800-talet.¹⁵

I och med den polsk-litauiska unionen började man också i det Litauiska Storfurstendömet att grunda städer med Magdeburgrätten. Dessa städer bedrev i kraft av sin autonoma ställning en intensiv handel med utlandet och ökade sitt välstånd. I Väst hade dessa städer en stor moderniserings- och utvecklingspotential. I Öst- och Centraleuropa (i Polen-Litauen och delvis även i Ungern) försvagades de flesta av dem av den talrika adeln som avundsjukt bevakade sin privilegierade ställning och kvävde borgarnas rättigheter (Chirot 1989, s. 100, Szücs 1995, s. 66-67). Icke desto mindre blev några av dessa städer mycket viktiga centra för det ekonomiska, sociala och kulturella livet (t.ex. Vilna eller Lviv).

Den ortodoxa tron i Öst fördömde all världslig bildning och såg Bibeln som den enda kunskapskällan. I Ryssland ledde detta till uppkomsten av ett vetenskaps- och kunskapsvakuum som varade fram till 1700-talet (Đurovič 1991a, s. 7-16). De ortodoxa i Polen-Litauen hade dock svårt att framhärda vid denna typ av gnoseologi (kunskapsteori), eftersom de genom direkta kontakter med katoliker samt protestantiska kyrkor kontinuerligt exponerades för västerländsk filosofi och teologi, empirism och rationalism, humanism och renässans. I ett multikonfessionellt samhälle (som Polen-Litauen var) fick de ortodoxa konkurrera med andra trosbekännelser om folkets själar. Den ruthenska adelns frekventa konverteringar till katolicism eller kalvinism och lutheranism på 1500-talet föranledde en del av de ruthenska ortodoxa att försöka modernisera sin kyrka. I första hand ville de förändra de ortodoxas uppfattning om vad kunskapen är och därmed göra dem positivt inställda till vetenskap. Målet var att höja de ortodoxas bildningsnivå för att rusta dem inför konfrontationer med andra religioner. I detta syfte skapades det i olika städer ortodoxa skolor som drevs av s.k. brödraskap *bratstva*, lekmanorganisationer knutna till ortodoxa församlingar. I dessa skolor undervisade man inte enbart i den ortodoxa teologin utan även i de s.k. sju fria konsterna, däribland språk (kyrkslaviska, grekiska, latin(!)). På de vitryska områdena fanns sådana skolor bl.a. i Brest, Bel'sk, Minsk, Mohilev, Pinsk, Vilnius.¹⁶ De viktigaste

¹⁵ En av Annales-skolans främste representanter F. Braudel beskriver "djupstrukturenas" egenskaper på följande sätt: "Some structures, because of their long life, become stable elements for an infinite number of generations: they get in the way of history, hinder its flow, and in hindering it shape it. Others wear themselves very quickly. But all of them provide both support and hindrance. As hindrances they stand as limits (...) beyond which man and his experience cannot go." Se Braudel 1980, s. 31.

¹⁶ För en beskrivning av *bratstva* på det vitryska territoriet se t.ex. i Ihnatoŭski 1992, s. 141-146.

ortodoxa lärosätena uppstod dock på det ukrainska territoriet. Det var två akademier: en i Ostrog, grundad 1580 av fursten Konstantin, och en i Kiev, bildad 1630 av metropoliten Petro Mohyla. Den första upplöstes strax efter fursten Konstantins död 1608, men den andra fortsatte att spela en viktig roll även på 1700-talet. Dess elever sågs av Peter den Store som en viktig resurs i moderniseringen av det ryska samhället. Den förändrade synen på kunskap och bildning hos en del ruthenska ortodoxa i den polsk-litauiska staten (dvs. i *Rzeczpospolita*) var ett resultat av intryck man tagit från Väst. Ortodoxa skolor hämtade inte sällan modeller i jesuitiska kollegier. Den latinska kyrkans påverkan syntes även i en del skrifter av den tidens ortodoxa teologer, t.ex. i P. Mohylas arbeten (Litak 1994, s. 264).

Ett avgörande steg på vägen mot "västernisering" av den ortodoxa kyrkan skedde genom kyrkunionen i Brest 1596. Med stöd i Florensunionen 1439¹⁷ underställde man den ortodoxa kyrkan i Polen-Litauen påvestolen i Rom. En ny kyrka, kallad "uniatisk" eller "grekisk-katolsk" skapades.¹⁸ Uniaterna erkände påven som sitt överhuvud samt dogmen om *filioque*¹⁹ (en stötesten mellan öst- och västkyrkan), men fick behålla ortodox rit och större delen av sakramentsläran.

Många ryska och även en del vitryska historiker (t.ex. Abecedarskij, Maras, Ihnatoŭski) har beskrivit unionen som ett målmedvetet försök från polackernas sida att polonisera ruthenerna i *Rzeczpospolita*. Detta är ett exempel på hur tänkande i moderna nationella termer kan tillämpas på epoker för vilka den typen av resonemang var främmande. Initiativet till unionen togs i själva verket av en del av de ruthenska biskoparna, som hoppades att genom den uppnå att den ortodoxa hierarkin skulle få samma status som den katolska (t.ex. få plats i Senaten). Den polske kungen stödde unionsplanerna, inte minst därför att de ortodoxa ruthenerna var underställda Moskvapatriarken, vilket gav de moskovitska härskarna möjlighet att göra anspråk på deras lojalitet. Kyrkunionen lossade detta band

¹⁷ Inför turkfaran skedde ett närmande mellan Rom och Konstantinopel i Florens-Ferrara år 1439. Unionen accepterades dock aldrig av den moskovitiska kyrkan och många andra ortodoxa. Efter Konstantinopels fall 1453 övergavs unionen helt och hållet. Se Meyendorff 1962, s. 57-59.

¹⁸ Benämningen "grekisk-katolsk" kan för den svenske läsaren vara något förvirrande, då denna term ibland används i svenskan för den självständiga ortodoxa kyrkan i Finland och i den äldre litteraturen förekom som benämning på den ortodoxa kyrkan överhuvudtaget.

¹⁹ "Filioque" syftar på ett tillägg som den västkristna kyrkan gjorde i den niceo-konstantinopolitanska trosbekännelsen. Tilläggets innebörd var att den Helige Ande utgår från både Fadern och Sonen ("filioque"). Det blev den formella orsaken till splittringen mellan öst- och västkyrkan.

med Moskva. Den katolska kyrkan arbetade ivrigt för unionen, eftersom den såg den som en triumf för den egna konfessionen.

De ovannämnda historikerna betonar i sina verk det tvång polackerna skulle ha använt för att få ruthenema att anta den nya läran samt ruthenernas häftiga motstånd. Det sista tolkas som en kamp för bevarande av den nationella identiteten.²⁰ Motstånd förekom, men det hade i första hand en religiös och social-ekonomisk dimension. En del av det lägre prästerskapet och av de ortodoxa biskoparna accepterade aldrig unionen. I de sistnämndas stift utspelades lokala, ibland mycket blodiga strider mellan unionens anhängare och motståndare. Man stred om den ortodoxa kyrkans ämbeten och egendom. Motståndarna till unionen fick stöd av de mot den polska adeln revolterande ukrainska kosackerna (Nalevajokoupproret 1596). Majoriteten av den ruthenska befolkningen blev emellertid så småningom uniater. Uniaterna utgjorde på de vitryska områdena ca 75% av befolkningen fram till *Rzeczpospolita*s delningar i slutet av 1700-talet (Gryckevič 1994, s. 249). Majoritetens övergång till unionen kan inte enbart förklaras med att människor tvingades att anta den därför att den ortodoxa kyrkan berövades sin rättsliga ställning efter unionens antagande. 1633 fick den ortodoxa kyrkan nämligen tillbaka sina rättigheter, och detta ledde inte till någon avsevärd återgång till ortodoxin. Den troligaste förklaringen till befolkningens relativt svaga motstånd mot unionen är att varken de yttre former för kulten eller det språk som användes i kyrkan förändrades. Paroller som — "Till försvar för den ortodoxa tron och modersmålet", vilka enligt den vitryske diasporahistorikern N.P. Vakar (Vakar 1956, s. 61) skulle ha dykt upp på den tiden, kunde därför inte ha låtit övertygande för det enkla folket som inte märkte så mycket av förändringarna.

Den uniatiska kyrkan var och är ännu idag en specifik produkt av kulturmötet mellan Öst och Väst och förtjänar en närmare undersökning utifrån just detta perspektiv. I denna studie har jag dock tyvärr inget utrymme för en sådan analys.²¹ I stället vill jag betona att uniatism bidrog till att skapa en särskild identitet hos gränsfolken, vitryssarna, ukrainarna samt ruthenema i det historiska Ungern. En del vitryska och ukrainska nationalisterna fördömde den uniatiska kyrkan såsom "poloniserande". I själva verket avgränsade den uniatiska tron vitryssarna och ukrainarna både från de katolska polackerna och de ryska ortodoxa.²² De ukrainska nationella ideologerna i Västra Ukraina tog fasta på detta. Denna möjlighet fick inte de vitryska nationalisterna, eftersom den uniatiska kyrkan i Vitryssland

²⁰ Se t.ex. tolkningar anförda av Vakar 1956, s. 60-61.

²¹ För utveckling av detta ämne se t.ex. Litak 1994.

²² För arkivdokument som bekräftar detta se Paluckaja 1994.

avskaffades av den ryske tsaren år 1839 och alla uniater tvångskonverterades till ortodoxin. Den ryska tsarmakten utgick ifrån att detta var en nödvändig förutsättning för att göra vitryssarna till ryssar. Inför hotet mot uniatkyrkan valde en del uniater att hellre övergå till katolicismen än till ortodoxin. Deras antal måste ha varit stort, eftersom tsarmakten år 1827 utfärdade ett dekret som förbjöd uniater att konvertera till katolicism. Trots detta övergick ca 543.000 uniater till katolicismen efter den uniatiska kyrkans avskaffande, medan 1,17 milj. antog ortodoxin (Gryckevič 1994, s. 251). Det faktum att de första vitryska nationella aktivisterna på 1800-talet (t.ex. Dunin-Marcinkevič, Syrokomla, Bohuševič) samt att de viktigaste nationella ideologerna på 1900-talet (som Lastoŭski, Kupała och Luckevič) övervägande kom från katolska hem (Zajkoŭski 1993, s. 269) kan förklaras av att deras familjer hade uniatiskt förflutet och därmed inte blev poloniserade i samma grad som andra katoliker. K. Kalinowski, en vitrysk nationalhjälte och katolik, kallade 1863 uniatkyrkan för en vitrysk nationell kyrka (Gryckevič 1994, s. 249). Till denna uppfattning anknyter dagens nationella ideologer i Vitryssland som skulle vilja återskapa den uniatiska kyrkan i modern tid. Ansträngningar som gjorts i denna riktning har hitintills dock inte gett något resultat, mycket på grund av den höga sekulariseringsgraden i det vitryska samhället.

Under fyrahundra år utsattes ruthenerna i Vitryssland för påverkan från den latinska kulturen i dess polska variant. För den ruthenska eliten blev denna kultur mentalitetsmässigt en *djupstruktur* som senare hindrade dess snabba russificering, då de vitryska områdena införlivades med Ryssland vid 1700-talets slut. Detta kulturella arv gjorde dem visserligen öppna för polonisering, men trots detta var det just bland dessa kulturellt poloniserade ruthener som det nationella intresset vaknade först. Den vitryska litteraturens pionjärer: Čačot, Syrokomla, Dunin-Marcinkevič, Bohuševič var lika hemmastadda i den polska kulturen som i den vitryska. En del av denna elit upplevde den vitryska kulturella särarten i termer av regionalism, medan andra valde att se den som en språngbräda för vitrysk nationell emancipation, detta under inflytande av Romantikens idéer och exempel från de närmaste grannfolken, litauerne och ukrainarna.

Den stora bondebefolkningen påverkades inte lika djupt av de västerländska kulturmönstren som den ruthenska eliten. De som konverterade till ortodoxin efter uniatkyrkans avskaffande blev mottagliga för en russificering, vars främsta instrument var just den ortodoxa kyrkan. Denna kyrka förkunnade nämligen alla östslavers enhet och var helt underordnad den ryske tsaren.

Inom den ortodoxa vitryska befolkningen utkristalliserades senare, vid 1800-talets slut, en elit (bestående huvudsakligen av *intelligentsia*) som ville framhäva vitryssarnas kulturella särart (t.ex. i etnografiskt och språkligt hänseende), men samtidigt förkunnade deras samhörighet med ryssarna, en ideologi kallad *zapadnorussism*. I konsekvens därmed tänkte de sig alltid Vitrysslands framtid inom Ryssland, och en vitrysk autonomi var det längsta de kunde sträcka sig till i sina politiska ambitioner.

Det vitryska samhället var vid inträdet i de moderna nationalismernas era djupt splittrat. Det fanns en rad klyftor mellan katoliker och ortodoxa, mellan anhängare av en framtid för Vitryssland inom Polen-Litauen och inom Ryssland, mellan elitens och den stora bondebefolkningens kultur och politiska intressen. Det fanns bara två grupper i det vitryska samhället som på ett framgångsrikt sätt kunde motsätta sig russifieringsprocessen. Dels var det katolikerna som var bärare av det latinska kulturarvet och dels sekulariserade ortodoxa som tog avstånd från religionen. De förra sökte sig oftast till den polska nationella rörelsen, de senare till olika socialistiskarevolutionära partier, medan en liten skara ur båda grupperna valde att bygga upp en vitrysk nationell ideologi från grunden utan några proto-nationella traditioner att åberopa sig på.

3.2. Komplexa identiteter

De flesta historiska arbeten som behandlar Polen-Litauens premoderna historia bedömer den tidens nationella förhållanden utifrån vår tids nationella kriterier. Detta leder inte sällan till förvirring och oändliga diskussioner mellan de nationella historiografierna om den ena eller den andra historiska personens nationella tillhörighet.

Om man inte låter sig styras av de nutida nationella föreställningarna, blir man varse att språk och etniskt ursprung var av underordnad betydelse för den premoderna förståelsen av begreppet nation i *Rzeczpospolita*. Före Lublinunionen 1569 fanns det i den i personalunion förenade polsk-litauiska staten två *politiska* nationer: polacker och litauer. Dessa innefattade adeln i de båda länderna: Polen och det Litauiska Storfurstendömet, utan hänsyn till språk eller religion. Polsktalande bönder kunde visserligen kallas för polacker och litauisk- respektive ruthensktalande för litauer respektive ruthener. Detta var dock en beteckning som talade om perso

nens modersmål och härstämning ("gens"), och den var underordnad begreppet "natio Polonica".²³

Benämningen "Lithuanus" (litauer) var i första hand ett politisk-territoriellt begrepp. En litauer kunde vara katolik, protestant eller ortodox. Hans modersmål kunde vara litauiska, polska eller ruthenska. Det avgörande för hans identitet var att han/hon bodde i det Litauiska Storfurstendömet och var storfurstens undersåte. De moderna vitryssarnas förfäder kallade sig själva för litauer eller slaviska litauer.

I och med realunionen i Lublin 1569 påbörjades uppbyggnaden av en enda politisk nation i *Rzeczpospolita*. Den *natio Polonica* som då skapades omfattade hela adeln och endast adeln i det polsk-litauiska riket. Polskhet var i detta fall ett politiskt och inte ett etniskt begrepp. Det fick dock efter hand även ett kulturellt innehåll, eftersom adeln i *Rzeczpospolita* skapade egna kulturmönster och en egen levnadstil. Dess kommunikationsspråk blev polskan vid sidan av latinet (det sistnämnda språket var föga attraktivt för de ortodoxa ruthenerna). Den litauiska och ruthenska adeln poloniserades följaktligen språkmässigt. Den anammade också den polska adelskulturen, som var attraktiv genom de friheter, rättigheter och privilegier den tillerkände adeln. Adeln blev också anhängare av idén om den polska politiska nationen, som sågs som maktens politiska subjekt i den polsk-litauiska staten. Utifrån detta är det kanske lättare att förstå att denna poloniseringsprocess kunde ske på frivillig basis utan påtryckningar från statsmaktens sida (Tazbir 1987, s. 30-47). Detta har de vitryska nationellt sinnade historikerna svårt att acceptera (t.ex. Doñnar-Zapol'ski 1919, Vakar 1956). Poloniseringen under den premoderna perioden kan snarast beskrivas som en ackulturation²⁴ kopplad till acceptandet av en polsk *politisk* statlig identitet. Det sistnämnda hindrade dock inte de litauiska och ruthenska adelsmännen att värna om det Litauiska Storfurstendömet och de polska kronländernas jämställda ställning inom den gemensamma staten.

Polskhet hade en annan innebörd på den tiden och likaså polonisering. Den åsyftade inte en nationell assimilation i dagens mening, när man ger upp en nationell identitet till förmån av en annan. Den litauiska adeln behöll sin tidigare identitet, men den fick en annan betydelse. I *politiskt* avseende blev den underordnad den polska identiteten. Komplexa identiteter

²³ Om betydelseförändringar hos ordet "natio" i Europa under den premoderna epoken se Zientara 1986.

²⁴ Som "ackulturation" betecknar jag en företeelse som kan uppstå när två folkgrupper med olika kulturer sammanlever under en längre tid. Då kan den ena gruppen överta många av den andra gruppens kulturella drag utan att samtidigt helt ge upp sin egen kulturella identitet.

var möjliga och frekventa i den polsk-litauiska staten. *Natione Polonus, gente Lithuanus*, var ett vanligt sätt för en adelsman i Storfurstendömet att beskriva sin identitet. Litauiskhet innebar i detta fall att man var född i Storfurstendömet och upplevde starka band med landet, dess historia och folk. Den litauiska adeln på 1600-talet talade oftast polska, men kunde tala litauiska eller ruthenska med sina bönder och hade ingen som helst avsikt att påtvinga dessa bönder det polska språket. Språket betraktades inte som en markör av den nationella identiteten på det sätt som är gängse i den delen av Europa idag. 1615 skrev fursten Janusz Radziwiłł till sin bror i ett brev (skrivet på polska): "Även om jag föddes som en litauer och dör som sådan, bör jag och du också använda det polska idiomet i vårt Hemland."²⁵

Religionen var också av underordnad betydelse för den tidens identifikation med det litauiska. De flesta adelsmän i *Rzeczpospolita* blev katoliker på 1600-talet. De gav dock inte sällan finansiellt stöd till ortodoxa eller uniatiska kyrkor som deras bönder tillhörde (Radzik 1991, s. 61). Religionsmångfalden och språkmångfalden, samlevnaden (inte alltid konfliktfri!) mellan det katolska, det protestantiska och det ortodoxa, mötet mellan det polska, litauiska och ruthenska var nämligen ett karaktäristiskt drag för det historiska Litauen.

Begreppet *natione Polonus, gente Ruthenus* var populärt bland ruthensk adel i s.k. *Malaja Rus'* (dagens Ukraina), som efter Lublinunionen 1569 införlivades med de polska kronländerna. Det var däremot ganska sällsynt förekommande i Litauen. Här underordnades den *ruthenska* språkligt-religiösa identiteten den *litauiska* territoriella identiteten. Oberoende av sitt eget etniskt ursprung kallade den litauiska adeln sig själv och sina bönder (oavsett deras språk och religion) litauer.

Under den premoderna tiden kan man inte tala om existensen av en *vitrysk* nationell eller ens vitrysk etnisk identitet. Fram till 1800-talet hade adjektivet "vitrysk" en geografisk innebörd. De som bodde i denna geografiska del av *Rzeczpospolita* betecknade sig själv på olika sätt. De vanligaste benämningarna som användes av bönder som bodde i en isolerad värld utan behov av konfrontationer med främlingar var — *tutejśy* eller *rus'skij*. Den första betydde helt enkelt "häriifrån" och var mycket vanlig och seglivad på det vitryska territoriet. Under de första decennierna av 1900-talet fanns det fortfarande ett stort antal vitryska bönder som definierade sig själva på det viset, även under folkräkningarna (Tomaszewski 1991, s. 9). Det bör dock betonas att medan denna beteckning under den premoderna perioden varit ett resultat av isolation och brist på behov att definiera sig i andra termer, blev den senare snarast ett utslag av ovilja

²⁵ Citerad efter Bardach 1993, s. 7.

eller rädsla att ta ställning till de starka nationalismerna som kämpade mot varandra om denna befolknings lojalitet.

Benämningen *rus'skij* syftade på en etnisk identitet vars främsta markör var den religiösa tron. För de ruthenska bönderna var "rus'kij" i stort sett synonymt med "*pravoslavnyj*", dvs. "av ortodox tro" eller senare av uniatisk tro. Detta var för dem också den viktigaste identifikationen. Den språkliga dimensionen i den ruthenska identiteten framträdde visserligen ibland vid kontakter med människor med annat modersmål (t.ex. litauer), men den religiösa tillhörigheten var avgörande. Detta blev tydligt senare på 1800- och 1900-talet, när människorna blev tvungna att ta ställning till nationella ideologier. Inom en och samma by med enhetlig dialekt tenderade romerska katoliker att se sig själva och bli betraktade av sin omgivning som polacker medan de ortodoxa definierade sig och betraktades av andra som *rus'skije* (Mironowicz 1993, s. 206).

De bildade ruthenernas etniska identitet hade flera dimensioner. Utöver den religiösa aspekten var språket samt föreställningen om alla rutheners gemensamma härstämning från det gamla Rus' viktiga för dem. Detta framkom i de skrifter som producerades av de ortodoxa brödraskapen, hos Smotrickij, hos Skaryna, Fedorov och andra (Čakvin & Tereškovič 1990, s. 44). Inom det bildade skiktet förekom det att någon konverterade till en annan religion (t.ex. kalvinism) och ändå betecknade sig som "rus'skij", något som var otänkbart för bönderna.

Dessa bildade ruthener på de vitryska områdena uppvisade oftast komplexa identiteter. De var ruthener (på etnisk nivå) och litauer (på territoriell-politisk nivå). Om de tillhörde adeln kunde de även se sig själva som en del av "natio Polonica".

Förekomsten av de ovan beskrivna komplexa identiteterna i Vitrysslands premoderna historia kan göras mer begriplig med hjälp av den polske sociologen S. Ossowskis teori om tre dimensioner av begreppet "hemland". Han skiljer mellan "privat hemland", "regionalt hemland" och "ideologiskt hemland" (Ossowski 1947, s. 73-74). Det privata hemlandet är enligt honom vår närmaste omgivning, till vilken vi är bundna genom våra direkta upplevelser, erfarenheter och vanor.²⁶ Våra band med det ideologiska hemlandet (det nationella territoriet) skapas däremot inte genom direkta individuella erfarenheter utan genom en föreställning om politisk-kulturell gemenskap, som vi delar med andra människor på ett bestämt territorium. Det regionala hemlandet intar en mellanställning i denna typo-

²⁶ Det motsvarar alltså de av Shils beskrivna "primära band", som karakteriserar en etnisk gemenskap. Se Shils 1957. Jämför också med definitionen av etnisk identitet i kapitlet "Termer, definitioner, begrepp" i denna studie.

logi. Det hänför sig också till en *föreställd* gemenskap, men är ej definierat i politiska termer. Det regionala hemlandet *upplevs* dessutom alltid som ett slags förlängning av det privata hemlandet. Det finns följaktligen en interferens mellan det privata och det regionala hemlandet som är oundviklig, medan interferens mellan det privata hemlandet och det ideologiska hemlandet inte alls är nödvändig.

Utifrån Ossowskis typologi ser jag benämningen "tutejšy", när det användes av de ruthenska bönderna såsom ett uttryck för deras band till det "privata hemlandet", den närmaste omgivningen. Begreppet "Lithuanus" eller "Ruthenus" återger däremot ruthenernas relation till det "regionala hemlandet", medan *natione Polonus* åsyftar den ruthenska adelns "ideologiska hemland".

Begreppet "vitrysk" har under den premoderna tiden använts relativt sällan och aldrig som en benämning på ett "ideologiskt hemland" utan i relation till det "privata hemlandet". Den vitryska identiteten blev aldrig politiserad i premodern tid, och därför kunde den inte skapa någon grund för en nationell rörelse. I Vitrysslands historia lyser nationismen med sin frånvaro.

4. Den moderna nationalismen

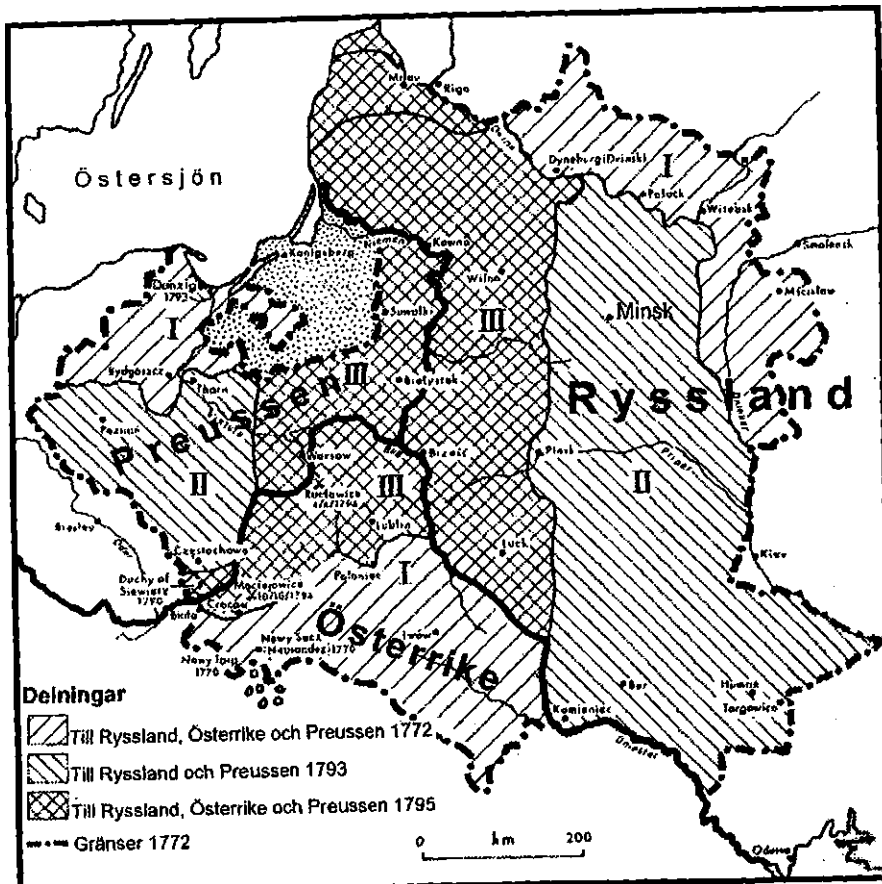
4.1. Upplösningen av ruthenernas komplexa identitet

Moderniseringsprocessen och den moderna nationalismens födelse och frammarsch i Europa innebar tillkomsten av en rad "ideologiska hemländer" på bekostnad av "privata" och "regionala hemländer". Den stora mobiliteten i samband med industrialiseringsprocessen ledde till att många människor rycktes loss från sina "privata hemländer" som tidigare var avgörande för deras identitet. I de nya miljöerna började de söka nya identiteter, bl.a. genom att engagera sig i olika "ideologiska hemländer". Politiska förändringar förorsakade samtidigt att flera tidigare "ideologiska hemländer" försvann och ersattes av nya. En del gamla "regionala hemländer" förändrade sin status och blev nya "ideologiska hemländer". Dessa processer försiggick också i den del av Europa som jag undersöker här.

Vid slutet av 1700-talet föll staten *Rzeczpospolita*, som varit det "ideologiska hemlandet" för den polska, litauiska och ruthenska adeln. Landet delades mellan dess tre mäktiga grannar och försvann från Europas karta. Det gamla Litauiska Storfurstendömet annekterades av Ryssland.

Fram till 1830 behöll adeln på de litauiska och vitryska territorierna starka band med det gamla "ideologiska hemlandet". Under Napoleonkrigen hyste den ett stark hopp om att *Rzeczpospolita* snart skulle återuppbyggas. Dessutom hade den storryska moderna nationalismen i början av 1800-talet inte en etnonationell utan statspolitisk karaktär. Det innebar att centraliseringen av makten och imperietankarna på den tiden inte åtföljdes av paroller om russificering. Dessa kom först senare, på 1830- och 1840-talen. Fram till dess kunde den polskspråkiga kulturen fortsätta att utvecklas vidare i regionen med universitetet i Vilnius som centrum.

De första stora förändringarna kom efter det polsk-litauiska Novemberupproret mot Ryssland. Efter upprorets nederlag år 1831 vidtog de ryska makthavarna en rad åtgärder med syfte att undergräva den polska kulturens dominans på de vitrysk-litauiska territorierna samt avskaffa resterna av regionens separata ställning i imperiet. Universitetet i Vilnius stängdes. Den Katolska Teologiska Akademin flyttades till St. Petersburg, vilket senare fick avsevärda konsekvenser för litauiska och vitryska prästers inställning till polskheten. De Litauiska Statuterna, som stod för kontinuiteten med *Rzeczpospolitas* tradition och kultur, avskaffades 1840. Den uniatiska kyrkan likviderades 1839. I den ortodoxa kyrkan förbjöd man användningen av det vitryska språket. De ryska myndigheterna betraktade

Karta nr.4. Delningar av den polsk-litauiska staten (1772-1795). Det vitryska territoriet hamnar inom Ryssland

nämmligen på den tiden vitryskan som en dialekt av det polska språket och såg det därför som ett tecken på polsk separatism. Några årtionden senare ändrade man uppfattning och klassificerade vitryskan som en *rysk* dialekt. Detta ändrade dock inte den ryska språkpolitiken gentemot vitryssarna. Ryskan förblev det enda tillåtna språket i den ortodoxa kyrkan vid sidan av kyrkslaviskan. Vitryskan kunde inte ens användas i predikningar, medan ryskan genom den ortodoxa kyrkan gjorde intrång även i den enkle, vitryske bondens liv. Vitryskans funktion reducerades i praktiken till ett umgängesspråk i kontakter med och inom de lägre samhällsskikten.

Efter 1831 påbörjades en politik som hade som mål att integrera de vitryska områdena med imperiet och assimilera dess befolkning. Nikolaj I:s programförklaring innebar att regionen var "istinno russkij kraj" ("ett äkta ryskt land"). Denna politik tilltog betydligt i intensitet efter det sista polsklitauiska upproret mot Ryssland, det s.k. Januariupproret 1863. Efter att revolten hade slagits ned, satte man igång en kampanj mot upprorets huvudaktör, den polska adeln, i syfte att krossa dess makt och isolera den från bondebefolkningen som skulle russificeras. Polskan bannlystes från skolor och administration. Upprorsmännens lantgods konfiskerades. Fattiga adelsmän som inte kunde företa bevis på sin adliga börd berövades titlar och degraderades till bondestatus. 1865 förbjöds polackerna att köpa mark i Litauen och Ukraina. Arvslagarna ändrades för att försvåra för den polska adeln att ärva mark (Beavouis 1993). Denna kamp om ägande av jorden samt följderna av livegenskapens avskaffande år 1861 undergrävde adelns ekonomiska makt, samtidigt som denna blev berövad all politisk makt och dess kulturella ställning rubbades.

Utan ett politiskt tak i form av en egen stat och hårt ansatt av de tsaristiska myndigheterna började den polska kulturen förlora i sin attraktionskraft. Polskheten som "ett ideologiskt hemland" blev ett allt mindre tilldragande alternativ för individer med komplexa identiteter. Den upplösning av den polska *politiska* nationen, som inletts efter *Rzeczpospolitas* fall accelererade under loppet av 1800-talet. Adeln på det forna Litauiska Stor-furstendömet territorium började uppleva en identitetskris²⁷ som den sökte lösa genom att välja olika "ideologiska hemländer", olika nationella identiteter. Ett mycket talande exempel på detta var tre bröder ur den polsktalande adliga familjen Ivanovski, vilka valde tre olika nationella identiteter. Jerzy Ivanovski blev *polsk* politisk aktivist, knuten till PPS (det Polska Socialistiska Partiet), Tadeusz blev en *litauisk* patriot och satt även en kort tid i den första litauiska regeringen "Taryba", medan Waclaw blev en av

²⁷ Den polska skönlitteraturen bär många vittnesmål om denna identitetskris. Se Zadencka 1995.

de ledande gestalterna i den *vitryska* nationella rörelsen under 1900-talets första hälft. Alla dessa val kunde motiveras utifrån familjens bakgrund: den polska kulturen — Jerzy, territoriell-historisk hemvist — Tadeusz, och etniskt ursprung — Wacław (Turonek 1992, s. 11-20). Det fanns många familjer av den typen på de litauisk-vitryska områdena

Den vitryska nationella ideologin hämtade näring ur Romantikens idéer om folkkulturernas och folkspråkens nationella potential. I ljuset av dessa idéer var ett folk som uppvisade en kulturell och språklig särart av "naturrätten" berättigat att kräva (om det så ville) politiska rättigheter, att betraktas som en nation.

Under första hälften av 1800-talet upptäcktes vitryssarna som en särskild etnografisk folkgrupp. Det var i första hand polska adelsmän av vitrysk härkomst som blev fascinerade av den vitryska folkkulturen och det vitryska språket. De skrev om den på polska, men försökte även skapa litteratur (dikter, dramer, berättelser) på det vitryska språket. De anknöt följaktligen inte till det gamla vitryska skriftspråket som hade upphört att användas på 1600-talet utan utgick från 1800-talets vitryska dialekter. Det var dessa polsk-vitryska författare (Barščevski, Čačot, Syrokomla, Dunin-Marcinkievič, Bahuševič) som först tog stapplande steg i riktning mot kodifiering av det moderna vitryska språket genom att t.ex. formulera stavningsregler.

Dessa entusiaster för den vitryska kulturen var också de första som ville definiera vitryssarna som en nation. Det betydde dock inte att de med en gång ställde krav på en vitrysk självständig stat. De såg en framtid för vitryssarna inom *Rzeczpospolita* som skulle återfödas såsom en federativ stat, i vilken polacker, vitryssar, litauer och ukrainare skulle leva tillsammans. Samma tankegångar var karaktäristiska för den vitryske hjälten i Januariupproret 1863, Kastus Kalinowski, som i det på vitryska skrivna flygbladet *Mużyckaja pravda* manade vitryssarna till kamp mot Ryssland.

Att välja en rysk nationell identitet var emellertid ett annat (utöver de ovannämnda) livskraftigt alternativ i denna region. För större delen av adeln var dock detta ett mycket svårt val på grund av religionen. Ortodoxin var en av grundstenarna i den tidens ryska identitet. Man kunde inte assimileras med det ryska och förbli katolik. Att bestämma sig för rysk nationell identitet innebar att konvertera till ortodoxin. Denna väg valdes i alla fall av ett inte helt obetydligt antal adelsmän.²⁸ För dem som förblev kato-

²⁸ Under åren 1865-1866 (dvs. under den hårda kampanjen mot den polska kulturen efter Januariupprorets nederlag) övergick ca 30.000 adelsmän på det vitryska territoriet till ortodoxin. Se Vakar 1956, s. 74.

liker var religionen en effektiv barriär mot russificeringen. Katolska ruthener var väl medvetna om sin separata identitet gentemot ryssarna.

Katolicismen skyddade däremot inte ruthenerna mot assimilering med den polska kulturen. I denna relation var ståndsbarrären och sociala skillnader viktigare. Polskhet var förknippad med adelståndet, med godsägarklassen. Den pauperiserade och deklasserade adeln, vars antal stigit kraftigt efter Januariupproret,²⁹ fick allt svårare att identifiera sig med polskheten. Den kände sig sviken av sina rika medbröder i adelståndet, som inte förmått rädda dem undan deklassereringen (Beavouis 1988). Katolska, ruthenskspråkiga bönder samt vissa av deras andliga ledare, prästerna, upplevde också starkt distansen mellan den polska herrgården och den ruthenska byn. Alla dessa grupper utgjorde ett givet rekryteringsunderlag för den vitryska nationella rörelsen. Den vitryska kulturens pionjärer — Bahuševič, Kupala, Jelski, Luckevič, Hurynovič, Niesluchovski — hade en sådan bakgrund (Mironowicz 1993, s. 20).

Socialt-ekonomiska klyftor var en viktig faktor i den nationella differentieringen på de litauisk-vitryska områdena. Godsägarna var för det mesta intresserade av att behålla status quo, den *polska politiska* nationen. Intelligentsian med rötter i den pauperiserade lågadeln och bondeklassen (efter 1861) ville ha förändringar. Den attraherades av nationella ideologier och socialistiska rörelser, vilka i deras ögon var ett instrument för modernisering och demokratisering av samhället. Sociala klyftor var dessutom en källa för *ressentiment* som kunde utnyttjas i den nationella propagandan.³⁰ I den vitryska nationella historiografin på 1900-talet skapades en stereotyp av de polska "*pany*" ("herrarna") som i århundraden förtryckt det vitryska folket.³¹

De ortodoxa vitryska böndernas främlingskap gentemot polskheten var mycket större än deras katolska medbroders. Den sociala klyftan förstärktes här av religionsskillnader. De ortodoxa var dock istället mycket mer mottagliga för russificering och därmed spelade de inte lika stor roll i den vitryska nationalismens första utvecklingsfas. Den ortodoxa kyrkan och dess prästerskap var russificeringens främsta redskap. Den Heliga Synoden

²⁹ Både efter Novemberupproret 1831 och Januariupproret 1864 utfärdade de ryska myndigheterna särskilda bestämmelser som påbjöd en verifiering av adelstitlar. Till följd av detta förvägrades många av de fattigaste adelsmanen tillhörigheten till adelståndet med därtill hörande privilegier. De kallades för *odnodvorcy*. Se Wielhorski 1951, s. 50. Jämför med Beavouis 1988.

³⁰ Som "*ressentiment*" betecknar jag ett psykologiskt tillstånd som uppkommer till följd av undertryckt avundsjuka och hat hos en grupp vars medlemmar är frustrerade över sin underlägsna ställning i samhället.

³¹ Om denna stereotyp se Ilnatouški 1992, s.141, samt Maldis 1992, s. 312.

var underordnad den ryske tsaren som var kyrkans faktiska överhuvud. Prästerskapet uppmanade ständigt till lydnad mot honom samt till böner för hans och "det heliga Rysslands" välstånd. Prästerskapet förmedlade också till de troende traditionen av en gemenskap mellan alla östslaviska folk samlade i en enda ortodox kyrka. Det ryska språket användes i kyrko-administrationen och i predikningar. Detta faktum samt ryskans nära släktskap med vitryskan gjorde att de ortodoxa bönderna inte såg ryskan som ett främmande språk. I själva verket upplevde de det nonnerade vitryska språket, som började populariseras efter 1905, som nästan lika främmande. Som sitt eget språk betraktade bönderna den egna dialekten som de oftast kallade för "ruskij" och sällan för "belaruskij", dvs. vitrysk (Pawluczuk 1972, s. 49-50, Wróbel 1990, s. 67).

De ortodoxa vitryssarna saknade följaktligen starka yttre kulturdrag (som t.ex. språk eller religion) som på ett effektivt sätt avgränsade dem från ryssarna. På det viset försvårades den process som enligt F. Barths numera klassiska uppfattning utgör själva grunden för existensen av etnisk identitet, nämligen *gränsdragning* mellan den egna gruppen och "de andra". Men gränser mellan två etniska grupper byggs inte upp enbart av yttre kulturella drag med vilka människor manifesterar sin identitet,³² utan också av värderingar, beteendemönster, grundläggande moraliska normer, stereotypa uppfattningar om sig själva och andra etc. Dessa kulturella system utgör den sekundära "inre"³³ gränsen i en identitetsskapande process, en gräns tack vare vilken en grupp kan bevara sin separata identitet, trots att en utomstående observatör inte kan se några grundläggande drag som skiljer den från den omgivande befolkningen. A. Peterson Royce talar i detta sammanhang om gruppens gemensamma kulturella kunskap (Peterson Royce 1982, s. 2). Jag skulle dock vilja precisera denna benämning genom att betona att det inte i första hand handlar om ett intellektuellt uttryckt kulturarv utan snarare om det som brukar benämnas för mentalitet. Med mentalitet menar jag här tanke- och beteendemönster som överförs till individer genom deras socialisation inom en bestämd etnisk grupp.

Vitryssarnas och ukrainarnas, dvs. ruthenernas, kulturella koder och mentalitet formades under århundraden i skärningspunkten mellan Öst och Väst, mellan den latinska och bysantinska kulturen, under påverkan av ständiga kontakter med andra etniska grupper — balter, polacker, judar, tyskar. De skilde sig följaktligen från de moskovitiska (storryska) kultur-

³² Barth kallar dem "overt signals or signs". Se Barth 1969, s. 14.

³³ Peterson Royce 1982, s. 2, utvecklar Barths teorier och talar om "double boundaries", yttre gränser, som uppvisas genom interaktion med andra, och inre, upprätthållna inifrån.

mönstren³⁴ och försvårade vitryssarnas (och ukrainarnas) assimilation till den ryska kulturen, även om de yttre kulturdragen som religion och språksläktenskap talade för att en snabb assimilationsprocess skulle vara möjlig. Den vitryska särarten ifråga om folkkultur och mentalitet uppmärksammades av etnografer och kulturforskare i det ryska imperiet vid slutet av 1800-talet. Vid den tiden tillkom många vetenskapliga etnografiska, historiska, lingvistiska arbeten (av t.ex. Sejn, Nasovič, Stukalič, Doŭnar-Zapol'ski, Nikifarovski och först och främst Karskij), som påvisade vitryssarnas existens som en separat etnisk grupp. Denna typ av forskning tilläts av de ryska myndigheterna, så länge den sågs som ett medel mot polonisering av vitryssarna och så länge den kunde utnyttjas för att visa vitryssarnas nära släktskap med det ryska folket. Det sistnämnda syftet hade t.ex. teorier om att vitryskan var en dialekt inom ryskan.

De ovannämnda arbetena bidrog till en större etniskt medvetenhet hos den lilla skara av den vitryska intelligentsian som studerade vid de ryska universiteten. På dessa ryska studieorter gjordes också försök att politisera den vitryska etniska identiteten, att omvandla den till en nationell identitet. I början av 1880-talet uppstod i Sankt Petersburg en vitrysk fraktion av organisationen *Narodnaja Volja*. I sina skrifter krävde den omfattande demokratiska reformer och Rysslands omvandling till en federation av nationella stater. Vitryssland skulle bli en av dessa stater. En granskning av fraktionens politiska skrifter visar dock att medlemmarna underordnade de vitryska nationella intressena de revolutionära socialpolitiska idéerna (Radzik 1995, s. 401), något som skulle karakterisera en stor del av de vitryska nationella aktivisterna även i framtiden. Det är också viktigt att framhäva att *Narodnaja Voljas* medlemmar var bland de första vitryska nationalisterna som tog avstånd från idén om det framtida Vitryssland i federation med Polen. Detta kan förklaras med deras politiska realism (Polens återuppståndelse verkade vid den tidpunkten helt osannolik) samt medlemmarnas härkomst huvudsakligen från ortodoxa familjer³⁵ och därmed starkare band med Ryssland. Icke desto mindre visar fraktionens politiska ställningstaganden att även ortodoxa vitryssar utbildade vid ryska universitet och därmed med möjligheter att göra karriär i imperiet, kunde uppleva svårigheter att identifiera sig med den ryska nationen. De bevarade en känsla av etnisk särart. Vägen från denna känsla till skapandet av en vitrysk modern nation omfattande alla samhällslager skulle dock visa sig vara mycket lång.

³⁴ En nutida diskussion om dessa kulturella skillnader finns i Konan 1993, s. 18-28, Dubjanecki 1993, s. 192-201 och Kistymaŭ 1993, s. 202-210.

³⁵ Det fanns bland dem även judar och katoliker (t.ex. tsarmördaren Hryniewiecki), men de ortodoxa var i majoritet. Se Radzik 1995, s. 401. Jämför Turonek 1992, s. 21.

Till följd av först och främst politiska (den polsk-litauiska statens fall), men även sociala och ekonomiska förändringar på 1800-talet ställdes de gamla identiteterna på det vitryska området inför behovet att omdefinieras. Flera moderna nationella ideologier spred sina budskap i regionen och de avkrävde entydiga identifikationer och lojaliteter. Den vitryska befolkningen utsattes för både den polska och den ryska nationalismens lockrop. Den ruthenska etniska gruppen i sin helhet kunde emellertid inte identifiera sig vare sig med polskheten, som sedan 1800-talets slut betonade katolicism som sin markör, eller ryskheten, då det bland vitryssarna fanns en relativt liten men inflytelserik grupp av katoliker, som var pådrivande i nationsuppbyggnadsprocessen. Samtidigt hölls den konfessionellt splittrade gruppen samman av det kulturella arvet från föregående århundraden samt av historiska minnen (hos den välutbildade delen av befolkningen).

Under trycket från olika nationella ideologier och exempel från moderna nationella rörelser som skapats inom små nationer (tjeckerna, ukrainarna, litauererna) ställdes det ruthenska bildade skiktet inför frågan: Vad är vi, om vi varken vill vara polacker eller ryssar? Kanske litauer? Detta alternativ var inte heller omöjligt med tanke på det Litauiska Storfurstendömet historiska arv, men litauererna själva hade hunnit definiera sig som en nation på etnisk och ej historisk basis, innan vitryssarnas nationella rörelse kom igång på allvar. Litauererna valde sitt språk och den katolska religionen som avgränsningsmarkörer, och i rädslan för att "dränkas i ett slaviskt hav" föredrog deras nationella ideologer att utestänga de slaviska folken (vitryssarna och polackerna) ur sin nyskapade nationella gemenskap. Vitryssarna kunde således inte längre betrakta sig själva som "slaviska litauer".

I sökandet efter en egen nationell identitet beslöt en del av den vitryska intelligentsian att ta vara på den etniska särarten. Den *ruthenska* identiteten som var gemensam för östslaver på både de vitryska och ukrainska områdena avgränsades nu regionalt till det geografiska området som kallades Vitryssland och döptes om till den vitryska etniska identitet som senare skulle utgöra grunden för den vitryska nationella identiteten.

Att politisera den regionalt etniska vitryska identiteten visade sig dock vara mycket svårt bl. a. på grund av den ovannämnda avsaknaden av de klara yttre avgränsningsmarkörer, symboler och signaler som är oundgängliga för en ideologisering och politisk mobilisering.

Vitryssarna förfogade således inte över någon egen statstradition, inte heller några egna institutioner eller lagar som kunde hålla dem samman. De historiska minnena av en egen statsformation (så viktiga för den nationella ideologins styrka) delade vitryssarna med sina grannar: ryssarna och ukrai

narna (minnet av Rus'), litauerne (Det Litauiska Storfurstendömet), polackerna (*Rzeczpospolita*). De hade ingen protonationell rörelse de kunde återopa. Det var även svårt att avgränsa det vitryska folket territoriellt, då det flöt samman med den litauiska och polska befolkningen i väster, den ryska i öster och den ukrainska i söder.

De religioner, ortodoxin och katolicismen, vilka vitryssarna bekände sig till, splittrade befolkningen i stället för att hålla den samman, då de drog in det vitryska folket antingen i den ryska eller i den polska kultursfären.

Språket och föreställningen om ett gemensamt etniskt ursprung kunde inte heller användas utan vidare av vitryssarna som klara avgränsnings-markörer. Den ortodoxa kyrkan och den storryska nationalismen var framgångsrika i spridningen av budskapet om alla östslavers gemensamma ursprung. Språket skulle snarare bekräfta än motsäga detta. De dialekter som användes av den vitryska befolkningen var en del av ett slaviskt dialektkontinuum. De västra dialekterna låg närmare det polska språket och de östra närmare det ryska. Gränserna mellan dem var svåra att dra. Språket utgjorde således ingen kommunikationsbarriär mellan vitryssarna och deras polska och ryska grannar och kunde därmed inte på ett naturligt sätt främja vitryssarnas känsla av separat identitet. Man behövde först skapa ett vitryskt nationellt standardspråk, en nationell språknorm, för ge vitryskan denna avgränsande funktion.

Vitryssland kan klassificeras som ett gränsområde av kulturell övergångskaraktär, s.k. "transitional borderland"³⁶. Denna benämning åsyftar områden, där det samexisterar flera folkgrupper som är besläktade med varandra språkligt och etniskt. Det karaktäristiska för denna typ av gränsområden är avsaknaden av klara skiljelinjer mellan olika kulturer. Kulturgränserna är oskarpa med breda övergångszoner. Att skapa en nation på ett sådant område innebär att man i första hand måste kulturellt och politiskt avgränsa den potentiella nationen från "de andra" som ingår i gränsgemenskapen. Till detta behövs en elit som kan artikulera gruppens särart och producera kulturella artefakter som skulle kunna tjäna som nationella symboler. Fram till 1800-talets andra hälft saknade vitryssarna emellertid en sådan elit. En stor del av det bildade skiktet av vitrysk härkomst förverkligade sig inom den polska eller den ryska kultursfären (t.ex. A. Mickiewicz eller F. Dostojevskij). Den vitryska kulturen betraktades av dem såsom en regional folkkultur.

³⁶ Chlebowczyk gör en klar åtskillnad mellan två typer av gränsområden, det ovan beskrivna "transitional borderland" och "contiguous borderland", som syftar på ett territorium där folkgrupper med helt olika språklig och etnisk karaktär möts. För en utförlig beskrivning av denna klassifikation se Chlebowczyk 1980, s. 26.

4.2. Vitryssarnas svårigheter att etablera sitt språk som nationell symbol

Det var först vid slutet av 1800-talet som en liten grupp av den vitryskfödda, men inom den polska eller den ryska kulturen socialiserade intelligentsian, valde att arbeta för uppbyggnaden och spridningen av den vitryska nationalidén. Motiven för de nationella aktivisternas handlande kan utläsas ur deras biografier (Turonek 1992) och skrifter (Radzik 1995). De drevs av tron att de små folkens frigörelse skulle bidra till demokratisering och modernisering av det ryska imperiet, av viljan att ge den egna etniska gruppen bättre status och utvecklingsmöjligheter och inte minst av egna politiska och kulturella ambitioner. De såg det som en utmaning att bygga upp den nationella kulturen och de nationella organisationerna från grunden.

I sin strävan att lyfta upp den egna etniska gruppen till status av en nation tog de till den i Tyskland och öst- och Centraleuropa ofta förekommande metoden att definiera en nation genom språket. Det framkommer tydligt i deras skrifter att de tog intryck först och främst av den tjeckiska nationalismen, men även av de litauiska och ukrainska nationella rörelserna.³⁷

Målet var att på grundval av de vitryska dialekterna skapa ett vitryskt standardspråk som skulle ha en avgränsande och sammanhållande funktion för den vitryska nationen och som skulle bli en nationell symbol. På vägen mot detta mål stötte de vitryska nationalisterna på stora svårigheter som närmast omöjliggjorde framgång. Låt oss analysera tänkbara orsaker till detta.

4.2.1. Språksläktskap som hinder

Vitryskan (och ukrainskan) kan tjäna som exempel på att det är oerhört svårt att etablera ett nytt standardspråk på ett område där det redan finns ett eller flera väletablerade standardspråk som står i nära genetisk och strukturell släktskap till det nya språket. För detta krävs en politisk vilja samt en stor dos av språkplanering och puristisk verksamhet med syfte att säkra språkets självständighet gentemot de andra konkurrerande språken. Någon större diskussion om det vitryska standardspråket var emellertid

³⁷ Se t.ex. uttalanden i "Homon", utgiven av den vitryska fraktionen av *Narodnaja Volja*, Radzik 1995, s. 402, eller "Appell till intelligentsian, spridd av det Vitryska Revolutionära Partiet år 1903, Turonek 1992, s. 28-29.

inte möjlig fram till 1905. Fram till dess var alla publikationer på vitryska förbjudna sedan år 1864. Efter revolutionen 1905 upphävdes förbudet, och de som publicerade på vitryska var eniga om behovet att gå ifrån användningen av lokala dialekter i skrift och i stället eftersträva en standardnorm. Normen skulle baseras på de centrala dialekterna, då de ansågs minst utsatta för påverkan från kontaktspråken: polskan och ryskan. För övrigt hade man i början antagit att de västra dialekter var mer "rena". Bakom detta låg förmodligen det faktum att större delen av de första nationella aktivisterna var katoliker, ofta från västra Vitryssland, och de upplevde därför de östra dialekter som mer russificerade. Katolikerna ville också använda det latinska alfabetet för att skriva på vitryska. Det användes följaktligen två olika alfabet för vitryskan, det latinska och det kyrilliska som föredrogs av de ortodoxa. Under åren strax före Oktoberrevolutionen enades man dock äntligen kring det kyrilliska alfabetet för att undvika en splittring av den språk-nationella rörelsen (tidskriften *Nasa nivå* drev denna fråga 1912).

Under åren 1890-1918 kämpade de vitryska aktivisterna mot polskans och ryskans inflytande på det vitryska standardspråket. Man undvek lån från dessa språk. Inför valet mellan olika grammatiska eller lexikaliska varianter tog man den som ansågs mest genuin, vitrysk. I strävan efter "äkthet" såg man landsbygdens dialekter som den viktigaste beriknings-källan, medan stadsdialekterna (där vitryssarna var en minoritet) betraktades som "orena" (Wexler 1974, s. 308). För att säkra språkets genuina karaktär använde man också ibland arkaiskt material. Det är dock viktigt att påpeka att den moderna normen inte baserades på det gamla vitryska skriftspråket från 1500-talet, utan var en ny skapelse, förankrad i det talade folkspråket och med en ljudenlig ortografi (McMillin 1980, s. 105-117). Trots strävan att närma normen till den talade vitryskan upplevdes det nyskapade standardspråket som artificiellt och delvis obegripligt av osofistikerade vitryska läsare, särskilt ifråga om terminologi, där neologismerna frodades.³⁸

I en miljö, där det redan fanns två andra etablerade standardspråk med hög status och som dessutom var lätta att lära var det svårt att motivera befolkningen att lära sig standardvitryskan. Ett sådant val var alltid ett politiskt val. Vitryskans oklara avgränsning från polskan och först och främst från ryskan medförde låg språkmedvetenhet hos de vitrysktalande bönderna. De kallade sitt språk för "ruskij" eller "svoj" (eget) och sällan för "vitryska". De ortodoxa, som var vana att höra ryska i kyrkan, betrak-

³⁸ Vittnesmål därom finns i Wexler 1974, s. 217-218, som citerar den tidens rapporter och diskussioner.

tade ofta sitt vitryska språk som en mindre "ädel" form av ryskan. Till och med efter andra världskriget hände det att vitryssar som hamnade på de områden som tillföll Polen begärde att ha ryska som undervisningsspråk i skolan, då de betraktade det som den normerade formen av sitt eget språk (Mironowicz 1993, s. 204-205). En del katoliker i västra Vitryssland var däremot benägna att se sitt språk som en förvanskad form av polska (Wasilewski 1925, s. 122). Ett viktigt problem för de vitryska nationalisterna var att de inte endast behövde få sina nationella motståndare (ryssarna och polackerna) att acceptera det vitryska språkets självständiga ställning som skriftspråk, utan även övertyga sin egen befolkning om detta. De vitryska nationalisternas utgångspunkt var således mycket mindre fördelaktig än tjeckernas eller litauernas, vilkas nationella rörelser betraktades av vitryssarna som modeller.³⁹

4.2.2. Svårigheter att propagera för det nationella språket

Förbudet mot vitryska tryckalster försenade enormt arbetet med att utarbeta det vitryska språkets standardnorm och sprida den. Medan litauerna och ukrainarna, som drabbades av samma förbud, kunde utnyttja medbroder bosatta i de angränsande länderna (litauerna i Östpreussen och ukrainarna i Galizien i Habsburgimperiet) för att där skapa publiceringscentra, hade vitryssarna inte några sådana möjligheter. Det fanns helt enkelt ingen större kompakt bosättning av vitryssar utanför det ryska imperiets gränser. En del av de vitryska katolikerna utnyttjade sina kontakter med polackerna. De tryckte vitrysk politisk propaganda med hjälp av det illegala Polska Socialistiska Partiets (*PPS*) tryckpressar (Wasilewski 1925, s. 117, Turonek 1992) eller publicerade skönlitteratur i den polska delen av Habsburgimperiet. Ett av den vitryska litteraturens pionjärverk, Bahuševičs *Dudka belaruska* utkom till exempel i Kraków 1891. Detta var dock en droppe i havet.

Ett av de effektivaste sätten att etablera ett standardspråk är att föra in det i skolorna. Undervisning på det nationella språket har alltid varit ett av de viktigaste målen för nationella rörelser. Skolor med det vitryska undervisningsspråket var emellertid otänkbara för de tsaristiska myndigheterna. Sådana skolor kunde vitryssarna inrätta först efter 1918. Fram till dess utbildades vitryssarna i ryska (och före 1863 även i polska) skolor. Det enda sättet att bekanta sig med det vitryska standardspråket var således självinläring, genom läsning av illegalt spridda vitryska texter. Detta var dock

³⁹ För en beskrivning av den tjeckiska nationella rörelsens utgångspunkter se t.ex. Zacek 1969; för en beskrivning av den litauiska rörelsen se t.ex. Ochmański 1990.

endast möjligt för dem som redan kunde läsa på något språk. Analfabetismen var emellertid mycket utbredd i Vitryssland. Enligt en folkräkning, genomförd 1897 i det ryska imperiet, kunde ca 75% av dem som hade vitryska som modersmål varken läsa eller skriva.⁴⁰ Den masskommunikation i form av det tryckta ordet, som är nödvändig för vidsträckt spridning av nationella idéer, var på det viset i stort sett omöjlig.

De stora bondemassorna förblev utanför den nationella propagandas räckhåll. Klyftan mellan dem och den nationellt medvetna intelligentsian var stor. Intelligentsian ideologiserade sitt "privata" eller "regionala" hemland och sökte en nationell identitet genom att skapa ett nationellt språk och nationell historia. Bönderna höll däremot fast vid sitt vitryska "privata hemland" och sin ruthenska (*rus'kij*) identitet såsom ett slags etnisk identitet. De uppgav vitryska som modersmål (ca 74,6 % av Vitrysslands invånare gjorde det 1897⁴¹), men de ideologiserade inte sitt språk, tillskrev det inte något nationellt värde. Beredvilligt lärde de vitryska bönderna sig ryska eller polska, när de hade möjlighet till socialt avancemang, men talade alltid hemma sitt eget lokala språk⁴², som de förknippade med sin närmiljö ("det privata hemlandet"). De utgjorde följaktligen ännu i början på 1900-talet en etnisk-regional, men inte en nationell gemenskap. De vitryska bönderna förhöll sig instrumentellt till de nationella frågorna. De gav de vitryska nationalisterna sitt temporära stöd, då dessa utlovade en stor jordreform, som skulle fördela de *polska* godsherramas mark mellan de vitryska bönderna. När detta skedde till följd av Oktoberrevolutionens seger 1917 och bolsjevikernas maktövertagande var bönderna inte längre intresserade av att stödja den nationella vitryska kampen, och den vitryska intelligentsian blev lämnad att utkämpa den själv.

4.2.3. Vitryskans låga status

När standardiseringen av vitryskan påbörjades vid slutet av 1800-talet, var detta språk sedan mer än två århundraden funktionellt begränsat. Trots att nästan tre fjärdedelar av Vitrysslands befolkning hade det som sitt modersmål, användes det endast som ett kommunikationsmedel mellan de vitryska bönderna samt av en del adelsmän vid kontakter med bönderna. För övrigt talade adeln antingen polska eller ryska. Alla tjänstemän talade ryska och

⁴⁰ Se Guthier 1977, s. 46, som beräknat detta på grundval av uppgifter från enskilda vitryska provinser.

⁴¹ För dessa och andra statistiska uppgifter se Guthier 1977, s. 41.

⁴² Denna inställning till språket beskrivs av Pawluczuk 1972, s. 120-121, och Mironowicz 1993, s. 202-214, utifrån dokument och undersökningar gjorda bland den vitryska minoriteten i västra Polen.

detsamma gällde det ortodoxa prästerskapet. Vitryskan blev närmast ett slags sociolekt för bondeklassen, som hade den lägsta placeringen i samhällshierarkin. Den associerades också med landsbygden, då enligt folkräkning från 1897 98% av vitryssarna bodde på landet. I städerna dominerade ryssarna, polackerna och judarna. Att tala vitryska i staden i offentliga sammanhang var närmast stigmatiserande. Man avslöjade på det viset sitt ursprung från landsbygden och bondeklassen. I ett samhälle, där den polska adeln och de ryska ämbetsmännen upprätthöll en kulturell hegemoni, såg man ned på bondekulturen. Böndemas språk associerades med fattigdom och brist på bildning. Detta framkallade hos vitryssarna själva brist på respekt för det egna språket och ett kulturellt mindrevärdeskomplex.

Det fanns inga offentliga sfärer där vitryskan kunde förekomma och därigenom stärka sin status. Jämfört med sina historiska medbröder — litauerna och ukrainarna i Galizien — var vitryssarna sämst lottade i detta avseende. Litauerna kunde t.ex. höra sitt språk i kyrkan. Därmed hade litauiskan en plats i åtminstone ett institutionellt sammanhang. I de flesta vitryska katolska kyrkorna hölls predikningar däremot på polska och bara ibland på vitryska. Majoriteten av befolkningen, 70,4% år 1897 (Darski 1993, s. 10), var dock ortodox och hade därmed ryskan som predikospråk. Vitryskan utestängdes på det viset ur den sakrala sfären. Den viktiga kopplingen mellan religionen och det nationella språket uteblev. Religionen, som är så betydelsefull för skapandet av ett samhälles värdeskala, värderingar, helighetsmönster (uppdelning i *sacrum* och *profanum*) etc, förstärkte inte vitryskans position utan snarare försvagade den till förmån för ryskan. Ryskan och i den katolska kyrkan polskan blev så självklara som språk för kulten, att de vitryska bönderna ibland reagerade negativt när man efter 1918 började införa vitryskan i kyrkorna.⁴³

Ett språks status kan ibland höjas genom att det kopplas till en nationell grupps stolta historiska förflutna. Så var t.ex. fallet med det tjeckiska språket. De vitryska nationalisterna försökte göra en sådan koppling. De beskrev det Litauiska Storfurstendömet som vitryskdominerat med det gamla vitryska språket som statsspråk. Enligt deras syn skulle denna gamla vitryska nation och dess språk pånyttfödas i den moderna tiden efter århundraden av förtryck (Lastoŭski 1910, Ihnatoŭski 1919). Den historiskt orienterade nationella propagandans svaga punkt var dock att den motarbetades av litauiska, polska och ryska nationella ideologier som presenterade andra tolkningar av samma historiska händelser och ville vinna över den vitryska befolkningen på sin sida. Denna kamp om själarna omfattade dock endast

⁴³ Om dessa negativa reaktioner skriver Wasilewski 1925, s. 122 och s. 228.

den läskunniga delen av befolkningen. Hos den illitterata delen saknade det historiska medvetandet en nationell, ideologisk dimension. Det begränsades till det "privata hemlandet" och grundade sig på muntlig tradering av minnen. Till skillnad från tjeckerna, som tack vare sin bildningsnivå kunnat ta till sig de nationella ideologernas historietolkning, kunde vitryssarnas historiska medvetande inte höja deras språkliga medvetenhet.

4.2.4. Den nationella elitens svaghet

I varje nationsuppbyggnadsprocess spelas en viktig roll av en elit som är bärare av den nationella idén och sprider den till övriga samhällsmedlemmar. När en nation skapas på grundval av en etnisk grupp utan en egen stat (som fallet var med vitryssarna), är det en intellektuell elits uppgift att på basis av en etnisk kultur skapa en nationell kultur. Detta kräver unifiering, integrering och ideologisering av det etniska kulturarvet. Det första steget i denna process är oftast (men inte alltid!) kodifiering och standardisering av det språk som lanseras såsom nationellt samt kampen för dess jämställda status och polyfunktionella användning. Den vitryska elitens motgångar i denna kamp kan bland annat tillskrivas dess inre svaghet. Denna elit var först och främst mycket liten till antalet på grund av den sena moderniseringen av landet. Av folkräkningen 1897 framgår att endast tre vitryssar på tusen hade mer än grundskoleutbildning. Endast 0,2% av vitryssarna arbetade 1897 inom s.k. fria yrken — medicin, rättsväsen, undervisning etc. (Guthier 1977, s. 46). Den vitryska medelklassen var närmast obefintlig. Hos många östeuropeiska folk som trädde in i nationalismens era utan egen överklass spelade prästerna en betydelsefull roll i de nationella rörelserna. De utgjorde en förmedlande länk mellan bondemassorna och de nationella aktivisterna.⁴⁴ Denna kontaktlänk och kommunikationskanal fungerade knappast bland vitryssarna. Deras ortodoxa präster tjänade som russificeringsinstrument och de katolska prästerna försvarade oftast polska nationella intressen i området. Av hela den lilla vitryska bildade eliten engagerade sig således bara en bråkdel politiskt i den nationella kampen.

Till råga på allt hade vitryssarna inget urbant centrum, där deras nationella elit kunde koncentreras och skapa egna institutioner, som fallet var med t.ex. tjeckerna (Prag) eller ukrainarna (Lviv och Kiev). Minsk blev ett viktigt centrum först på 1920-talet.

Den konfessionella splittringen av den nationella eliten bidrog också till dess svaghet. Kampen för det vitryska språket och litteraturen påbörjades

⁴⁴ Detta visar Hrochs undersökningar av de nationella eliternas yrkessammansättning. Se Hroch 1985, s. 139-145.

av katolikerna. I deras skrifter gjorde sig därför en antiortodox tendens gällande på olika sätt (Turonek 1992 s.21). Detta väckte motvilja hos de ortodoxa, som ju utgjorde majoriteten av den vitryska befolkningen.⁴⁵ Receptionen av den nationella propagandan försvårades på det viset. Samma effekt hade den latinska skriften, som användes av katolska författare och övergavs i stort sett först under första årtionden av 1900-talet. Katolikerna uteslöt dessutom i sina politiska program inte en vitrysk allians med Polen, medan de ortodoxa vitryssarna motsatte sig detta och ville bygga sin framtid i anknytning till Ryssland. Det var därför svårt för den splittrade eliten att utarbeta ett gemensamt politiskt program och samarbeta kring det, vilket behövdes för att vinna gensvar bland den vitryska befolkningens breda lager och respekt hos eventuella politiskt allierade.

Den vitryska eliten led brist på de materiella resurser som behövdes för att starta kulturella institutioner. Dess medlemmar kom för det mesta från den fattiga deklasserade adeln eller var barn till lägre tjänstemän och i enstaka fall till rikare bönder. Vitryska rika godsägare och högre tjänstemän identifierade sig oftast som polacker eller ryssar. Det fanns undantag från denna regel som t.ex. fursten J. Drucki-Lubecki, furstinnan Magdalena Radziwiłł, som bekostade vitryska skolor, eller storgodsägaren Roman Skirmunt som krävde autonomi för Vitryssland i den ryska *Duman* 1905-1906. Den sistnämnde tillhörde en grupp av s.k. "territorialister" (på polska *krajowcy*) som förklarade att de var vitryssar på grund av sitt territoriella hemvist och sin politiska lojalitet, detta trots deras tillhörighet till den polska kulturen. Polska adelsmän som kallade sig "territorialister" var ett viktigt och intressant fenomen inom den vitryska nationella rörelsen.⁴⁶ De utgjorde dock ett undantag som bekräftade regeln. De högre samhällsskikten var ovilliga att stödja vitryska nationella initiativ. I det avseende var vitryssamas situation igen sämre än tjeckernas och ukrainamas. Den vitryska intelligentsians sociala ursprung var en av orsakerna till denna elits mindervärdeskomplex gentemot den polska och ryska kulturen, de mera välbeställda skiktens kultur.

Mindervärdeskomplexet förstärktes av att de vitryska nationalisterna ofta själva kom ur familjer i vilka antingen polska eller ryska kulturmönster dominerade. De uppfostrades i miljöer där man såg upp till den ryska eller den polska kulturen. Även om de sedermera programmatiskt tog avstånd från det polska och det ryska och fokuserade på det vitryska, kunde de inte

⁴⁵ Enligt uppgifter från 1897 var 70,4% av vitryssarna — ortodoxa och 13,5% — katoliker. Se Turonek 1992, s. 10-11.

⁴⁶ *Krajowcy* fanns även inom den litauiska nationella rörelsen (med M. Romer som en typisk representant). För mer om denna grupp se Zadacka 1995, s. 150-153 och Ochmański 1990, s. 258-259.

helt befria sig från beroendet av de kulturer i vilka de hade socialiserats. Det fanns en vitrysk folkkultur, men ingen vitrysk symbolisk, elitär kultur. Vid dess skapande använde den vitryska eliten medvetet och omedvetet de polska och ryska kulturmönstren som modeller, samtidigt som man försökte befria sig från inflytandet från dessa kulturer. Detta förhållande återspeglades i det vitryska normerade språket. Trots vitryska puristers ansträngningar hade vitryskan svårt att hävda sin självständighet gentemot ryskan och polskan.⁴⁷ Den vitryska intelligentsian, som var utbildad i de ryska eller polska skolorna, var dessutom ovan att använda det vitryska språket i offentliga sammanhang. Ett talande exempel på detta är det faktum att de flesta dokument som utfärdades i samband med tillkomsten av den Vitryska Folkrepubliken 1918 skrevs på ryska (Mironowicz 1993, s. 29). Ryskan användes också av en del *vitryska* ledamöter i det polska parlamentet 1919. Inte ens de bildade och nationellt engagerade vitryska samhällsskikten var således naturliga bärare av det vitryska standardspråket och kunde tjäna som mönstergivande exempel för befolkningens breda lager.

För att ge den vitryska kulturen och det vitryska språket hög status och attraktivitet i det vitryska folkets ögon, behövdes en talrik, nationellt medveten och självmedveten intelligentsia med auktoritet. Den vitryska intelligentsian fick aldrig chans att utvecklas till en sådan kraft. De framsteg som hade gjorts och de erfarenheter som den nationella eliten förvärvat i början av 1900-talet traderades i mycket begränsad utsträckning till efterkommande generation. Orsaken till detta var den fysiska utrotning av eliten som ägde rum på 1930- och 1940-talet samt det politiska förtrycket i landet. Kontinuiteten i den nationella utvecklingen bröts. Efter andra världskriget och Stalins terror växte en ny generation av intelligentsia upp. Den var dock först och främst bärare av den ryska kulturen. Bristen på kontinuitet var ett av den vitryska elitens huvudproblem.

4.3. Den vitryska nationalismens utveckling under åren 1902-1921

År 1902 inleddes en ny fas i den vitryska nationalismens historia. Den vitryska nationella rörelsen började då organisera sig i politiska partier. 1902 skapades *BPR* (Det Vitryska Revolutionära Partiet), och 1903 uppstod *BSH* (Det vitryska socialistiska partiet "Hromada"), som drog till sig majoriteten av *BPR*:s tidigare medlemmar. *Hromada* krävde att det Litauiska

⁴⁷ Se Wexler 1974, s. 225-226. Jämför med McMillin 1980, s. 106-107.

Storfurstendömet skulle återskapas i form av en autonom stat inom det ryska imperiet. Partiet, som leddes av bröderna Luckevič, samlade den vitryska intelligentsia som studerade eller arbetade i St. Petersburg. Det fick aldrig några massproportioner och var för svagt för att delta i valet till det ryska parlamentet *Duma*, när detta val ägde rum för första gången 1906.

Ett annat viktigt årtal i den vitryska nationalismens utveckling var 1904, när tsaren i samband med de revolutionära oroligheterna i imperiet hävde det förbud mot publikationer på det vitryska språket som gällt sedan 1864. Detta innebar dock inte att man officiellt erkände vitryskan som ett självständigt, separat språk. Man tillät inte heller att detta språk användes i skolorna. Eftergiften angående vitryskan var tänkt som ett sätt att vinna den vitryska intelligentsian och motverka det polska politiska inflytandet inom denna samhällsgrupp.

Den vitryska intelligentsian utnyttjade den nya situationen till att intensifiera arbetet med det vitryska standardspråkets kodifiering och popularisering. På den första grammatiken (som skrevs av B. Taraškevič) fick man visserligen vänta fram till 1918, men ortografiska regler utarbetades gradvis i samband med publiceringsverksamheten. En viktig roll vid spridningen av skriftspråksnormen spelade tidskrifter som *Naša dolja*, som utgavs under året 1905 och senare förbjöds, samt *Naša niva*. Det sistnämnda kom ut under perioden 1906-1915 och fungerade som ett viktigt forum för vitryska författare och nationella aktivister som t.ex. Kupala, Kolas, Bahdanovič, Lastoŭski och bröderna Luckevič. Trots stora finansiella svårigheter satte man igång en förlagsverksamhet (förlag som *Zahljane sonca ŭ naša akonca* och *BTW*).⁴⁸ Någon massiv efterfrågan på vitryska böcker kunde dock inte uppstå på grund av den rådande analfabetismen. Många vitryska aktivister med V. Ivanovski i spetsen såg alfabetisering av bönderna på deras modersmål som en av den nationella rörelsens viktigaste uppgifter. 1905 skrev Ivanovski och Kostrovicki en ABC-bok i två versioner: med latinska respektive kyrilliska bokstäver. Underasningen kunde dock endast ske illegalt. Detta förhindrade en snabb förändring av det vitryska språkets situation.

Första världskrigets utbrott 1914 och Oktoberrevolutionen i Ryssland 1917 sågs av många nationella rörelser i Östeuropa som en chans att skapa egna stater på de gamla imperiernas ruiner. Vitryska nationalister insåg detta, men kände sig för svaga för att ställa krav på en egen suverän stat. Ett slående drag hos de vitryska aktivisterna under denna period var deras brist på självförtroende ifråga om det egna folkets statsbildningsförmåga. De letade ständigt efter en politisk partner till vilken de kunde knyta Vit-

⁴⁸ Utförlig beskrivning av denna verksamhet finns i Turonek 1992, s. 51-67.

rysslands öde genom att skapa en federativ stat. Ständiga byten av allianser var delvis ett utslag av politisk flexibilitet och anpassning till snabba politiska förändringar under krigets gång, men det var också ett resultat av djup splittring inom den vitryska politiska eliten. Avsaknaden av ett eller flera alternativa politiska program bakom vilka de flesta grupperingar kunde ställa upp, försvagade nationalisternas politiska handlingsförmåga. Detta bidrog kraftigt till att de betraktades som en svag part, och de vann inte gehör hos sina allierade, ej heller motståndarnas respekt.

Det fanns således aktivister som likt Ivan Luckevič 1915 propagerade för en federation mellan Vitryssland och Ukraina och tog kontakt i denna fråga med ukrainarna i Galizien. Det gav dock aldrig några konkreta resultat.

Det fanns vidare en grupp som var anhängare av en framtida litauisk-vitrysk stat. Denna idé var långlivad och antog olika former. Först talade man om att återskapa det Litauiska Storfurstendömet, om en förening av Vitryssland, Litauen och Kurland under tyskt beskydd. Även när det stod klart 1918 att Tyskland i och med dess nederlag var uteslutet ur det politiska spelet, förhandlade man om denna variant (med uteslutning av den tyska parten) med den litauiska regeringen "Taryba". 1919 skapade bolsjevikerna, som kortvarigt ockuperade Litauen, en sovjetisk litauisk-vitrysk republik. Denna existerade bara ett halvt år (27.02.-16.07.1919), då bolsjevikerna drog sig tillbaka på grund av en polsk offensiv. Samma år flydde flera vitryska politiker (med Lastoŭski i spetsen) till Kaunas och förhandlade om att förena vissa vitryska territorier med Litauen på villkor att dessa territorier skulle få autonomi. Dessa planer misslyckades dock på grund av Polens expansion på dessa områden (Vilnius med omnejd).

När Polen återuppstod som en självständig stat 1918 och gick i krig mot Sovjet om de vitryska och ukrainska territorierna, kunde en del av de vitryska aktivisterna tänka sig en framtid för Vitryssland tillsammans med Polen. Efter sitt intåg i Minsk under den polska offensiven 1919 utfärdade Polens överbefälhavare och marskalk J. Piłsudski en appell till vitryssarna. I denna gjordes utfästelser om att återskapa det Litauiska Storfurstendömet i federation med Polen. Litauerne var dock inte intresserade av en sådan politisk lösning och Piłsudski ansåg att vitryssarna var för svaga för att de skulle kunna behandlas som en självständig politisk partner.⁴⁹ Bara en del av de vitryska politikerna (Anton Luckevič och hans anhängare) deklarerade sitt stöd för idén om en union mellan Vitryssland och Polen. En stor grupp med Lasto ŭski i spetsen var emot och skapade ett alternativt maktorgan. De samarbetade med Litauen, dit de också flydde för att undgå

⁴⁹ Om Piłsudskis inställning i denna fråga se Lewandowski 1962, s. 242.

repressalier från polackernas sida. Det polskvänliga Vitryska Rådet hade svagt stöd bland befolkningen. Bönderna var misstänksamma och passiva eller lånade sitt öra till den bolsjevikiska propagandan som flödade över gränsen från Sovjetunionen. I deras ögon stödde de polska myndigheterna de polska godsägarnas intressen i Vitryssland. Den sociala klyftan mellan polackerna och vitryssarna och minnet av sociala orättvisor bar till stor del skulden för bristen på kommunikation och samarbete (Podlaski 1985, s. 31). När allt kom omkring var en kulturell autonomi inom Polen allt vad polackerna kunde erbjuda de vitryska nationalisterna, vilket var mycket otillfredsställande för de flesta av dem.

Den största gruppen av de vitryska nationalisterna var ändå anhängare av en autonom vitrysk stat inom det federativa Ryssland. Under kriget fanns det flera vitryska organisationer och maktorgan som stod bakom detta program (t.ex. det ovannämnda partiet *BSH*, eller det Stora Vitryska Rådet, bildat i Minsk 1917). Den 5 december 1917 sammankallade man i Minsk den s.k. Första Vitryska Kongressen, i vilken representanter för alla möjliga yrken och organisationer deltog. Under mötet diskuterades huruvida man skulle skapa en vitrysk sovjetisk republik. Mötet upplöstes med våld av ryska bolsjevikerna i Minsk, vilka inte erkände vitryssarna som en separat nation. Mötets Råd valde då en exekutiv kommitté, som verkade underjordiskt. Lenin och den ryska bolsjevikiska ledningen vacklade i den vitryska frågan. 1 januari 1919 proklamerade de t.ex. bildandet av den Vitryska Socialistiska Republiken i Smolensk för att några veckor senare med många vitryska bolsjevikers medgivande ansluta större delen av dess territorium till Ryssland och arrestera republikens ledare. 1920 lät Lenin avrätta den kände vitryske nationale kommunisten F. Šantyr för att 1921 inleda en pronationell vitrysk politik. Vitryssland var bara en bricka i det stora politiska spelet mot Polen och västmakterna.

De ryska bolsjevikernas hantering av den vitryska frågan under åren 1917-1919 stärkte den separatistiska fraktionen bland de vitryska nationalisterna. När de tyska trupperna ockuperade 85% av Vitryssland under vintern 1918, radikaliserades de nationella stämningarna. Den ovannämnda exekutiva kommittén, i vilken anhängarna till en federation med Ryssland dominerade, manövrerades bort från makten, och 25 mars 1918 bildades Vitryska Rådet som proklamerade Vitryssland som en självständig stat under tyskt beskydd. Det bör dock påpekas att beslutet inte var enhälligt. Nästan hälften av Rådet höll fast vid det federativa programmet och röstade emot självständighetsdeklarationen (Darski 1993, s. 16). Den vitryska staten erkändes emellertid inte på den internationella arenan, inte ens av tyskarna vars hjälp den sökte. Det vitryska maktorganet, Den Vitryska Nationella Republikens Råd, var självutnämnt, och det var oklart hur stort

stöd det hade bland den vitryska befolkningen, som inte kunde undgå att se dess totala beroende av de tyska ockupanterna. Tyskarna gav dock vitryssarna alla kulturella rättigheter. I april 1918 fick vitryskan status av statsspråk i den nyutropade Vitryska Republiken. De vitryska nationalisterna fick också möjlighet att arbeta frenetiskt för att skapa ett vitryskt utbildningsväsen och de hade framgång på detta område. Republiken varade i tio månader och föll i samband med de tyska truppernas tillbakadragande. Utropandet av den och dess existens fick dock stor symbolisk betydelse för den vitryska nationalismen. I den vitryska nationella historieskrivningen ses Republiken som ett bevis på vitryssarnas vilja och kapacitet att bilda en egen stat i modern tid.

De kaotiska krigs- och revolutionsåren under vilka Vitryssland styrdes av tyskar, ryssar och polacker slutade med att Vitrysslands öde avgjordes under fredsförhandlingarna mellan Polen och Sovjet i Riga 1921. Ingen av de tre då existerande vitryska nationella representationerna (i Polen, Litauen och Sovjet) deltog i förhandlingarna. Allting avgjordes över deras huvuden. De vitryska territorierna delades mellan Polen och Sovjetstaten.

4.4. Vitryssland under mellankrigstiden

4.4.1. Utvecklingen i västra Vitryssland

De västra delarna av det vitryska territoriet, dvs. Vilnius- och Grodnoprovinserna samt den västra delen av Minskprovinsen, tillföll efter 1921 den polska staten. Hur många vitryssar som bodde inom detta område är idag svårt att avgöra. Vitryska källor hävdar att de var omkring 3,7 milj. medan polska källor uppger vitryssarnas antal till ca 1,9 milj.⁵⁰ Skillnaden i beräkningarna beror till en del på svårigheter att välja kriterier vid bestämning av en nationell identitet under folkräkningarna 1921 och 1931, vilket lämnade utrymme för manipulation till antingen polackernas eller vitryssarnas fördel. Hur skulle man t.ex. kvalificera individer som betecknade sig som *tutejšy* ("härifrån"), vilket 707.000 Polesienbor gjorde år 1931? Var det tillåtet att beteckna dem som uppgav att de var "av polsk tro" (dvs. katoliker) såsom polacker och dem som uppgav "ruthensk tro" (*rus'koj very*)

⁵⁰ Se Vakar 1956, s. 121 och Tomaszewski 1991, s. 23. Det officiella resultatet från folkräkningen 1921 var ca 1 milj. vitryssar. Vakar tar detta som bevis på omfattande fusk i statistiken. Han verkar inte vara medveten om att folkräkningen 1921 genomfördes när Vilniusprovinsen ännu ej ingick i den polska staten och att därför en stor del av vitryssarna inte omfattades av undersökningen.

såsom vitryssar? Skulle språk eller religion vara avgörande? Språket var dessutom ett osäkert kriterium, då många människor endast talade sin hemdialekt vars språkliga närhet till det polska, ukrainska eller ryska språket varierade. Problemet fördjupades av människors ovilja att ta ställning till nationella identiteter och även av deras skiftande val i livets olika skeden, en företeelse som inte är ovanlig bland befolkning som bebod typiska gränsområden.⁵¹

bom de styrande kretsarna i mellankrigstidens Polen rådde ett spänt förhållande mellan anhängare av assimilationspolitik med en homogen polsk nationalstat som mål (det nationaldemokratiska högerpartiet — "Endecja" med Dmowski i spetsen) och f.d. federalister som ville värna om minoriteternas rättigheter (det Polska Socialistiska Partiet — *PPS*). Dragkampen mellan dessa två politiska grupperingar ledde till en inkonsekvent politik gentemot de nationella minoriteterna, däribland vitryssarna. Å ena sidan tillförsäkrades minoriteterna i den polska konstitutionen från 1921 rätten att utveckla sin kultur och sitt språk, å andra sidan gick myndigheternas praktiska handlande ofta stick i stäv mot dessa lagar.

För vitryssarnas del innebar detta att man fram till mitten på 1930-talet hade egen nationell representation i det polska parlamentet. Det vitryska litterära och kulturella livet utvecklades, vitryskan ersatte ryskan i den ortodoxa kyrkan, vitryska skolor och organisationer skapades. Samtidigt vidtogs dock en rad åtgärder i riktning mot assimilationspolitik. Antalet vitryska skolor minskade drastiskt (från 400 till 40 mellan 1921 och 1925), den katolska vitryska kyrkan poloniserades, polackerna främjades vid tillsättning av administrativa tjänster på det vitryska territoriet, staten tilldelade markegendomar i Vitryssland åt de polska militära veteranerna (s.k. *osadnicy* — kolonister). Situationen komplicerades ytterligare av det faktum att den frustrerade vitryska intelligentsian, som kände sig diskriminerad vid tjänstetillsättningar, och de fattiga bönderna, som var missnöjda med den otillfredsställande jordbruksreformen, lånade sitt öra till den kommunistiska propaganda som strömmade in i landet från Sovjetunionen. De vitryska nationella organisationerna infiltrerades av kommunisterna, vilket kraftigt bidrog till myndigheternas negativa inställning till dem. 1925 bildade de vitryska ledamöterna i det polska parlamentet en politisk klubb *Belaruskaja Sjaljanska-Rabotnickaja Hramada* (De Vitryska Böndemas och Arbetarnas Organisation) som hade över hundra tusen medlemmar. Det var den första vitryska massorganisationen. Den hade stort inflytande på landsbygden och började propagera för anslutning av västra Vitryssland

⁵¹ Om identiteter hos människor som bebod gränsområden se Kloskowska 1992, s. 139. Se även Chlebowczyk 1980, s. 27.

till Sovjetunionen. Den polska regeringen reagerade med att förklara organisationen som illegal (på grund av dess statsfientliga irredentistiska program) och att arresterade dess ledare. En stor del av dem reste sedan till Sovjetunionen, där de mördades under Stalins utrensningar. Därmed utplånades en viktig del av den vitryska elit som hade politisk och organisatorisk erfarenhet.

En annan nationell vitrysk organisation var det katolska vitryska kristdemokratiska Partiet (*BChD*), som bildades 1926. Katolska präster var en pådrivande kraft i detta parti, vilket visar att den vitryska katolska kyrkan effektivt motsatte sig poloniseringen. Partiet hade en oberoende vitrysk stat på sitt program. 1936 förenades *BChD* med två andra vitryska partier, och ett parti kallat *BNA* (Vitryska Folkalliansen) bildades. Det kommunistiska inflytandet gjorde sig emellertid gällande i detta parti, vilket väckte de katolska prästernas protester (Darski 1993, s. 26).

Polackerna lyckades inte vinna den vitryska minoritetens lojalitet gentemot den polska staten. Assimilationspolitiken väckte irredentism bland vitryssarna. Irredentismen ledde i sin tur till att staten införde ännu starkare restriktioner i vitryssarnas nationella liv, vilket alltmer underblåste de pro-sovjetiska stämningarna och framkallade myndigheternas skarpa reaktioner. De polsk-vitryska relationerna drogs in i en ond cirkel, eller snarare i en ond konfliktspirall (Marples 1996, Podlaski 1985).

4.4.2. Utvecklingen i östra Vitryssland

4.4.2.1. Vitryssland på 1920-talet

Av de vitryska områden som tillföll Sovjetunionen bildades den Vitryska Sovjetiska Socialistiska Republiken (*BSSR*). År 1924 hade den ca 5 milj. invånare. För att ge kommunistmakten möjlighet att stabiliseras och stärkas förkunnade Lenin på 1920-talet både NEP-politiken och s.k. *korenizacija*-politiken. Den sistnämnda innebar att man ville *förankra* sovjetmakten i den nationella jordmånen, dvs. vinna nationalisterna för kommunismen istället för att få dem till motståndare. I denna politikens namn satte man igång ett program för "vitrustrussifiering". Vitryskan förklarades vara republikens officiella statspråk, och den skulle användas i förvaltningen, skolorna, massmedierna och alla kulturella och vetenskapliga institutioner. Man skapade ett vitryskt utbildningssystem och viktiga vitryska institutioner som förlag, teatrar, ett statligt universitet i Minsk (1921) och den Vitryska Vetenskapsakademien (1929). "Vitrustrussifieringen" firade framgångar. Under åren 1923-1931 steg upplagan av de utgivna vitryska böcker från 96.000

till 10,2 milj. exemplar. 19 tidskrifter uppstod med ca 100.000 läsare.⁵² Alfabetisering på modersmålet ledde till att man pressade ner analfabetismen till ca 40,3% år 1939 (Bieder 1991, s. 408).

Allt detta innebar ett enormt steg framåt i utvecklingen av det vitryska standardspråket, som för första gången fick en verklig chans att etableras bland befolkningens breda skikt och bli mångfunktionellt. För att kunna fylla alla sina nya funktioner behövde vitryskan ytterligare normeras och utvecklas. Det var i första hand nödvändigt att skapa en vitrysk terminologi: vetenskaplig, administrativ, social etc. I Vitryssland företogs på 1920-talet en omfattande språkplanering, som gällde ortografi, morfologi, syntax, ordbildning och lexikografi. För att säkra vitryskans självständiga ställning gentemot ryskan och polskan sökte man avlägsna ord och språkliga konstruktioner som betraktades som polonismer eller russismer. Det pågick ett intensivt puristiskt arbete som även riktade sig mot s.k. internationalismer, ifall dessa kom in i vitryskan genom polskans eller ryskans förmedling. Vid skapandet av nya tenner ville man förlita sig på eget språkligt material, i första hand dialekter och delvis arkaismer (de sistnämnda förespråkades mera i västra Vitryssland). Neologismer föredrogs framför lånord (Wexler 1974, s. 227-250).

I denna anda arbetade en särskild vetenskaplig-terminologisk nämnd vid Institutet för den vitryska kulturen (*Inštytut belaruskaj kul'tury*) som utgav terminologiska ordböcker som t.ex. *Belaruskaja navukovaja términalohija*. Språkplaneringens viktigaste mål kom också till uttryck i andra lexika, som i Lastoŭskis *Padručny rasijska-kryŭski sloŭnik* (1924)⁵³ eller Nekraševics och Bajkoŭs *Rasijska-belaruskaj sloŭnik* (1925) samt i de av vitryssarna använda grammatikorna: Taraškevics *Belaruskaja hramatyka dia škol* (använd i Polen) och Lesiks *Belaruskaja mova* (använd i Sovjet).

Det pågick ett omfattande samarbete i språkfrågor mellan vitryssarna i Polen och Sovjet. Målet var att inte låta vitryskan bilda två varianter, en östlig och en västlig. Den vitryska republiken attraherade med sin nationella prägel på 1920-talet vitryska aktivister i Polen och utlandet. Den vitryska exilregeringen i Berlin erkände republiken som en vitrysk nationalstat och upplöste sig själv. En del av dess medlemmar samt andra vitryska aktivister från Tjeckoslovakien, Litauen, Polen flyttade till Minsk för att bygga upp den nationella kulturen. För första gången fick vitryssarna en egen relativt stark nationell elit samlad i ett centrum, vilket bådade gott för den vitryska nationalismens fortsatta utveckling.

4.4.2.2. Vitryssland på 1930-talet.

⁵² För siffrorna se Turonek 1992, s. 99 och Vakar 1956, s. 140.

⁵³ Adjektivet "kryŭski" (avlett av namnet på den slaviska stammen Kryviči) användes under denna tid synonymt med "belaruskaj". Se kapitel 2 i denna bok.

Den ovannämnda koncentrationen av den vitryska eliten till Minsk visade sig dock vara ödesdiger, när det på 30-talet kom en radikal omsvängning i den sovjetiska nationella politiken. Sovjetmakten beslöt att sätta igång en omfattande, intensiv uppbyggnad av den tunga industrin och att till varje pris genomföra en kollektivisering av jordbruket. Den stabilitet som behövdes för att förverkliga dessa planer ansåg man sig kunna uppnå genom en sträng kontroll av samhället och genom att krossa alla oberoende initiativ, däribland alla nationella rörelser. 1929 påbörjades en planmässig förintelse av den vitryska nationella intelligentsian. Dess aktiva medlemmar anklagades för "borgerlig nationalism" och arresterades för att senare avrättas eller skickas till fängelser och arbetsläger, där de flesta dog. Under utrensningarnas första fas angreps historiker, språkvetare, författare och konstnärer. Hela institutioner och organisationer (som Vetenskapsakademin eller Författarförbundet) decimerades. I nästa fas likviderade man även de vitryska kommunistiska politikerna. Den del av intelligentsian som överlevde skrämdes till lydnad (som Kupala eller Kolas) eller tystnad. För den gryende vitryska nationalismen var detta attentat mot dess elit en katastrof. Kontinuiteten i den nationella utvecklingen bröts.

De nationella känslor som tidigare underblåsts fördömdes nu och var farliga att visa. Vitryssen i gemen som under inverkan av 20-talets nationella propaganda varit i färd med att "ideologisera" sitt hemland, fick nu lära sig att vitrysk nationalism var förkastlig och att den vitryska kulturen och det vitryska språket var underlägsna den sovjetiska och ryska. Den nationella stoltheten, kopplad till individens egen värdighet, som är en av nationalismens emotionella drivkrafter, hade det vitryska folket knappast hunnit utveckla. Den kvävdes i sin linda.

Det vitryska språket, som nationalisterna ville göra till nationell symbol, blev också föremål för angrepp. Språkplaneringsåtgärderna från 20-talet fördömdes som nationalistiska och ersattes med ett språkplaneringsprogram som hade som sitt främsta syfte att närma vitryskan till det ryska språket. Ryskan gjordes till den viktigaste källan för förnyelse av vitryskans vokabulär. Då det fanns behov av att välja en språklig standard-norm på ortografins, grammatikens eller lexikografins område, rekommenderade man uttryckligen att välja de varianter som låg närmare ryskan. 30-talets purister ville ur det vitryska språket eliminera arkaismer, s.k. provinsialismer (dvs. de dialektala ord som inte förekom i ryskan) samt polonismer. Vitryskans specifika drag tonades ned på det viset (Wexler 1974, s. 270-275). Man införde även en långtgående ortografisk reform i syfte att närma den vitryska rättstavningen till den ryska. Denna nya orto-

grafi (vars regler i stor utsträckning bestämdes uppifrån av det bolsjevikiska ministerrådet *Narkom*⁵⁴ accepterades inte i västra Vitryssland, dvs. i Polen. Vitryssarna i Polen fortsatte att använda den s.k. *taraškeviča*, en ortografi, baserad på fonetiska principer, och skapad av B. Taraškevič. Dessutom var både det latinska och det kyrilliska alfabetet i bruk i Polen, i motsats till det sovjetiska Vitryssland, där bara kyrilliska bokstäver tilläts. 30-talets reorientering av språkplaneringen ledde på det viset till uppkomsten av en klyfta i det vitryska standardspråket, en klyfta mellan den östliga och den västliga språkvarianten.

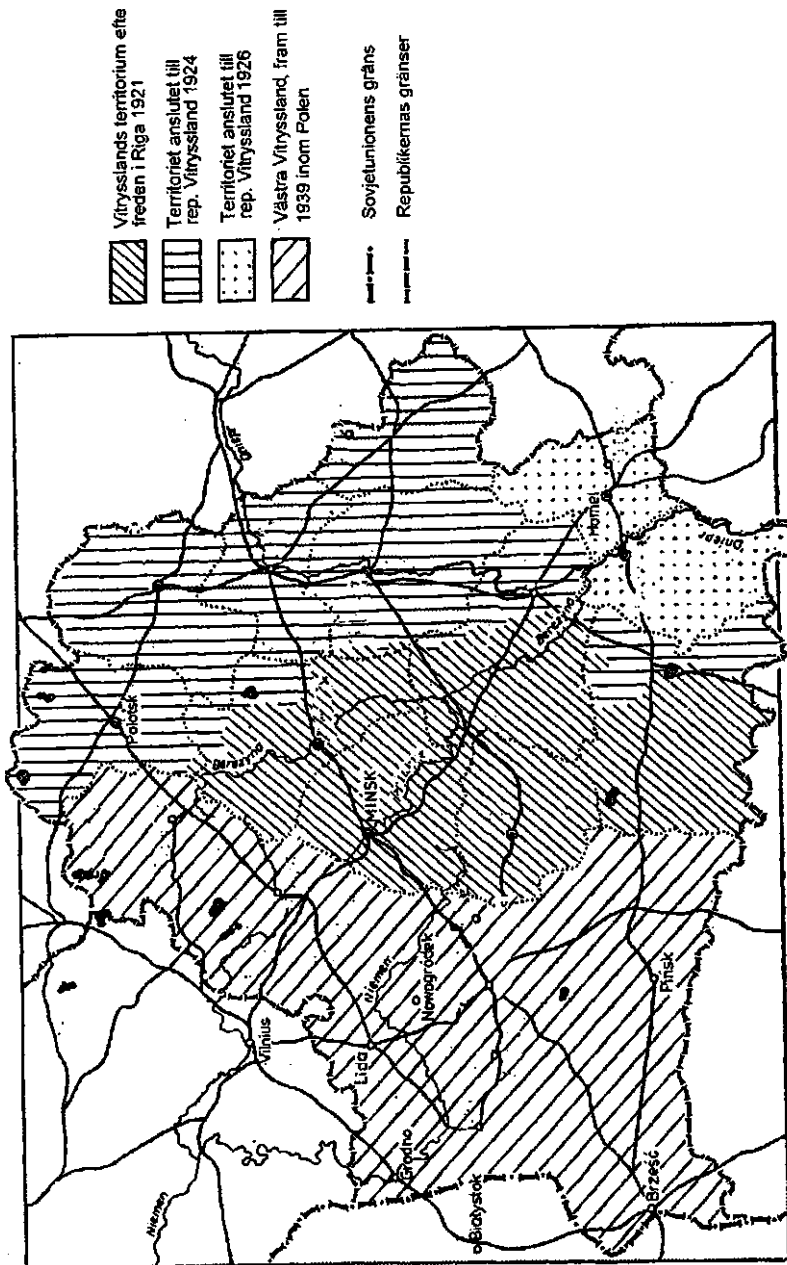
Det bör tilläggas att den nya språkplaneringen, som öppnade vitryskan för ryska influenser, kunde vara särskilt effektiv, eftersom många av de normer och neologismer som skapats av 20-talets purister inte hade hunnit etablera sig tillräckligt för att kunna överleva. Dessutom var de nya principerna inte bara påbjudna, utan skolan och administrationen såg till att de också implementerades.

Efter 1934 ändrades språkpolitiken i Sovjetunionen. Republikernas språk blev till s.k. intraetniska kommunikationsmedel, medan ryskan skulle användas i kommunikation mellan republikerna och med utlandet. Ryskan fick på det viset en högre status på de andra nationella språkens bekostnad. 1938 infördes obligatorisk modervisning i ryska i alla republiker. Användning av ryskan började främjas i förvaltningen, medierna och i skolorna. I Vitryssland, där det nationella standardspråket knappt hade hunnit att etablera sig och dessutom var nära besläktat med ryskan, öppnade denna politik vägen för russifiering eller i bästa fall uppkomsten av tvåspråkighet hos vitryssarna.

4.5. Vitryssland under andra världskriget

Västra Vitryssland berördes av andra världskriget redan i dess inledningsskede. Medan tyskarna höll på att besegra den polska armén, marscherade de sovjetiska trupperna in i Polen den 17 september 1939 och ockuperade landets östra delar i enlighet med Ribbentrop-Molotovpakten från augusti 1939. Många vitryssar välkomnade sovjetmakten i hopp om att den skulle skapa bättre förutsättningar för det nationella livet (intelligentsians förhoppningar) samt krossa de polska godsägarnas makt och fördela deras jord mellan bönderna (de fattiga böndernas förväntan). Under de första månaderna tydde sovjetmaktens agerande på att dessa förväntningar skulle

⁵⁴ De nya reglerna aviserades i en officiell skrift *Ab zmenah i spaščenni belaruskaha pravapisu.. Pastanova Savela Narodnyh Kamisarav.* Minsk 1933. 1937 utgavs Aleksandrovičs *Ruska-belaruski slounik*, där den nya ortografin tillämpades.

Karta nr.5. Den territoriella utvecklingen av den Vitryska Sovjetrepubliken 1921-1945

infrias. Efter det manipulerade valet till den Vitryska Nationella Församlingen, som 28 oktober 1939 enhälligt röstade för Vitrysslands inkorporation i Sovjetunionen, ändrades dock den vitryskvänliga politiken successivt. Bönderna, som nyligen fått jord efter konfiskeringen av de polska egendomarna, utsattes nu för press att skapa kollektiva jordbruk. Ledande representanter för det vitryska kulturella och politiska livet arresterades och bragtes om livet. Inte heller den del av den vitryska eliten som sökte skydd i Litauen undgick utrensningar, eftersom Litauen sommaren 1940 blev en sovjetrepublik. Under 1940-41 skedde omfattande deporteringar av civilbefolkningen från Vitryssland till Sibirien. Syftet med deporteringarna var att likvidera de opinionsbildande grupperna i samhället (intelligentsian). Antalet deporterade är osäkert, men brukar beräknas till omkring 1,2 milj. Mer än hälften av de tvångsförflyttade var polacker,⁵⁵ men man skonade inte heller vitryska kommunister och bönder som motsatte sig kollektiviseringen av jordbruket.

Terrorn raserade den vitryska befolkningens sympatier för sovjetmakten. Motståndsviljan var därför svag bland dem när Tyskland attackerade Sovjetunionen i juli 1941, och den tyska ockupationsmakten mötte i början ingen fientlighet från vitryssarnas sida.⁵⁶ Bland de vitryska politikerna fanns det flera grupper, huvudsakligen i exil, som var beredda att samarbeta med tyskarna för att skapa en vitrysk stat under tyskt beskydd (delar av den Vitryska Nationella Republikens Råd i exil i Prag, Vitryskt Nationellt Centrum — *Centr* i Berlin, vitryska fascister med Akinčyc i spetsen, vitryska kristdemokrater under ledning av Ivanovski). Den tyska generalkommissarien över Vitryssland, W. Kube, var beredd att delvis tillmötesgå vitryssarnas önskemål. Under hans ledning skapades flera vitryska organisationer t.ex. *Belaruskaja Narodnaja Samapomac*, som skulle bilda vitryska lokala självstyrande organ, vidare ett Förtroenderåd, som skulle samarbeta med tyskarna på central nivå, och en vitrysk polisstyrka. Kube såg också till att det vitryska utbildningsväsendet och de vitryska kulturella institutionerna fungerade (Turonek 1993). Inom dessa institutioner användes det vitryska standardspråket som återigen blev föremål för puristiska åtgärder. Under den tyska ockupationen återgick man i stort sett till 20-talets språkplanering. Västliga och centrala dialekter (som var mest avlägsna från ryskan) var den viktigaste källan för förnyelse av språket. Neologismer skulle bildas av detta inhemska material. Arkaismer tilläts i begränsad utsträckning. Lån från ryskan och polskan sökte man utestänga.

⁵⁵ Wróbel 1990, s. 83, gör denna beräkning på grundval av flera källor, både officiell polsk statistik och exilhistorikers uppgifter.

⁵⁶ Vakar 1956, s. 172-172 citerar den tyska underrättelsetjänstens rapporter.

Detta var ett försök att säkra vitryskans specifika drag efter ett årtionde av stark påverkan från ryskan (Wexler 1974, s. 280-284).

Kubes vilja att samarbeta med vitryssarna möttes med motstånd från myndigheterna i Berlin och från tyska ockupationsorgan i Vitryssland. Rasteorin hindrade tyskarna att behandla vitryssarna som samarbetspartner. Den grymma terror som bedrevs av ockupanterna (massavrättningar som vedergällning för gerillaaktioner, hänsynslös exploatering av bönderna, deporteringar till tvångsarbete i Tyskland, mord på judarna etc.) gjorde dessutom ett potentiellt samarbete omöjligt i majoritetens ögon. I stället blev det vitryska folket allt mer benäget att stödja den snabbt växande partisanrörelsen, vars merpart styrdes av sovjetiska agenter. De vitryska nationalisterna som samarbetade med tyskarna misslyckades därför att vinna befolkningens breda lager för sin politik. De nationella symboler som de vitryska militära styrkorna *Kraevaja Abarona* bar på sina uniformer vid sidan av SS-tecknen, komprometterades och började associeras med folkmord och terror. Detta utnyttjades senare effektivt av den sovjetiska propagandan för att misstänkliggöra alla uttryck för vitrysk nationalism.⁵⁷

Vid slutet av andra världskriget stod de vitryska nationalisterna ensamma och isolerade från befolkningen. 21 XII 1943 bildades det Vitryska Centrala Rådet, ett slags regering med oklara kompetenser. Det sammankallade den Andra Vitryska Kongressen, vars ledamöter i stort sett var handplockade av Rådet. Kongressen bekräftade bara Vitrysslands självständighetsdeklaration från 1918 och upplöste sig själv inför den sovjetiska arméns intåg 28 juni 1944. Rådet flydde med de retirerande tyskarna för att senare föra en tynande tillvaro i exil.

Andra världskriget kostade Vitryssland enorma människooffer⁵⁸ och stora materiella förluster. Kriget bidrog inte heller till ett stärkande av den vitryska nationalismen. Samarbetet med nazisterna komprometterade den och gjorde den till ett tacksamt mål för ideologiska angrepp.

⁵⁷ Detta utnyttjas även idag. I samband med firandet av 50-årsdagen av andra världskrigets slut översvämmades vitryska massmedia med bilder och reportage som talade om de vitryska nationalisternas samarbete med nazisterna under andra världskriget. Detta ägde rum i maj 1995 några dagar före den folkomröstning som bl.a. skulle avgöra Vitrysslands flagga och vapen samt frågan om huruvida det vitryska språket skulle bli det enda statsspråket eller dela denna ställning med ryskan.

⁵⁸ Uppskattningen av antalet offer för kriget varierar mellan olika källor. Om man jämför befolkningssiffrorna från 1939 och 1947 kan man konstatera att Vitryssland under denna period förlorade omkring 1,8 milj. invånare. I detta antal inräknas utöver krigsoffer — de som flyttade till Polen efter 1945 (minst 250.000), deporterade till Sibirien, offer för Stalins utrensningar etc. För noggrannare analys se Eberhardt 1995, s. 107.

4.6. Den vitryska nationella identiteten under sovjettiden från 1945 till "perestrojka"

4.6.1. Modernisering och russifiering

Under de första årtiondena efter andra världskriget trädde det vitryska samhället in i en moderniseringsfas, som enligt den moderna nationalismens teoretiker Deutch och Gellner ofta leder till uppkomst eller intensifiering av nationalism. Analfabetismen likviderades. Landet industrialiserades, och en omfattande flyttning av befolkningen från landsbygden till städerna ägde rum.⁵⁹ Vitryssarna upphörde att vara en nation av bönder. De blev med Deutchs term, åtminstone potentiellt, en "mobilized population", dvs. de blev kapabla att artikulera och politisera de sociala spänningar som uppkom under moderniseringsprocessen och uttrycka dem i form av nationalism (Deutch 1953, s. 100).

När moderniseringsprocessen i Vitryssland kom in i en intensiv fas, var vitryssarna formellt redan erkända som separat nation och hade en egen nationell republik inom Sovjetunionen. De var i besittning av ett nationellt territorium som omfattade nästan alla vitrysktalande och där vitryssarna var i majoritet. De hade yttre attribut av egen statsstruktur: vitryskt ämbets-
språk, institutioner (om än vitryska bara till namnet) och även en plats i FN. Man skulle kunna tro att allt detta borde ha verkat i riktning mot förstärkning av den vitryska nationella identiteten. Olika vetenskapliga analyser (Guthier 1977, Eberhardt 1995) av de nationella förhållandena i Vitryssland visar emellertid att vitryssarna under perioden 1945-1989 var mycket mottagliga för russifiering.

Russifieringspolitiken fördes av de sovjetiska myndigheterna under hela efterkrigsperioden fram till "perestrojka" på ett konsekvent men förtäckt sätt. Officiellt var bägge språken, vitryskan och ryskan, jämställda som ämbetsspråk inom republiken. Ryskan tillerkändes dock högre status som de internationella och interetniska (inom unionen) kontakternas språk. Det främjades i förvaltningen och rättsväsendet och trängde ut vitryskan ur dessa sfärer. Detsamma skedde så småningom i massmedierna och i skolväsendet. Den sovjetiska skolreformen från 1958/59, som gick ut på att låta föräldrarna välja vilket undervisningsspråk deras barn skulle ha i

⁵⁹ 1950 bodde den stora majoriteten av vitryssar, ca 6 milj., på landet och 1,6 milj. i städerna. Motsvarande siffror år 1992 var: 3,3 milj på landet och 6,9 milj. i städerna. Se Eberhardt 1995, s. 158.

skolan (modersmålet eller ryska), hade ödesdiga följder för den normerade vitryska. Då nästan all undervisning på högre nivå redan skedde på ryska, tenderade de vitryska föräldrarna att välja ryskan, eftersom den gynnade deras barns karriärmöjligheter. Socialt avancemang var omöjligt utan goda kunskaper i ryska. Mellan åren 1965 och 1989 sjönk antalet skolor med vitryska som undervisningsspråk från 9.827 till 3.690 (Bankowski-Züllich 1991, s. 321). Dessutom användes vitryska i flera av dessa s.k. *vitryska* skolor i praktiken endast under lektionerna i det vitryska språket och litteraturen. Vitryska bevarades i stort sett enbart i grundskolor på landsbygden. 97,6% av stadsbarnen gick i ryskspråkiga skolor (Darski 1993, s. 67).

Ryskan dominerade också i massmedierna. 1985 var endast 9% av alla utgivna böcker på vitryska (Darski 1993, s. 67). 1989 utkom 215 tidningar i Vitryssland. 130 av dem var på vitryska och 80 på ryska. De ryska tidningarnas samlade upplaga var dock tre gånger så hög som de vitryskas (Bankowski-Züllich 1991, s. 321). Ryskan dominerade i television och radio, och det gjordes inga filmer på vitryska.

Av denna uppräknings framgår det klart att ryskan trängde undan det vitryska språket från de flesta officiella funktionerna. Det uppstod ett tillstånd av diglossi med ryska som dominerande, polyvalent språk. Vitryska blev hänvisad till privata situationer i vilka huvudsakligen lokala vitryska dialekter användes. Det vitryska standardsspråket användes dels i vissa skönlitterära verk dels (i mycket begränsad utsträckning) i massmedierna (Gustavsson 1995, s. 53). Kunskaperna i det normerade vitryska språket minskade därför hela tiden bland befolkningen, och idag behärskas det bristfälligt även av en stor del av den vitryska intelligentsian (Bieder 1991, s. 425).

Enligt statistiska beräkningar minskade antalet vitryssar som har vitryska som modersmål från 75,6% år 1959 till 62,5% år 1989. Ca 15,4% av vitryssarna har följaktligen ryska som sitt modersmål. Tillsammans med ryssar och andra russifierade nationaliteter bosatta i Vitryssland utgör de som uppger ryska som modersmål 28,3% av Vitrysslands befolkning (jämfört med 13,7% år 1959). Denna siffra är dock något missvisande. Det är visserligen så att ungefär en tredjedel av Vitrysslands befolkning vid folkräkning anger ryskan som modersmål, men den del av befolkningen som talar ryska i sin vardag är betydligt större. De flesta vitryssar är nämligen tvåspråkiga. Formellt (utifrån det angivna modersmålet) rör det sig om vitrysk-rysk tvåspråkighet, men funktionellt är det frågan om rysk-vitrysk tvåspråkighet (Gustavsson 1995, s. 54). Funktionellt är ryskan det första språket.

Ryskan har inte enbart ersatt vitryska i många av dess funktioner utan också haft inverkan på det vitryska språkets substans. Den sistnämnda processen var delvis ett naturligt resultat av de närbesläktade kontaktspråkens samexistens; delvis orsakades den av en språkplanering som hade till syfte att närma de två språken till varandra.

Likheterna mellan ryska och vitryska ifråga om grammatik och fonetik samt vokabulär leder många gånger till interferens. Ett extremt fall utgör det blandspråk mellan ryska och vitryska som föraktfullt kallas för *trašanka* och som utsätts för hård kritik av språkvårdare. *Trašanka* används ganska ofta som talspråk. I den totala muntliga kommunikationen används därutöver vitryska dialekter, normerad vitryska (mycket sällan!) och ryskan med vitryska inslag. Den ryska som talas i Vitryssland har specifika drag som resultat av interferensen. Man kan tala om en särskild vitrysk variant av det talade ryska språket (Gustavsson 1995, s. 54 och s. 56).

Under tiden 1945-1990 följde de vitryska språkvetarna vid sammanställningen av vitryska grammatikor och ordböcker i stort sett de principer beträffande språkplanering som slagits fast på 1930-talet. Vitryska hölls öppen för berikning från ryskan. Efter Stalins död försökte man "rehabilitera" vissa termer och ord som lanserades på 20-talet. Huvudinriktningen i språkplaneringen förblev dock oförändrad och låg i linje med den sovjetiska doktrinen om nationernas *sblizhenie* ("närmande") och *slijanie* ("ingående i varandra"). Vitryska uppgick visserligen inte i ryskan, men den lyckades inte få en självständig ställning gentemot den.

4.6.1.1. Faktorer bakom russifieringen

Russifieringen av det vitryska folket fördes inte enbart genom den beskrivna kultur- och språkpolitiken utan även genom en målmedveten mig-rationspolitik. Man stimulerade invandring av ryssar genom att erbjuda dem attraktiva poster inom republikens administration, rättsväsen, näringsliv och armé. År 1959 utgjorde ryssarna 8,2% av befolkningen och år 1989 — 13,2%. Under samma tid minskade vitryssarnas andel i republikens befolkning med 3,3%. Man främjade vitryssarnas utvandring till andra republiker, där de erbjöds bättre karriärmöjligheter (särskilt i Asien, där de kunde bli instrument för russifieringen). Under tiden 1950-1964 lämnade 1,1 milj. människor den vitryska republiken. Ryssarna i Vitryssland bosatte sig nästan enbart i städerna, vilket hängde ihop med deras yrkesstruktur och höga sociala positioner (Eberhardt 1995, s. 161). En segmentering av arbetsmarknaden höll på det viset på att uppstå i Vitryssland, en kulturell arbetsfördelning till nackdel för republikens titulära befolkning — vitryssarna. De förfördelade ställdes inför valet att antingen assimileras till

den dominerande kulturen och språket (i det här fallet ryska) för att kunna konkurrera på lika villkor på arbetsmarknaden eller kämpa för bättre status för det egna språket och kulturen. Denna situation kan ses som klassisk för utvecklingen av nationalismen i Östeuropa.⁶⁰

Vilken väg valde vitryssarna? En nationell kamp i en centralt styrd polisstat som Sovjetunionen var mycket svår att föra, men ett nationellt motstånd (med utnyttjande av alla kryphål i Sovjetunionens lagar) var möjligt och kunde, som de baltiska republikernas exempel visade, vara effektivt. Russifieringens framgångar i Vitryssland visar dock tydligt att vitryssarnas nationella motstånd var svagt. Anledningen till detta skall sökas inte bara i själva russifieringspolitiken, som ju riktade sig mot alla nationer i Sovjetunionen, utan i den vitryska nationella identitetens beskaffenhet.

Större delen av Vitrysslands befolkning definierar sig själv idag som vitryssar (77,9%), samtidigt som dem assimilerats till den ryskspråkiga högkulturen. De upplever sig som vitryssar på grundval av det territorium de bebor, dess historia och traditioner, samt på grundval av sina lokala vitryska kulturer (dialekter, vanor, folktraditioner, mentalitetsdrag som de anser skilja dem från ryssarna etc). Däremot är den vitryska befolkningen i gemen inte bärare av en egen nationell symbolisk högkultur som den nationella eliten kunde appellera till och uppmana dem att försvara. Detta tar udden av den vitryska nationalismen, berövar den dess drivkraft. Enligt E. Gellner handlar nationalismen om att skapa ett politiskt tak över en folkgrupps kultur. Han skriver: "Nationalism is about entry to, participation in, identification with, a literate high culture which is co-extensive with an entire political unit and its total population" (Gellner 1983, s. 95).

Vitryssarna i gemen upplever inte idag att de har en sådan nationell högkultur som de kan identifiera sig med. Deras högkultur är till största delen en rysk kultur. Den vitryska nationellt sinnade intelligentsians tragedi var att den inte hann sprida en vitrysk modern nationell symbolisk högkultur till befolkningens alla skikt innan den blev undanträngd av den ryska. Den sena moderniseringen innebar att de vitryska bönderna länge levde isolerade i sina lokala, agrara samhällen och deras analfabetism hindrade dem att ta del av den skrivna nationella propagandan. Kommunikationen mellan den vid slutet av 1800-talet uppkomna nationella vitryska eliten och bönderna fungerade dåligt. Detta gjorde det omöjligt att mobilisera befolkningens breda lager kring nationella paroller. Vitryssarna var därmed inte kapabla att utnyttja det ryska imperiets sammanbrott 1917/1918 och frigöra sig från beroendet av Ryssland. En vitrysk nationell mobilisering i massiv skala kunde komma igång först vid slutet av 1920-talet i och med

⁶⁰ Se Gellner 1983, s. 94-95. Jämför med Hroch 1985 och Chlebowczyk 1980.

den framskridande moderniseringsprocessen (alfabetiseringen, befolkningsmobiliteten etc). Under denna viktiga fas av nationsuppbyggnadsprocessen berövades dock vitryssarna sin nationella elit. Efter en kort tid av intensiv nationell verksamhet likviderades denna elit eller skrämdes till tystnad under Stalins terror. Den vitryska nationella kulturen utestängdes från deltagande i moderniseringsprocessen. Dess plats intogs av den ryska kulturen. Officiellt fanns visserligen en vitrysk nationell högkultur, men bara till namnet. Den var bärare av sovjetiska värderingar och inte av nationella värden och ideal. Generationer av unga vitryssar växte upp med uppfattningen att deras kultur hade mindre värde jämfört med den ryska. Det ryska språket och den ryska kulturen presenterades av makthavarna som den som stod för det moderna och internationella, för framtiden. Det vitryska fick stå för det traditionella, lokala, efterblivna. Detta resulterade i att den vitryskspråkiga högkulturen aldrig blev attraktiv för befolkningens breda skikt. Den blev en domän för en liten skara av intelligentsia som sökte förverkliga sig inom dess sfär. För de breda vitryska samhällslagren förblev däremot den vitryska kulturen en regional och etnisk folkkultur, i första hand landsbygdens kultur.

En mycket viktig faktor som bidrog till en snabb spridning av den rysk-språkiga högkulturen var att den aldrig upplevdes som helt främmande av majoriteten av vitryssarna. Det levande minnet av *Rus'* hade skapat en gemenskapskänsla mellan vitryssarna och ryssarna. När det vitryska territoriet hamnade i den ryska staten vid slutet av 1700-talet exponerades dessutom befolkningen för den ryska kulturen genom kontakter med statsstrukturerna (t.ex. administration, armé mm.) och genom den ortodoxa kyrkan, vilken såsom nämnts tidigare, var ett mäktigt russifieringsinstrument.

Den problematiska avgränsningen av den vitryska identiteten underlättade russifieringen och gjorde att den vitryska nationella idén hade svårt att finna fäste. Det framstår ganska klart vid en jämförelse mellan den litauiska och den vitryska nationella rörelsen. Den litauiska gruppens starka avgränsningsmarkörer gentemot ryssarna — det litauiska språket, den katolska religionen samt minnet av en egen statstradition — underlättade förankringen av den nationella ideologin bland massorna, och den litauiska nationsuppbyggnadsprocessen försiggick snabbare än den vitryska trots likartade socioekonomiska utgångspunkter som sen modernisering, svaga eliter etc.

Vilka identitetsmarkörer kunde vitryssarna använda sig av för att skydda sig mot russifieringen? Den vitryska historiemedvetenheten var låg. Inte ens i folkkulturens produkter (sånger, berättelser) fanns det några traditioner och minnen av protonationellt motstånd som kunde omtolkas till en

nationell myt så som ukrainarnas kosacktradition. Den vitryska historien var och är antingen föga känd bland befolkningen i gemen eller känd i den tolkning som har gynnat russifieringspolitiken. Religionen kunde inte heller bli en vitrysk identitetsmarkör, då majoriteten av vitryssarna delade den ortodoxa religionen med det ryska folket. Att etablera en egen slagkraftig ursprungsmyt som skulle ha avgränsande och mobiliserande effekt var också omöjligt. Folket "Kryviči", som de vitryska nationalisterna betraktade som nationens urfäder, var en östslavisk stam, och den ortodoxa kyrkan spred sedan århundraden tesen om alla östslavers släktskap och gemensamma ursprung, en uppfattning som genom kyrkan och den ryska statens ideologi slog fast rot i det vitryska folkets breda lager.

Det vitryska språket blev inte heller den klara identitetsmarkör och nationella symbol som de vitryska nationalisterna hoppades på. De vitryska och ryska dialekterna bildar ett språkligt och territoriellt "kontinuum", där gränsen mellan dem i stort sett är omöjlig att fastställa. Uppkomsten av två olika standardspråk på detta område var resultatet av den historiskt politiska utvecklingen. Vitryskans och ryskans språkliga närhet och strukturella likheter gör emellertid att det inte finns någon faktisk kommunikationsbarriär mellan grupper som talar dessa två språk, något som försvårar en entydig identifikation genom språket. Att lära sig standardryska är för ett vitryskt barn ungefär lika lätt som för ett ryskt barn från en dialektalande miljö. Denna relativt snabba inlärningsprocess underlättar ytterligare den språkliga assimileringen. När industrialiseringsprocessen intensifierades under sovjettiden och många vitryska bönder strömmade in till städerna, betraktade de ofta inte sitt modersmål som ett språk, skilt från ryskan, utan som en rysk dialekt. Innan de hade nåtts av den nationella ideologi som framställde modersmålet som ett sacrum, en nationell symbol, hade de anammat det ryska språket som högkulturens språk.

Moderniseringen i Vitryssland gick hand i hand med russifieringen. Den sistnämnda var så effektiv att de redan tidigare oklara gränserna mellan de vitryska och ryska *kulturella* identiteterna började helt suddas ut. Att vitryssarna ändå bevarade en känsla av separat identitet, beror enligt min uppfattning paradoxalt nog på att de hade kvar *yttre* symboler för sin separata *politiska* och *territoriella* existens. Den Vitryska Republiken med sitt avgränsade territorium samt republikens institutioner, om än vitryska bara till namnet, utgjorde en grund för vitryssarnas politiska identifikation. Idag är vitryssarna som nation i praktiken en *politisk* och ej *etnokulturell* gemenskap. Ifråga om den kulturella identiteten är dagens vitryssar oerhört klivna. De är bärare av en rysk *högkultur* och av en egen vitrysk *folkkultur*. Den sistnämnda upplevs dock av majoriteten som etnisk och regio-

nal ocli tillskrivs ej det symbolvärde som är karaktäristisk för de moderna *nationella* kulturerna.⁶¹

4.7. Vitryssland under den postsovjetiska epoken

4.7.1. Mot postsovjetismen

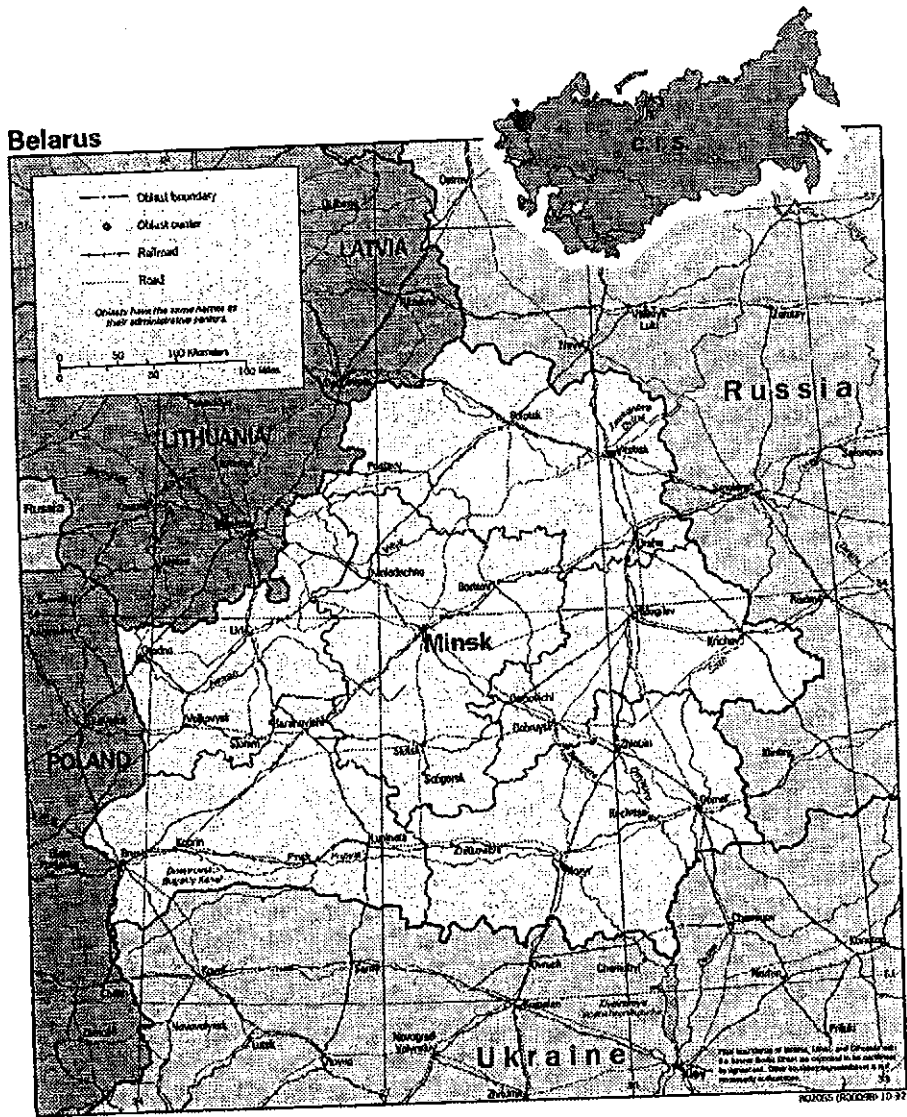
Fram till mitten av 1980-talet, då Gorbatsjov inledde sin "perestrojkapolitik", var den vitryska antisovjetiska oppositionen mycket svag. Enskilda individer (t.ex. M. Kukobaka, A. Bembel) samt små grupper av intellektuella kritiserade russifieringspolitiken och straffades hårt för detta. Inga illegala politiska organisationer tillkom emellertid. Den första illegala tidskriften började ges ut först i mitten av 80-talet. Befolkningen i gemen förhöll sig passiv i nationalfrågor. Under Gorbatsjov inträffade dock två händelser som väckte den allmänna opinionen. Den första var kärnkrafts-katastrofen i Tjernobyl 1986, när 70% av det radioaktiva nedfallet föll över det vitryska territoriet. Den andra var upptäckten 1988 av massgravar i Kuropaty nära Minsk, där omkring 300.000 offer för Stalins terror hade begravts. Spridningen av information om denna upptäckt var möjlig tack vare perestrojkapolitiken. Folkligt missnöje kunde utnyttjas av Gorbatsjov för att göra sig av med de konservativa inom Vitrysslands partitopp. Hur som helst ledde de två ovannämnda händelserna till att oppositionellt sinnade krafter mobiliserades. 1989 bildades den Vitryska Nationella Fronten (*BNF*) "Pånyttfödelse" (*Adradzjenne*), en folkrörelse som skulle samla alla som aktivt ville kämpa för demokratiska förändringar och vitrysk nationell "pånyttfödelse". BNF hade som sina förebilder den litauiska rörelsen "Sajudis" och den ukrainska "Ruch". Den blev dock aldrig så stor och inflytelserik som de litauiska och ukrainska motsvarigheterna. 1993 hade den fortfarande endast fem tusen medlemmar (Darski 1993, s. 59). Under loppet av sin verksamhet har fronten radikaliserats betydligt. I början satte den som sitt främsta mål att ge stöd åt perestrojkavänliga krafter. Sedan våren 1991 tar den klar ställning för Vitrysslands självständighet och är emot landets tillhörighet till Oberoende Staters Samväldet. Vitryssland är dock medlem i detta samväldet sedan december 1991.

⁶¹ Den nationella kulturens särskilda plats i den symboliska kulturens system beskrivs av Kloskowska 1993, s. 5-7. Se även synpunkter framförda av Smolicz 1987.

De demokratiska reformerna i perestrojkans tecken försiggick mycket långsamt i Vitryssland. Nomenklaturen lyckades genom valmanipulation blockera demokraternas tillträde till parlamentet vid valet 1990. Enbart 36 av de 345 valda ledamöterna var knutna till BNF. Förändringarna i hela Sovjetunionen främjade dock den vitryska oppositionens strävanden. Så följde t.ex. det vitryska parlamentet i januari 1990 de ukrainska och baltiska republikernas mönster och antog "Lagen om språk i den Vitryska Socialistiska Republiken". Denna lag gjorde det vitryska språket till republikens statsspråk. Likaså antog man i juli 1990 en deklaration om den Vitryska Republikens suveränitet inom Sovjetunionen för att betona republikens autonoma ställning. Efter den s.k. augustikuppen i Moskva 1991, när de baltiska länderna och Ukraina förklarade sig vara suveräna stater och Sovjetunionen föll samman, följde Vitryssland det allmänna mönstret igen och förklarade 25 augusti 1991 sitt oberoende. Händelseutvecklingen gick så fort att till och med de nationella aktivisterna upplevde att Vitrysslands suveränitet "föll plötsligt från himmeln" (Maldsis 1992, s. 311), kom som en Överraskning. Man kan förmoda att kommunisterna i parlamentet röstade för suveränitet för att hålla sig kvar vid makten och av rädsla för nationalisternas reaktioner. Bland befolkningen var glädjen inte entydig. Det rådde en stämning av osäkerhet och oro för hur republiken skulle klara sig ekonomiskt på egen hand. Bara några månader senare gick Vitryssland skyndsamt in i De Oberoende Staternas Samvälde.

4.7.2. Det strandade försöket till vitrussifiering

Åren 1991-1994 upplevdes av de vitryska nationalisterna som en ny nationell pånyttfödelse. Den vitryska demokratin var visserligen nästan obefintlig, då inga fria val till parlamentet hölls trots oppositionens krav, men republikens makthavare gjorde en del eftergifter i den nationella frågan. Detta var ett resultat av oppositionens påtryckningar samt det faktum att en del av nomenklaruran profilerade sig såsom nationell. 1992 bestämde Vitryssland att göra sig av med kärnvapnen. Parlamentet godkände en militär doktrin, som tydde på att landet skulle slå in på den av oppositionen förordade vägen mot status som neutralt land. Man beslöt även att Vitryssland skulle få en egen valuta, trots många ekonomers protester. Den mest påtagliga framgången för de nationella krafterna var dock den påbörjade vitrussifieringen av landet, strävan efter att vitryskan skulle ersätta ryskan i dess funktion som landets ämbetsspråk. Den status som landets statsspråk som vitryskan fick i Språklagen från 1990 bekräftades i ett tillägg i den vitryska författningen (i maj 1990). I samma tillägg garanterade man fri användning av ryskan i kontakter mellan

Karta nr.6. Vitryssland 1997

Sovjetunionens nationer. Ryskan gavs alltså en särskild plats i lagstiftningen. Efter Vitrysslands suveränitetsförklaring avskaffades den sovjetiska lagen om föräldrarnas val av undervisningsspråk i skolan. Minoriteterna garanterades rätten till undervisning på modersmålet, men vitryska skulle för övrigt bli det gällande undervisningsspråket. Enligt det av parlamentet antagna programmet skulle övergången till vitryska i skolor, administration, vetenskapliga institutioner och kyrkor, ta från tre till tio år.

Hur försökte män genomföra detta vitrussifieringsprogram? Statistiska uppgifter tyder på att man i början på kort tid lyckades uppnå ganska mycket inom utbildningsväsendet. År 1992/93 undervisades 68,5% av förstaklasseleverna på vitryska, jämfört med 28,9% två år tidigare. I 51,6% av institutionerna för barnomsorg (daghem, barnhem etc.) hade man övergått till vitryska, jämfört med 20,2% år 1990.⁶² I gymnasieskolorna undervisades 1991/92 22,9% av eleverna på vitryska; året därpå steg antalet till 28,8%. Fram till 1991 var dock ryskan i stor sett det enda undervisningsspråket i tekniska skolor och på universitet. 1992/93 undervisades 3% av eleverna på tekniska gymnasier och 9% av studenterna på högskolenivå på vitryska (Darski 1993, s. 68). Det finns dock anledning att vara försiktig med alla dessa sifferuppgifter. Övergången till vitryska skedde nämligen gradvis, och det är svårt att veta huruvida enskilda skolors deklARATIONER om det använda språket överensstämde med verkligheten. Undervisningen på vitryska innebar ofta att lärarna ställde frågor på vitryska medan eleverna svarade på ryska och även använde ryska i konversation med varandra. Skolorna brottades dessutom med stor brist på vitryska läroböcker och kvalificerade lärare som kunde undervisa på vitryska.⁶³

Inom bokutgivningen noterade man också en viss förbättring. 1992 höjdes den sammanlagda upplagan av böcker på vitryska från 9,3 milj. till 10 milj. Under samma tid sjönk den ryska upplagan med 2 milj. 1993 utkom i Vitryssland 627 tidskrifter, 140 på vitryska, 116 på vitryska och ryska och resten på ryska (Darski 1993, s. 69). Vissa tidskrifter som *Litaratura i mastactva* ("Litteratur och konst"), *Naša slova* ("Vårt ord"), *Spadčyna* ("Arvet") och flera andra propagerade intensivt för spridning av det vitryska språket och den vitryska kulturen.

Inom övriga massmedier (radio och television) ökade användningen av vitryska obetydligt. Ingen spelfilmsproduktion på vitryska förekom. Den stora majoriteten av teatrarna använde ryska.

⁶² Uppgifter från Učitel'skaja gazeta, okt. 1992, citerade av Gustavsson 1995, 2. 49.

⁶³ Vittnesmål därom kan man finna i de vitryska tidningarna. Se t.ex. Lyč 1994b och 1996.

Vitrustriffieringen av kyrkolivet mötte också ganska stort motstånd både från präster och troende. I det ortodoxa prästseminariet öppnade man i alla fall en vitrysk klass, och målet var att få de ortodoxa prästerna att använda vitryska i stället för ryska. Den vitryska kyrkan är dock fortfarande underställd patriarkatet i Moskva.

I de katolska kyrkorna används ofta polska. Orsaken till detta är tvåfaldig. För det första önskar många även ej polsktalande katoliker sig detta, antingen därför att det överensstämmer med deras tradition eller därför att de betraktar sig själva som polacker. För det andra finns det få vitryska präster, medan den katolska kyrkan i Polen är kapabel att skicka en del av sitt prästerskap till Vitryssland. Många katolska präster från Polen tenderar emellertid att betrakta de vitryska katolikerna som polacker. De hävdar att polskheten försvagats på dessa territorier till följd av andra världskrigets deportationer, folkförflyttningar, förintelsen av den polska eliten och undertryckandet av den polska kulturen och det polska språket i det sovjetiska Vitryssland. De som identifierar sig med polskheten borde därför få stöd att utveckla den polska kulturen och språket och möjlighet att använda polskan i kyrkan om de så önskar. Denna argumentering väcker mycket negativa reaktioner från de vitryska nationalisterna som är rädda för polonisering av de vitryska katolikerna.⁶⁴ Vitryssland kräver från Vatikanen att få slovakiska präster i stället för polska, vilket inte är lätt att uppfylla, då Slovakien efter kommunisttiden lider brist på utbildat prästerskap.⁶⁵

Vitrustriffieringskampanjen berörde även det vitryska språkets substans. Olika vitryska institutioner som t. ex. F. Skarynasällskapet (*Tavatystva belaruskaj movy imja F. Skaryny*) påtalade behovet att utarbeta vitrysk terminologi inom alla de områden där vitryskan hittills använts i begränsad utsträckning (Bieder 1991, s. 443, Gustavsson 1995, s. 63). De nationellt engagerade intellektuella förkunnade en återgång till språkplaneringsprinciperna från 1920-talet. De manade till utrensning av russismer ur det vitryska språket. De påkallade också en ortografireform och började själva återgå till *taraškevica*, medan övriga vitryssar fortsatte att använda den officiella ortografin som var gällande sedan 1930-talet. Av vitryska pressuppgifter framgår att en gryende språkkonflikt var på gång då den gemene vitryssen med stor misstänksamhet såg på dessa språkinnovationer.⁶⁶

⁶⁴ För de vitryska synpunkterna i denna konflikt se Zapradnik 1993, s. 216-217. För det polska prästerskapets argument se Dzwonkowski & Patyga 1993, s. 372-379.

⁶⁵ Påven tillmötesgick emellertid i viss grad de vitryska kraven genom att utnämna en slovak, D. Hrušovskij till ärkebiskop i Minsk.

⁶⁶ För en beskrivning av denna konflikt se t.ex. Miklašeŭski, "Mova i palityka", *Narodnaja gazeta*, 30.08.1995.

Splittringen var stor inom det vitryska samhället angående vitrussifieringspolitiken. Majoriteten förhöll sig passiv och avvaktande, men det saknades inte motståndare till vitrassifiering.⁶⁷ Den stöddes däremot helhjärtat av en liten del av intelligentsian⁶⁸ samlad kring BNF med Zianon Pazniak i spetsen. BNF samarbetade med mer moderata men ändå nationellt och demokratiskt sinnade krafter i parlamentet, som leddes av S. Šuškevič. Den sistnämnde var även under tiden sept. 1991-jan.1994 ordförande i Vitrysslands Högsta Sovjet. Både BNF och Šuškevič s fraktion ställde sig också positiva till införandet av marknadsekonomi och privatisering (även av jordbruket). BNF lade även stor vikt vid landets fulla suveränitet, medan Šuškevič var mer benägen att samarbeta med Ryssland.

Försämringen av den vitryska ekonomin, bl.a. till följd av behovet att betala Ryssland i hårdvaluta för leveranser av olja och gas, produktionsfall, brister på ekonomiska reformer mm. (Holtbrügge 1993), spelade mot den demokratiska oppositionen och de nationella aktivisterna. Det efter Moskvakuppen upplösta kommunistiska partiet omgrupperade sig och återkom på den politiska arenan. Det utnyttjade folkets missnöje med den illa genomförda privatiseringsprocessen som blev en huggsexa mellan olika representanter för den gamla nomenklaturan. Partiet förkunnade att den enda räddningen för den vitryska ekonomin var en integration med Ryssland. Med detta politiska program ställde A. Lukašenka, en gammal kommunist, upp i presidentvalet i maj 1994. Han hade skaffat sig stor popularitet genom att leda en särskild statlig nämnd för kampen mot korruptionen i maktapparaten. Han presenterade sig själv som en oförvitlig man som slogs mot alla de korrumperade politikerna, inklusive de oppositionella.⁶⁹ Som skicklig populist spelade han på det vitryska folkets känslor genom att utnyttja den vitryska folkkulturens stereotypa mönster och beskriva sig själv som ett faderslöst barn som fått genomgå många umbäranden, en son till en fattig änka, en man från folket som skall kämpa för folkets bästa. Det föräldralösa barnets öde är ett populärt motiv i de vitryska folksagorna, folkvisorna och även i den vitryska skönlitteraturen. Dessutom är det en erfarenhet som många vitryssar hade gjort efter andra världskriget, och de kunde därmed identifiera sig med Lukašenka.⁷⁰

⁶⁷ Detta diskuteras av Radkevič i artikeln "O nacional'nych gostejach belorusov", *Belorusskaja delovaja gazeta*, 18.04.1996.

⁶⁸ Den nationella intelligentsias ståndpunkter redovisas bl.a. av Krukoŭski i artikeln "Intèlihencyja i belaruskaja idèja" *Golas radzimy*, 17.02.1994.

⁶⁹ För en presentation av Lukašenkas person och politik se Markus 1996a.

⁷⁰ Lukašenka berättade t.ex. med emfas hur han som barn fick gå på fältet efter en plog som drogs av hans moder. Se Cichanovičova 1997.

Lukašenka vann överlägset över oppositionens kandidat S. Šuškevič genom att få 80.1% av alla röster. Detta valresultat var ödesdigert för de vitryska nationalisterna, eftersom Lukašenka inte dolde sin negativa inställning till suveränitets- och vitrussifieringsfrågan. Valet visade hur låg prioritet dessa frågor hade bland den vitryska befolkningen i gemen. Detta bekräftades ett år senare i maj 1995, när Lukašenka trots oppositionens protester utlyste en folkomröstning i fyra viktiga nationella frågor. På frågan om huruvida det ryska språket skulle likställas i officiell status med vitryskan svarade 83,3% jakande. Bara 12,7% röstade emot. 83,3% röstade också för en närmare ekonomisk integration med Ryssland. 75,1% var för att avskaffa de traditionella vitryska symbolerna, den vit-röd-vita flaggan och "Riddaren" i statsvapnet, vilka enligt Lukašenka hade blivit vanärade under andra världskriget och därför borde ersättas med de gamla sovjetisk-vitryska symbolerna. 77,7% vitryssar gav också presidenten rätt att upplösa parlamentet "i händelse av ett systematiskt eller grovt åsidosättande av Konstitutionen". Självfallet var omröstningens resultat nedslående för den nationella oppositionen.

Före folkomröstningen fick oppositionen mycket begränsat tillträde till massmedierna.⁷¹ Man försökte manipulera den allmänna opinionen. Icke desto mindre tyder omröstningens resultat på att en majoritet av de vitryska medborgarna inte ställde sig bakom den nationella politiken. Inte bara de ca 30% av landets invånare som hade ryska som modersmål röstade emot försöket att ge vitryskan en privilegierad ställning utan även en stor del av de vitrysktalande. En stor klyfta mellan de hängivna nationella aktivisterna och den likgiltiga majoriteten kom i dagen.

Efter folkomröstningen avbröts vitrussifieringsprocessen. Antalet förstaklasser med vitryska som undervisningsspråk har minskat dramatiskt från 68% 1994/95 till bara 25% skoleåret 95/96, dvs. omedelbart efter folkomröstningen.⁷² En tydlig återgång till ryskan är också märkbar på statliga institutioner och ämbetsverk, där vitryskan egentligen aldrig hann rota sig. Man dröjer med att översätta officiella dokument och lagtexter till vitryska. Lokala tidningar som tidigare trycktes på vitryska går tillbaka till ryskan. De vitryska böckernas upplagor har börjat minska (Gilevič 1996). Den snabba återgången bekräftar att vitrussifieringspolitiken inte hade någon stark folklig förankring. Detta utnyttjas av de antinationella krafterna, som idag utpekar anhängare av vitrussifieringen som extremister.

⁷¹ Samtal med V. Bykov i *Belorusskaja gazeta*, 11.03.1996.

⁷² För uppgifter därom se Lozka, "Narodu-samazabojcu dapamoža belarusaterapija", *Narodnaja volja*, nr 44, 1996. Se även informationsblad, utfärdat av en konferens "Diskriminering av det vitryska språket i Vitryssland: historiska, politiska och lingvistiska aspekter", i Minsk 30.03.1996.

Folkomröstningens resultat fick den nationella intelligentsian att känna sig ensam och övergiven. Vitrussifieringens kollaps innebär enligt den att det vitryska språkets sista chans att överleva försuttits. Många tolkar folkomröstningens resultat som en dödsdom över det vitryska språket.⁷³

Den antinationella offensiv som Lukašenka inledde fortsatte under året 1996. Lukašenka välkomnade det ryska parlamentets beslut att ogiltigförklara upplösningen av Sovjetunionen (ett beslut som inte ens hade godkänts av Rysslands president). 29 mars 1996 skrev Lukašenka under ett avtal med Ryssland, Kazakstan och Kirgizistan om nära ekonomiskt samarbete och tullunion. 2 April 1996 gick han ännu längre och slöt i egenskap av den vitryska statens president ett avtal med Ryssland om skapandet av en politisk och ekonomisk gemenskap mellan Ryssland och Vitryssland. Detta avtal skrevs under mycket ceremoniella former och välsignades, typiskt nog, av den ryska ortodoxa kyrkans patriark Aleksej III. Avtalet är mycket oklart formulerat, då det samtidigt både talar om ländernas nära nog fullständiga ekonomiska integration och betonar att de behåller sin suveränitet. Det är mycket ovisst hur dess bestämmelser skall tillämpas (Markus 1996b).

Mot avtalet om gemenskapen mellan Vitryssland och Ryssland restes protester från oppositionens sida. I Minsk ägde stora demonstrationer rum vid flera olika tillfällen.⁷⁴ Medan den fåtaliga oppositionen kämpar mot presidentens självsvåld och diktatoriska maktutövning, känner Lukašenka sig säker i sadeln och räknar med majoritetens tysta medgivande. Det senaste tecknet på detta är hans beslut att utlysa folkomröstning om extra stora maktbefogenheter åt presidenten. Det vitryska parlamentet protesterade och hotade att avsätta presidenten, vilket förorsakade en politisk kris. Denna löstes genom Moskvas medling. Presidenten fick lov att genomföra folkomröstningen mot löfte att den endast skulle ha rådgivande, ej bindande karaktär. Folkomröstningen ägde rum, och majoriteten röstade till fördel för presidenten. På det viset tog Vitryssland ytterligare ett steg i riktning mot diktatur. Antidemokratiska, antinationella och även till stor del antikapitalistiska krafter har stor framgång i Vitryssland av idag.

⁷³ Samtal med V. Bykov i *Belortisskaja gazeta*, 11.03.1996.

⁷⁴ Se rapporter om detta i den vitryska tidningen "Svaboda" (från mars och april), en av de få som kämpar ihärdigt mot den censur av massmedia som presidenten infört. Se t.ex. de i bibliografin omnämnda artiklarna av Daščynski 1996 och Pankratovič 1996.

4.8. Språk och nationella identiteter i dagens Vitryssland

Vitryssland har idag 10,1 milj. invånare. Enligt folkräkningen från 1989 utgör vitryssarna 77,8% (7,8 milj.) av befolkningen. Över 20% av invånarna hör till olika nationella minoriteter. Den största av dem är ryssarna — 13,2%. Därefter följer polackerna — 4,1%, ukrainarna 2,9% och judarna 1,1%. De övriga minoriteterna: tatarerna, zigenarna, litauerne m.fl. utgör sammanlagt mindre än 1% av befolkningen.

Medan språket av de vitryska nationella ideologerna förkunnas vara "nationens själ" och en nationell identitetsmarkör, är Vitryssland ett gott exempel på att språk och nationell identitet ofta inte sammanfaller i praktiken. 20% av dem som deklarerar sig vara vitryssar har ett annat modersmål än vitryska (för det mesta ryska). Dessutom är en överväldigande majoritet av vitryssarna tvåspråkiga med ryska och vitryska. Det bör dock påpekas att det är ryskan som är funktionellt dominerande och förhärskande i den offentliga sfären, och att den vitryska som de flesta av vitryssarna använder inte är det vitryska standardspråket utan någon av de vitryska dialekterna. Den normerade vitryskan talas enbart av en Uten skara inom den vitryska intelligentsian (Dzwonkowski 1996, s. 141).

Det finns omkring 417.000 människor i Vitryssland som deklarerar polsk nationell identitet. Ca 63% av dem anger vitryska som sitt modersmål, 22,6% ryska och enbart 13,3% uppger att de har polskan som sitt modersmål.⁷⁵ Undersökningar som gjorts bland den polska minoriteten⁷⁶ visar att de flesta av dess medlemmar i dagligt tal använder vitryska dialekter med ett varierande inslag av polonismer. De kallar själva sitt språk för *prosta mova* (vilket inte alls är samma sak som ruthenernas *prosta mova* på 1500-1700-talet). I officiella sammanhang talar polackerna vitryska eller ryska. Deras kunskaper i polska begränsar sig ofta till några böner, psalmer och sånger. Polskan fyller således ingen kommunikativ funktion inom denna grupp, men de få polska ord som används har ändå en viss symbolisk funktion för deras identitet. Vilka andra grunder har dessa människor för sin polskhet? Då de tillfrågas, anger de oftast härkomst, dvs. polska förfäder, och/eller sin katolska religion (Dzwonkowski 1996, s. 141).

Mot denna självbestämning av identiteten protesterar en del vitryska nationalister som vill använda språket som det avgörande kriteriet på den vitryska identiteten. Sett mot detta kriterium består den polska minoriteten av poloniserade vitryssar som kan fås att överge sin polskhet om de för-

⁷⁵ Cutting 1992, s. 198. Jämför med Dzwonkowski 1996, s. 136.

⁷⁶ Kurzowa 1993. Se även Rieger (red.), volymserie I-VIII, (1982-1995).

står att man inte behöver vara polack för att vara katolik. På begäran av de vitryska nationella aktivisterna inleddes 1990 vitrussifiering av den traditionellt polska katolska kyrkan trots många församlingars protester. De vitryska nationalisterna argumenterar att det finns ca 2 milj. katoliker i Vitryssland men endast 417.000 polacker. Därtill kommer att katolikerna på 1800-talet gjorde en stor insats i skapandet av den nationella *vitryska* rörelsen. Många av de allra första vitryska nationella aktivisterna hade kommit från katolska hem.

I dag kan man hävda att sekulariseringen av det vitryska samhället minskade religionens roll för den nationella identifikationen. Det är dock anmärkningsvärt att många av de mest aktiva i dagens vitryska nationella rörelse har katolsk bakgrund t.ex. Z. Pazniak, A. Maldisis mm. De vitryska nationella krafternas stora rädsla för polonisering av de vitryska katolikerna står således inte riktigt i proportion till det verkliga hotet och kan tolkas som ett stereotypiskt tänkande, som ärvts från det förflutna. Polackerna i dagens Vitryssland bor huvudsakligen i landets västra delar (Hrodno-området), men de ställer inga separatistiska krav. Däremot passar de på att intensivt utnyttja de kulturella rättigheter (t.ex. till polska skolor) som de vitryska lagarna om minoriteter tillerkänt dem.

Den ryska nationella minoriteten är nästan uteslutande ryskspråkig. Det faktum att ryssarna inte tenderar att övergå till republikens titulära språk bekräftar ryskans starka ställning och höga status i landet. Ett ytterligare bevis på detta är att nationella minoriteter i Vitryssland, när de assimilerar sig språkligt, oftast övergår till ryskan och ej vitryskan, som är ju majoritetsbefolkningens modersmål. (Polacker utgör undantag i detta avseende.) Den judiska minoriteten är nästan helt ryskspråkig (över 90%). Endast 7,6% angav jiddisch som sitt modersmål. Likaså har majoriteten av ukrainarna (58,6%) ryska som sitt modersmål.

Förutom de nationella minoriteter som upptas i folkräkningen från 1989 finns det i Vitryssland en regional grupp som sedan slutet av 1980-talet aspirerar på status av nationell minoritet, nämligen invånarna i regionen Polesien. Polesien har alltid varit ett område i periferin, vars invånare har tvekat inför valet av en bestämd nationell identitet. Antalet människor som betecknat sig som "tutejšy" (häriifrån) har alltid varit störst på detta område. Polesienbor talar dialekter som klassificeras som övergångsdialekter mellan vitryska och ukrainska, eftersom de uppvisar drag som är specifika både för sydvitryska och nordukrainska dialekter. Ukrainska språkvetare hävdar bestämt att Polesiendialekterna är ukrainska och vitryska språkvetare att de är vitryska. På grundval av dessa vetenskapliga bedömningar betraktas Polesienborna av respektive nationella politiker

som antingen ukrainare eller vitryssar. Språkvetenskap blir på det viset indragen i en politisk diskurs i vilken språket ses som en odiskutabel markör av nationell identitet. I folkräkningen 1989 hade de flesta Polesienborna deklarerat vitrysk nationell tillhörighet, men samtidigt lånar de sitt öra till ukrainsk nationell agitation (i Brest utges "Halos Berestejščyny" av den Ukrainska Samhälls- och kulturföreningen) samt till dem som propagerar idén om Polesienbomas separata identitet. Den sistnämnda idén förkunnas av det Samhälls- och kultursällskapet "Polis'se", grundat av poeten och språkvetaren M. Šyljahovyč år 1986.

Šyljahovyč och sällskapets verksamhet är en fascinerande uppvisning i hur en kulturell elit försöker konstruera en nationell identitet. Šyljahovyč började med att postulera behovet att skapa ett separat standardspråk för Polesien. Han gjorde själv en utförlig språkvetenskaplig beskrivning av dialekterna i västra Polesien, som han lade till grund för den föreslagna språknormen.⁷⁷ Šyljahovyč skriver dikter på detta språk och många författare från Polesienområdet har följt hans exempel. Sällskapet "Polis'se" utger sedan 1988 en tidning med den nationalromatiska titeln *Zbudinne* ("Uppvaknandet") som beskriver grammatiska och lexikografiska regler. Det har dock ännu inte utgivits några grammatikor eller ordböcker, och Šyljahovyč och hans anhängare kämpar med att avgränsa det nya mikrospråket från vitryska, ukrainska och ryska. De har redan forskat i språkets historia och åberopar sig på tidigare försök att kodifiera språket (t.ex. en ABC-bok från 1907). Šyljahovyč är också i färd med att skapa nationella ursprungsmyter. Han hävdar att Polesienborna härstammar från en baltisk numera utdöd stam, jatvingerna, och han kallar det nya standardspråket för jatvingiskt. Denna genealogi bekräftas inte av några historiska, vetenskapligt etablerade fakta, men är ett sätt att ge den nya identiteten status genom att förläna den en historisk dimension.

Med det språkliga experimentet följer krav på kulturella rättigheter (rätt till skolundervisning på det jatvingiska språket, eget universitet och kulturella institutioner) och därefter även politiska krav på autonomi inom Vitryssland — med hot att området annars ansluter sig till Ukraina. Hittills har de vitryska makthavarna inte öppet erkänt den "jatvingiska" minoritetens existens, men tolererat den och tillåtit dess aktivister att bilda olika organisationer. BNF:s medlemmar är däremot mycket fördömande mot rörelsen i Polesien, vilket bottnar i deras rädsla att experimentet med det "jatvingiska" språket ytterligare skall försvaga det vitryska standardspråkets osäkra ställning. Det är tvivelaktigt huruvida Polesienexperimentet kommer

⁷⁷ Närmare beskrivning av detta språk samt mer information om Polesierörelsen finns i Duličenko 1995, Gustavsson 1995, Darski 1993.

att lyckas, men inte helt uteslutet. Om det vitryska närmandet till Moskva fortsätter medan Ukraina lyckas hävda sin separata ställning, kan Polesienborna frestas av att utnyttja sin position mellan Vitryssland och Ukraina för att vinna något slags autonomi.

I två lagar — Språklagen från 1990 och "Lagen om nationella minoriteter i Republiken Vitryssland" från 1992 — garanterades minoriteternas rättigheter att utveckla sin kultur och språk. Det har heller inte förekommit några allvarliga kränkningar av dessa rättigheter och republiken har förskonats från öppna nationella konflikter. När vitrussifieringspolitiken inleddes, väntade man sig att den ryska minoriteten skulle uppleva detta som en allvarlig staraskränkning och gå till motattack, så som i Ukraina eller Baltikum. Att så inte blev fallet beror förmodligen på att den aldrig har känt sig riktigt hotad. Vitrussifieringens små framgångar rubbade inte på något väsentligt sätt det ryska språkets och den ryska kulturens ställning i Vitryssland. De vitryssar som hade ryskan som modersmål förvägrades inte tillhörigheten till den vitryska nationen (vilket skiljer Vitryssland från Ukraina där västukrainarna förvägrar ryskspråkiga östukrainare ukrainsk identitet). Tvärtom togs ryskan snabbt i försvar av vitryssarna själva (omröstningsresultatet). Språket var uppenbarligen för den gemene vitryssen ingen självklar markör av den vitryska nationella identiteten.

Efter folkomröstningen 1995 uppstod en paradoxal situation. Den nationella grupp vars kulturella elit är mest missnöjd med språkpolitiken i Vitryssland är vitryssarna, majoritetsbefolkningen. Den vitryska nationella eliten talar idag om diskriminering av det vitryska språket i landet.⁷⁸ Vad det egentligen handlar om är att det vitryska språket genom att det jämfördes med ryskan i sin formella status som statsspråk berövades det särskilda skydd som det förmodligen skulle behöva för att överleva. Språkets överlevnad är viktig för den lilla nationella eliten inte därför att det hänger ihop med dess sociala och/eller ekonomiska intressen (den skulle klara sig ganska väl med sina goda kunskaper i ryska), utan på grund av språkets symboliska funktion. Det vitryska språket är för medlemmarna i denna elit en symbol för den vitryska identiteten, dess olikhet gentemot det ryska, dess oberoende gentemot Ryssland. Språkets försvinnande ses som ett tecken på nationens försvinnande och landets sammansmältning med Ryssland (Pičeta 1991, Lyč 1994a). Den symboliska diskursen om språket i det vitryska samhället handlar i deras ögon ytterst om landets politiska framtid

⁷⁸ Informationsblad, utfärdat av en konferens "Diskriminering av det vitryska språket i Vitryssland: historiska, politiska och lingvistiska aspekter", i Minsk 30.03.1996.

5. Den vitryska nationsuppbyggnadsprocessen i ljuset av W. Blooms identifikationsteori

I den ovan framlagda analysen av den vitryska nationalismens utveckling har jag delvis använt mig av några förklaringsmodeller ur Deutchs kommunikationsteori och Gelmers strukturalistisk-funktionalistiska teori om nationalism. Förklaringar som tar fasta på den sena moderniseringsprocessen på de vitryska territorierna samt kommunikationshinder mellan den vitryska eliten och folket är i för sig värdefulla för att förstå den vitryska nationalismens utveckling, men berör i ringa utsträckning den psykoemotionella sidan av nationalismen. Därför vill jag i detta sammanfattande kapitel tillfoga min analys en ny dimension, den socialpsykologiska. Enligt min uppfattning är detta nödvändigt för att få grepp om ett viktigt problem som den vitryska nationalismen brottas med, nämligen svårigheterna att åstadkomma vitrysk massmobilisering kring nationella frågor, avsaknaden av nationella masssentiment.

Som en lämplig teoretisk grund för analys av nationell massmobilisering har jag valt W. Blooms identifikationsteori, framlagd år 1990 i boken "Personal Identity, National Identity and International Relations".

Bloom baserar sin teori på en uttolkning av Freud, Mead, Erikson, Parson och Habermas. Identifikation, dvs. en mekanism att internalisera de "signifikanta andras" attityder, normer, värderingar och beteenden, är enligt Bloom ett psykobiologiskt imperativ baserat på barnets tidigaste behov att överleva. Människan har jämfört med andra arter en mycket lång och sårbar barndom. Det mänskliga barnets långa beroende av dess omedelbara sociala grupp gör att det måste anpassa sig till gruppen, uppvisa en personlighet som den närmaste gruppen accepterar. Dess sociala överlevnad är synonym med fysisk överlevnad. Människor strävar därför sedan barndomen efter att identifiera sig. Under socialisationsprocessen uppstår en identifikation mellan individen och den grupp som individen är medlem i. En lyckad identifikation lägger grund för individens känsla av välbefinnande. Identifikationen tillfredsställer nämligen ett av människans primära behov — behovet av trygghet. Identitetsbildningen är en "evolving configuration"⁷⁹, en kontinuerlig process som pågår under individens hela liv. Det är en adaptiv mekanism hos barn och vuxna. Om förändrade omständigheter påverkar eller hotar den identifikation med gruppen som indi-

⁷⁹ Det är ett begrepp som Bloom har övertagit från psykologen E. Erikson. Se Bloom 1990, s. 35.

viden har gjort, inträffar en identitetskris med åtföljande känsla av otrygghet och ångest. Då igångsätts ett beteendeperativ att antingen skydda den identifikation man redan har gjort eller syntetisera fram en ny identifikation, lämplig för situationen och dess begränsningar.

Bloom hävdar att människor, oavsett om de lever i "primitiva" eller "industriella samhällen", uppvisar samma psykosociologiska syndrom, ett beteendeperativ att identifiera sig (Bloom 1990, s. 49). Det betyder *inte* (och detta bör understrykas) att människan har en inre drift att generera *nationell* identitet. Människan har däremot en inre drift att generera identiteter, och under modern tid har nationell identifikation blivit en av de viktigaste gruppidentifikationer som människor gör.

Då en lyckad identifikation medför att det primära behovet av trygghet tillfredsställs, har varje individ en inneboende drift att skydda och stärka den identifikation som han/hon gjort. Upplevt hot mot identiteten innebär ett rubbade av tryggheten och känslor av obehag och ångest. I den mån en grupp av individer delar en och samma identifikation finns det en potential för denna grupp att agera tillsammans för att skydda och/eller stärka den gemensamma identiteten. Enligt Bloom gäller detta också den nationella identiteten. Den handlingspotential som finns i en befolkning som delar samma nationella identifikation kallar Bloom för "*national identity dynamic*". Den kan närmare beskrivas som en beteendetendens hos människor som har gjort samma nationella identifikation att agera tillsammans för att försvara och stärka den gemensamma identiteten. Detta är en mycket viktig sociopsykologisk dynamik som ligger bakom mobiliseringen av den nationella massopinionen.

Av Blooms identifikationsteori framgår att en nationsuppbyggnadsprocess kan anses vara lyckad först när en stor massa av den befolkning som utgör en potentiell nation har interaaliserat nationella symboler och identifierat sig med nationen så att nationens ledare kan massmobilisera med hjälp av nationell ideologi. En sådan internalisering och identifikationsprocess ses således som en oumbärlig del av nationsuppbyggnadsprocessen.

Av den i de tidigare kapitlen beskrivna nationella utvecklingen i Vitryssland framgår klart att den vitryska nationen fortfarande saknar de drag som i ljuset av identifikationsteorin uppstår till följd av en lyckad nationsuppbyggnadsprocess. "*National identity dynamic*" är frånvarande. Även under situationer av yttre hot, kris och sociala omvälvningar (som första och andra världskriget, revolutionen, Sovjetstatens sammanbrott) har den vitryska befolkningen varit oförmögen att agera "*en masse*" för att stärka den gemensamma nationella identiteten och försvara de symboler (t.ex. språket) som vitryska nationella ideologer framställer som vitala för natio-

nens existens. Det betyder att det vitryska folket inte i massomfattning har internaliserat den nationella ideologin. Det har inte identifierat sig såsom en nation, dvs. en kulturell gemenskap med rätten att kontrollera sitt politiska öde. Det innebär i socialpsykologiska termer att den gemene vitryssen ännu inte har gjort den vitryska nationella identiteten till en del av sin egen personliga identitet.

Fortfarande är bara en del av den vitryska befolkningen bärare av den vitryska nationella idén. Detta innebär emellertid inte att vitryssarna betraktar sig själva såsom tillhörande den ryska nationen. Vitryssarna vet vad de *inte* är, men de vet fortfarande inte riktigt *vad* de är. De äger emellertid en känsla av separat identitet. Ur sociologiska enkätundersökningar bland vitryska ungdomar framgår att denna identitet i första hand är grundad på folkets särskilda etnokulturella mönster. Som särskiljande drag mellan vitryssar och ryssar angavs oftast i enkäterna: särskild accent i den ryska man talar (sic!), folkspråket dvs. den dialektala vitryska man ibland använder hemma (*matčyna mova*) och en föreställning om vitryssarnas särskilda mentalitet — deras tålamod, uthållighet, ödmjukhet, lugna sinnelag (Buzyński & Ljukevič 1994). Minnet av vitryssarnas särpräglade politiska historia har mindre betydelse. Detta spelar större roll i västra Vitryssland (med minnen från mellankrigstidens Polen) och bland den historieintresserade intelligentsian. Sociologiska enkäter visar även att den separata politiska existensen, sedan suveränitetsförklaringen 1991 också bidrar till känslan av separat identitet (Buzyński & Ljukevič, 1994).

Någon massiv upplutning bakom de vitryska nationella aktivistemans idéer har emellertid ännu inte kommit till stånd. Det vitryska folkets identitet befinner sig idag fortfarande någonstans halvvägs mellan den etniskregionala och nationella identiteten. Ett intressant bevis på detta utgör etnolingvistiska studier om hur begreppet "hemland" *radzima* uppfattas i Vitryssland. Majoriteten av de vitryssar som utfrågades med hjälp av frågeformulär associerade begreppet först och främst till födelseplatsen, den lokala omgivningen och regionen. Den ideologiska, nationella dimensionen av begreppet hamnade i skymundan.⁸⁰ Detta resultat ger ytterligare anledning att påstå att vitryssarna av idag, med undantag av den nationellt engagerade intelligentsian, först och främst framstår som en etnisk-regional grupp, som visserligen hävdar sin särart men drar sig för att ta den till intäkt för politiska krav. Deras identifikation med det vitryska har inte en politisk dimension. Den genererar inte ett behov av politisk självhävdelse. De är beredda att försvara sin etniska identifikation som vitryssar, men inte

⁸⁰ Se presentation av dessa forskningsresultat i Proharava 1993, s. 149-153, samt i Sajevič 1993, s. 135-139.

den politiska identifikationen såsom en vitrysk nation. Samtidigt har de emellertid inte identifierat sig *en masse* med en annan nation. På grund av avsaknaden av egen klar nationell identitet identifierade sig emellertid vitryssarna mer än andra folk i Sovjetunionen med det politiska begreppet *sovetskij narod* (den sovjetiska nationen). Av enkätundersökningar, gjorda av Proharava (Proharava 1993, s. 154) framgår att den sovjetiska staten av en del vitryssar uppfattades som ett politiskt, ideologiskt hemland. De vitryssar som gjorde den typen av politisk-nationell identifikation, tenderar idag att försvara den, trots att *sovetskij narod* inte längre existerar, detta i enlighet med den beteendemekanism som beskrivs av Bloom. Sovjetunionens försvinnande förorsakade en identitetskris hos dem. En känsla av politisk hemlöshet uppstod, och den psykologiska trygghet som enligt Bloom utgör bas för varje identifikation, rubbades. Populisten Lukašenkas politiska framgångar kan i hög grad förklaras med att han gjorde sig till språkrör för dessa "sovjetiserade" vitryssar som idag befinner sig i en identitetskris. Han är deras representant och lovar att rädda dem ur både materiell och psykologisk otrygghet. Det botemedel han föreslår är ett närmande till Ryssland. Hittills har majoriteten av vitryssarna gett honom sitt stöd.⁸¹ Detta förhållande kan dock förändras, om han inte lyckas lösa vitryssarnas identitetskris.

De flesta av de öst- och centraleuropeiska nationer tillkom genom politisk mobilisering av etniska grupper. De blev till "etnonationer". Vitryssarna framstår idag som en ofullbordad etnonation. Vad är orsaken till den vitryska nationalismens svaghet?

Ur identifikationsteorin kan man härleda minst tre villkor som måste uppfyllas samtidigt för att en framgångsrik nationell identifikation skall skapas hos en etnisk grupp. För det första måste en situation uppstå när gruppens hittillsvarande identitet upplevs som otillfredsställande för åtminstone en del av dess medlemmar. För det andra måste det inom gruppen bildas en ledarelit som kommunicerar med gruppen om denna identitetskris och erbjuder en lösning — en egen nationell ideologi som skall fungera som språngbräda för gruppens emancipation. För att kommunikationen skall fungera framgångsrikt bör den nationella eliten äga viss styrka i form av auktoritet och/eller en viss institutionell underbyggnad (t.ex. tillgång till massmedia, utbildningskanaler). Det tredje villkoret för en lyckad identifikation är att de symboler som framhålls av eliten såsom

⁸¹ Detta bekräftas inte enbart av folkomröstningar, som ju kan vara delvis manipulerade, utan även av opinionsundersökningar gjorda av oberoende, utländska institutioner. Se Markus 1996a.

nationella berör gruppens erfarenhet och upplevs som "adekvata",⁸² dvs. representerar ett system av attityder och beteenden som i gruppens livssituation erbjuder en känsla av psykologisk trygghet.

Den vitryska moderna nationalismens rötter bör sökas i den identitetskras som drabbade den rathenska adeln på de vitryska territorierna efter den polsk-litauiska statens fall. Denna adel vidhöll fram till 1830 sin tillhörighet till den polska *politiska* nationen. Under påverkan av polska nederlag i kampen mot tsarregimen (1830 och 1863) och påföljande ryska kampanjer mot den polska kulturen började en del av den ruthenska adeln uppleva sin polskhet som en belastning. Situationen var särskild svår för den fattiga delen av adeln som av de ryska myndigheterna berövades titlar och status. Dess polska identitet, som i stor utsträckning var baserad på den sociala tillhörigheten, skakades i grunden.

En del av den deklasserade adeln gick över till ortodoxin och började identifiera sig som ryssar. Andra däremot valde under inflytande av romantiken och grannfolkens nyligen uppkomna etnonationella ideologier att formulera en egen vitrysk nationell ideologi. Första steget i denna riktning var att försöka avgränsa det vitryska folket kulturellt. Språket, historien och särskilda etnografiska drag tjänade som avgränsningsmarkörer. Vid slutet av 1800-talet inleddes en politisk nationell agitation i liten skala. I början bestod den nationella eliten huvudsakligen av katoliker (ofta med uniatiskt förflutet), som starkt upplevde sin separata identitet gentemot ryssarna. Med tiden anslöt sig till rörelsen en del ortodoxa vitryssar, som avvisade den ryska nationella identiteten. Dessa ortodoxa upplevde nämligen den ryska nationalismen i dess tsaristiska tappning som odemokratisk, konservativ och auktoritär. Vid en jämförelse framstod den vitryska nationalismen som emancipatorisk. Den hade inte sällan inslag av agrart socialistiska idéer och dess mål var att demokratisera samhället. Vid sekelskiftet uppstod därmed i Vitryssland en elit som till befolkningens breda skikt försökte kommunicera idéer om deras ekonomiska och politiska deprivation och behovet att motsätta sig detta med hjälp av en nationell ideologi. Denna nationellt medvetna elit var dock mycket svag. Den var liten, splittrad, saknade social prestige (men hade däremot sociala mindrevärdeskomplex) och var utan en bas i form av en egen protonationell elitkultur. Dessutom förhindrades denna svaga elits kommunikation med massorna, dels institutionellt (tsarregimens förbud för publikationer på vitryska samt spridning av vitrysk nationell propaganda), dels strukturellt. Det sistnämnda hade sin orsak i den sena moderniseringsprocessen i det vitryska samhället. Den vitryska befolkningen, som nästan enbart bestod

⁸² Bloom använder benämning "appropriate symbols". Bloom 1990, s. 51.

av bönder, levde fram till första världskriget isolerade i agrara, preindustriella samhällen utan behov att definiera sina identiteter i politiska tenner. Majoriteten av dem var dessutom analfabeter. Kyrkan var den enda möjliga kanalen för kommunikation mellan denna befolkning och den nationella eliten. I den vitryska kontexten spelade emellertid prästerskapet inte alls den viktiga roll som förmedlare av nationella idéer och försvarare av den egna etniska gruppens intressen, som fallet var bland många andra östeuropeiska etnonationer. I stället använde ortodoxa präster sin auktoritet för att propagera för den ryska nationella identiteten och katolska präster (med en del undantag) för den polska. Prästerna förstärkte aldrig i någon större utsträckning den vitryska nationellt medvetna eliten. Denna elit förblev liten, isolerad och utan prestige, och lyckades därför inte nå fram till bönderna med den nationella propagandan.

Vissa framsteg gjordes först under första världskriget, när en stor del av de vitryska bönderna lämnade sin isolerade tillvaro till följd av tvångsuttagning till krigstjänst och stora förflyttningar under militära offensiver. Krigstidens politiska omvälvningar, sociala förändringar i oktoberrevolutionens spår och uppdelningen av det vitryska territoriet i en polsk och en sovjetisk del efter 1920 skakade om den vitryska bondens miljö. För första gången tvingades han/hon ta politisk ställning och definiera sig nationellt. På 1920-talet skedde också en omfattande alfabetisering av den vitryska bondebefolkningen (intensivare i den sovjetiska delen än i den polska). Under samma tid fick bönderna för första gången tillgång till den vitryska nationella högkulturen med ett eget standardiserat vitryskt språk. Detta ägde först och främst rum under "vitrustruffningsperioden" i Sovjet på 1920-talet, men även i viss (om än betydligt mer begränsad) omfattning i mellankrigstidens Polen. Dessa gynnsamma villkor för en framgångsrik identifikation hos bönderna med den vitryska nationen varade dock endast omkring ett årtionde. De framsteg i riktning mot en modern vitrysk nation som gjordes under denna tid ödelades snart åren därpå av Stalins utrensningar och likvidering av den nationella eliten. Den del av den nationellt medvetna eliten som överlevde i Polen kände sig tvungen att under andra världskriget samarbeta med tyskarna. På grund av detta gjordes den efter andra världskriget till medansvarig för nazibrott i Vitryssland och komprometterades.

När de breda vitryska samhällslagren efter andra världskriget berördes av moderniseringsprocessen, stod de utan en egen nationell eût som till dem kunde förmedla nationella symboler och mobilisera kring dem. Det enda som var kvar som ett blekt minne efter den en gång existerande vitryska nationalismen var möjligtvis den vitryska republikens yttre institutionella skal — republikens namn, gränser och institutioner som var vitryska

till formen men ryska i sitt innehåll. De vitryssar som föddes efter andra världskriget socialiserades därmed i en etnisk, vitrysk folkkultur i sin privata miljö och i en rysk högkultur ute i samhället. Den ryska kulturen och språket, som inte uppfattades som helt främmande, började samtidigt tränga undan den vitryska etniska folkkulturen. Det andra villkoret för en befolknings framgångsrika identifikation med de nationella symbolerna uppfylldes följaktligen inte i den vitryska miljön. Kommunikationen mellan den vitryska nationella eliten och den stora befolkningsmassan fungerade nästan aldrig. Det enda undantaget var 1920-talets "vitrustruffierings-process". Under större delen av moderniseringsprocessen saknade den vitryska befolkningen en egen nationell elit.

Det finns även anledning att diskutera huruvida det tredje villkoret för en framgångsrik identifikation — användningen av de adekvata symbolerna ("*appropriate symbols*"), har uppfyllts under den vitryska nationsuppbyggnadsprocessen.

När en kulturell och politisk elit konstruerar en nationell identitet, definierar den egna nationen och formulerar en nationell ideologi, gör den ett val, av identitetsmarkörer, symboler mm. Vad som väljs beror delvis på gruppens kulturella arv och tradition, på sociopolitiska omständigheter och delvis även på godtycke hos dem som väljer. Det manipulativa inslaget är här mycket starkt. Med stöd i identifikationsteorin kan man dock hävda att fältet för manipulativa manövrer inskränks väsentligt i den andra fasen av nationsuppbyggnadsprocessen när den konstruerade identiteten skall föras ut till de breda lagren i befolkningen som skall acceptera den som sin. För att de breda samhällsskikten skall identifiera sig med den föreställda gemenskap, "imagined community" (Anderson 1983), som nationen är, måste den nya identiteten ge dem utdelning i form av psykologisk trygghet. Nationella symboler skall erbjuda beteendemodeller som befriar från osäkerhet, ångest, hot. De nationella rörelser som uppstod bland folk utan någon tradition av egen statsbildning (t.ex. ukrainare, slovakar) valde symboler som var baserade på respektive folks etniska gemenskap, som språk, religion, tradition. Dessa visade sig ha den starkaste dragningskraften. Den nationella ideologi som tog till vara gruppens etniska markörer hade genomslagskraft, därför att den inte krävde att människor helt skulle ta avstånd från den tidigare (i det här fallet etniska) identiteten. Istället integrerades den etniska identiteten i den nationella. Etniska symboler upphöjdes till nationella symboler och gav den givna folkgruppen självrespekt.

Den vitryska nationella rörelsen valde under inverkan av andra östeuropeiska nationalisternas "demonstrationseffekt"⁸³ språket till en nationell symbol. Det visade sig dock att språket i den vitryska kulturella och politiska kontexten inte lika lätt kunde internaliseras som nationell symbol som inom andra nationer (t.ex. hos litauerne). En symbol tilltalar om den berör människors erfarenhet, deras upplevelser av sin omgivning. Det vitryska språket fungerade emellertid aldrig som en naturlig, skarpt avgränsande etnisk markör på de vitryska territorierna. Ruthenen i gemen på det vitryska området definierade sin etniska tillhörighet i första hand på basis av religionen och inte språket. De vitryska bönderna var länge inte medvetna om att de talade ett särskilt språk, utan de ansåg att de använde någon form av ryska (i östra Vitryssland) eller polska (i västra Vitryssland).

För att användas som en nationell markör och symbol behövde vitryskan standardiseras, kodifieras och avgränsas från ryskan och polskan. Att etablera ett nytt standardspråk på ett område där två andra, flerfunktionella standardspråk redan existerar, är en mycket svår uppgift. Är dessutom dessa två språk nära besläktade med det nya språket blir det ännu svårare. Den splittrade (mellan katoliker och ortodoxa), fåtaliga vitryska eliten hade knappast kapacitet att klara detta, särskilt som den motarbetades av ryssarna och polackerna och inte hade några institutionella medel för att propagera för det nya språket. Standardiseringen inleddes emellertid, parallellt med stora puristiska ansträngningar, för att frigöra vitryskan från ryskan och polskan. Ett stort steg framåt i detta arbete togs på 1920-talet när Sovjetmakten tillät "vitryssifiering" för att dels vinna vitryska nationalisternas lojalitet och dels väcka irredentism bland de vitryssar som hamnat utanför den vitryska republiken, i Polen. Ett årtionde räckte dock inte till för att ändra det vitryska folkets inställning till modersmålet och få det att internalisera det vitryska språket som nationell symbol. På 1930-talet påbjöd de sovjetiska myndigheterna en språkpolitik som syftade till att närma det vitryska språket till ryskan. Denna politik fortsatte med små modifieringar fram till 1990-talet och omöjliggjorde en från ryskan oberoende utveckling av vitryskan.

Under hela den moderna historien fram till idag, med endast ett litet avbrott på 1920-talet, utvecklades vitryskan i skuggan av antingen polskan eller ryskan. Vitryskans användning var nästan alltid funktionellt begränsad. Fram till 1920-talet användes den inte ens i predikningar i kyrkorna,

⁸³ En stor betydelse för nationalismens utveckling hade det faktum att nationerna sporrades av varandra i nationsuppbyggnadsprocessen och hämtade handlingsmodeller hos varandra. Denna företeelse brukar av samhällsforskare benämnas för "demonstrationseffekt". Se t.ex. Connor 1994, s. 172.

något som var förunnat andra etniska grupper i liknande politisk situation, t.ex. litauerne. Vitryskan hade således lägsta möjliga sociala status. En viktig konsekvens av detta var att vitryssarna, generation efter generation, internaliserade en negativ bild av sitt modersmål såsom ett mindre värdefullt, underutvecklat språk, en dialekt förknippad med landsbygden, ett språk som avskärmar från den stora moderna världen. Istället internaliserade de en uppfattning om ryskan såsom en av världens viktigaste språk. Under dessa omständigheter kunde vitryskan inte utgöra en trygghetsingivande symbol av det slag som enligt Biooms teori behövs för att underlätta identifikationen med den egna gruppen. I identifikationsteorins bemärkelse fungerade det vitryska språket således inte som en "appropriate" nationell symbol.

Innebär detta att de vitryska nationella ideologerna på 1800-talet gjorde ett strategiskt misstag när de valde språket som central symbol vid konstruktionen av den vitryska nationella ideologin? — De hade nog knappast något annat val i den situation som de befann sig i. Vitryssarna var ett gränsfolk med en kulturell gemenskap av "övergångskaraktär", dvs. de hade en rad kulturella drag gemensamma med antingen sina västliga (polacker) eller östliga (ryssar) eller sydliga (ukrainare) grannar. De hade således inga skarpa kulturella avgränsningsmarkörer som nationella ideologer kunde ta fasta på. Deras konfessionella splittring i ortodox majoritet och katolsk minoritet omöjliggjorde att religionen skulle fungera som nationell symbol. Ortodoxin sågs dessutom som en markör av antingen den ryska eller den *ruthenska* etniska identiteten, vilket snarare försvårade identifikationen med det vitryska än underlättade den. Ifråga om etniskt ursprung betraktade vitryssarna sig själva först och främst som östslaver. Detta försvårade deras etniska avgränsning, då vitryskheten gentemot det östslaviska eller ruthenska fick *subetnisk*, regional karaktär. Vitryssarna hade ingen helt egen statstradition (som t.ex. litauerne) som de kunde åberopa och inte heller någon livskraftig protonationell myt (som ukrainarnas kosackmyt). Nästan alla stora kulturpersonligheter, helgon, hjältar, som skulle kunna bli en källa till nationell stolthet och därmed underlätta gruppidentifikationen, fick de dela med grannfolken.⁸⁴ Fram till 1920 hade de inte heller några egna institutioner som kunde fylla en integrerande funktion för gruppen. I sökandet efter en visuell markering av sin identitet, efter en yttre symbol, som kunde användas ideologiskt torde de ha varit hänvisade till språket som ett möjligt mobiliseringsinstrument.

⁸⁴ T.ex. den kände generalen T. Kościuszko (verksam vid slutet av 1700-talet) betraktas som både den polska och den vitryska nationens "son". De lärda ruthenerna från 1600-talet — Smotrickij och Berynda var varken ryssar, ukrainare eller vitryssar, men alla dessa nationer gör anspråk på dem.

På 1900-talet förändrades vitryssarnas situation radikalt. Under inflytande av moderniseringsprocessen (ökad mobilitet, urbanisering etc.) förändrades den vitryska etniska folkkulturens värld. Vitryssarna tvingades också att definiera sig nationellt. Till följd av politiska konjunkture tillerkändes de formellt status som separat nation med yttre symbol i form av egen republik. Statsmakten gjorde dock samtidigt allt för att hämma utvecklingen av vitrysk nationalism och av en livskraftig nationell *vitrysk* högkultur som alla republikens invånare kunde identifiera sig med. Massidentifikation med den vitryska nationella kulturen och dess symboler förhindrades och vitryssarna exponerades i stället för intensiv påverkan från den ryska högkulturen. Resultatet har blivit att den vitryska kulturen idag kallas för nationell men inte tillmäts det särskilda symbolvärde som människor brukar tillmäta de nationella kulturer de identifierar sig med. Den vitryska kulturen betraktas snarare av majoriteten av vitryssarna som en etnisk, regional kultur. Ett synbart tecken på detta är att ett av kulturens viktigaste element — språket, inte tillskrivs något sakralt värde, vilket annars är karaktäristiskt för de flesta etnonationer och var något som de vitryska nationella ideologerna eftersträvade.

Ifråga om inställningen till den nationella kulturen och definitionen av den vitryska nationella identiteten finns det en stor klyfta inom det vitryska samhället, en klyfta mellan en liten del av den kulturella eliten och folkets breda massor. I princip är det vitryska samhället av idag kulturellt *bivalent* och ibland *polyvalent* (det sistnämnda gäller t.ex. den polska eller den judiska minoriteten i Vitryssland). Med *kulturell valens* menas här inte enbart en kompetens inom en eller flera kulturer, utan även förmåga till ett känslomässigt engagemang i dessa kulturer, till en identifikation med dem.⁸⁵ Vitryssarna är bärare av två (eller flera) kulturer, oftast den vitryska och den ryska. Det finns dock en ojämnavikt i denna kulturella bivalens. En liten del av eliten är bärare av den vitryska nationella högkulturen och även den ryska högkulturen, medan folket är bärare av den ryska *högkulturen* och den vitryska *folkkulturen*. Därav följer att den lilla nationella elitens medlemmar ser den vitryska kulturen och språket som ett *nationellt* arv. Detta arv ger nationen kollektiv värdighet och stolthet och måste kultiveras och föras vidare. Denna syn på den vitryska kulturen delas inte av de breda lagren i befolkningen. Vitryssen *i* gemen betraktar det vitryska i termer av lokal kultur och ideologiserar det inte. Elitens brinnande appeller till allmänheten om att ta det vitryska språket i försvar möts därför ofta med ligkiltighet eller resignation.

⁸⁵ För en utförlig beskrivning av begreppet "kulturell valens" se Kloskowska 1993, s. 11.

Den vitryska självständighetsförklaringen 1991 var inte ett resultat av det vitryska folkets målmedvetna kamp utan en följd av den för den vitryska nationella idén gynnsamma politiska konjunkturen. Den lilla vitryska nationellt medvetna eliten ville dock utnyttja den självständiga vitryska statens födelse för att åstadkomma en nationell massmobilisering och ge den nyuppkomna staten en nationell prägel. Med detta mål i sikte gjorde den nationella eliten en enorm satsning på språket som den vitryska nationella identitetens symbol. Det vitryska språket fungerade dock inte heller denna gång, i det moderna vitryska samhället, som en adekvat symbol för nationell massmobilisering. Folkomröstningen från 1995 visade att majoriteten av vitryssarna ställde sig tveksam till den intensiva vitrussifieringen och försöket att ge det vitryska språket en privilegierad ställning såsom ett nationalspråk. Vitryssarna tillerkände i folkomröstningen 1995 det ryska språket jämbördig status med det vitryska och gav därmed sin faktiska kulturella bivalens och tvåspråkighet ett politiskt uttryck.

Folkomröstningens resultat får dock inte tolkas som att vitryssarna skrev en dödsdom över sin egen nationella identitet. Vitrussifieringens misslyckande och folkomröstningens resultat visade bara att den vitryska identitetens kulturella innehåll och dess centrala symbol har ändrats. En vitrysk separat identitet, en gränsdragning mellan "vi vitryssar" och "de andra", är dock fortfarande ett faktum även om den inte politiseras av vitryssen i gemen. I flertalet vitryssars föreställningsvärld baseras den vitryska separata identiteten emellertid inte huvudsakligen på språket utan på en särskild folkkultur och mentalitet, på existensen av ett separat vitryskt territorium med en särskild historia och sedan 1991 även på vitryska politiska institutioner och en vitrysk stat. Frågan är om den nationella eliten inte bör ta hänsyn till detta och modifiera sin nationella och politiska strategi därefter.

Sovjetunionens sammanbrott framkallade en identitetskris hos en stor del av den vitryska befolkningen. Vitryssarna söker idag en ny politisk identitet. Om den nationella eliten vill vinna kampen om det vitryska folkets stöd måste den visa att den har största möjligheten att lösa den vitryska identitetskrisen. Den måste få fram symboler som flertalet vitryssar kan identifiera sig med. Detta innebär att de nationella aktivisterna kanske borde sluta att vara fixerade vid språket som den viktigaste nationella symbolen. Utan att avstå från att kämpa för det vitryska språkets överlevnad skulle de i den nya politiska och kulturella situationen kanske i stället satsa på den oberoende vitryska staten som en symbol för identifikation och massmobilisering.

Vitryssarna fick 1991 en historisk chans att utvecklas självständigt inom en egen statsstruktur. En egen stat är ett viktigt nationellt kapital som den

nationella eliten bör ta till vara. Nationsuppbyggnadsprocessen handlar nämligen inte bara om kulturell avgränsning utan i högsta grad om befolkningens identifikation med staten. Enligt Biooms teori kan staten fungera som en symbol som frammanar identifikation om den tillfredsställer invånarnas behov av psykologisk trygghet i vid bemärkelse (Bloom 1990, s. 73). Staten bör således upplevas av invånarna som beskyddare och materiell och kulturell välgörare. För den vitryska nationella eliten skulle detta innebära att de bör kämpa för demokratisering av staten och ekonomiska reformer. Det skulle också vara viktigt för dem att skapa ett nationellt politiskt program som övertygar vitryssarna att de politiskt och ekonomiskt vinner på att värna om sin självständighet och lossa på sina band med Ryssland, att de snabbare uppnår demokrati och välstånd på egen hand. Politik handlar ju ytterst om folkets förhoppningar och tro. I det demokratiska Vitryssland som den nationella eliten borde ha i sikte, bör det finnas plats för den vitryska och ryska nationella kulturen samt multikulturalism och binationella identifikationer, något som är naturligt för den typ av gränsområde ("transitional borderland") ur vilket Vitryssland har vuxit fram. Genom att satsa på den oberoende, demokratiska och multikulturella staten som en nationell symbol skulle de vitryska nationalisterna kanske ha chans att lyckas bättre än Lukasenka med att lösa den vitryska befolkningens identitetskris.

6. Den vitryska nationalismens framtidsperspektiv. Några avslutande ord

Idag är det få människor inom eller utanför Vitrysslands gränser som har en optimistisk syn på landets fortsatta utveckling. Vitryssland styrs för närvarande nästan enväldigt av före detta kommunisten presidenten Lukašenka, som gör stora ansträngningar för att knyta landet ekonomiskt och politiskt till Ryssland. Den allmänna opinionen tiger, passiv eller skrämmd till tystnad. Oppositionen är kväst, och några av dess ledare med Zenon Pazniak i spetsen har flytt utomlands. Många bedömare hävdar att Vitryssland redan skulle ha inkorporerats i Vitryssland om Rysslands regering inte ansåg att den vitryska republiken vore en stor ekonomisk belastning för den ryska staten. Landets politiska framtid är således osäker och likaså det vitryska språkets framtid. Vitryska intellektuella talar idag om en stor risk för att det vitryska språket skall försvinna. De jämför detta med att den vitryska nationens försvinner, vilket både kan och bör ifrågasättas.

Det är absolut för tidigt att dödförklara den vitryska nationalismen, även om den just nu för en tynande tillvaro. Den bärs idag upp enbart av en liten skara av engagerad intelligentsia. Det är emellertid inte omöjligt att denna elit i framtiden kan lyckas mobilisera befolkningens breda lager om den skaffar sig tillgång till statens institutioner, reformerar och demokratiserar dem och gör staten till en nationell symbol. Lukašenkas styre kan inte vara för evigt, och vem som vinner kampen om makten efter honom har avgörande betydelse.

Det vitryska språket håller på att förlora sitt fotfäste i det vitryska samhället. Även om det skulle visa sig att det inte går att förhindra dess tillbakagång, får man inte i den romantiska andan likställa språkets död med nationens död. En annan symbol kan ta över språkets avgränsande och sammanhållande funktion. Det är inte ovanligt att nationens symboler förändras under historiens gång.

Den vitryska nationsuppbyggnadsprocessen är fortfarande ofullbordad. Vitryssarna har ännu inte blivit en väl integrerad solidarisk gemenskap som vill kontrollera sitt politiska öde och värnar om sin självständighet. Allt nationsuppbyggande är emellertid i viss mån en oavslutad process. Människor gör sina kollektiva identifikationer under bestämda socio-politiska förhållanden. När dessa förändras radikalt kan människorna emellertid göra nya identifikationer, med nya kollektiva enheter. Vitryssarna har en

gång identifierat sig med den polska politiska nationen, sedermera med den ryska och ännu senare med den vitryska och delvis även sovjetiska nationen. Processen är dynamisk. Nationella gemenskaper som har existerat sedan länge splittras och nya nationer uppstår.

7. Summary in English

The subject of this minor monograph is an analysis of the Belarusian nation-building process, of the search for a Belarusian identity and of the difficulties encountered by the Belarusian nationalist movement. The emphasis lies on the analysis of the role played by the language as a marker for delimitation and as a national symbol.

The first part of the monograph deals with the pre-modern, pre-national era in Belarusian history. It is not possible to speak of a *Belarusian* national identity, nor of a Belarusian ethnic identity at this point. Up to the 19th century, *Belarusian* had a sub-ethnic, primarily a geographical meaning. On the other hand, during the pre-modern era there was a clearly defined ethnic *Ruthenian* identity. "Ruthenian" denoted those Orthodox East Slavs who after the fall of the Kiev realm found themselves in states with non-Orthodox rulers. The most important markers of the Ruthenian identity were Orthodox religion, a sense of shared roots in the old *Rus'* (the Kiev realm) and a shared written language: Church Slavonic and the administrative Ruthenian which was based on it. We try to demonstrate that the Ruthenians created a specific culture which combined their heritage from the Kiev realm with new elements originating in the West. This specific culture made it difficult for the ancestors of the Belarusians (and also of the Ukrainians) to identify unequivocally with the Poles or Russians who made claims on their loyalty. During the pre-modern era, the ancestors of the Belarusians tended to identify themselves as Ruthenians from the ethnic point of view, but as Lithuanians or Poles in a *political* sense (since they belonged to the Polish-Lithuanian state). *Belarusian* proto-nationalism thus cannot be traced in Belarusian pre-modern history.

The second part examines the modern Belarusian nation-building process from the 19th century to the present day. The analysis of the process uses elements from K. Deutch's communication theory and E. Gellner's structuralist-functionalist theory of nationalism. Explanations for the weakness of Belarusian nationalism are sought, *inter alia*, in the late modernisation of the Belarusian territories and the obstacles to communication between the Belarusian national élite and the people. A new, socio-psychological dimension is added to the analysis by way of W. Bloom's identification theory.

This theory postulates at least three preconditions, which have to be simultaneously fulfilled in order for an ethnic group's national identification to succeed. Firstly, a situation must occur in which the existing iden-

tity of the group is judged unsatisfactory by at least part of its members. Secondly, a strong leading élite must emerge from within the group, communicate with the group about this identity crisis and offer a solution: their own national ideology which will serve as a springboard for the emancipation of the group. Thirdly, those symbols that the élite puts forward as national ones must be connected to the experience of the group and be judged appropriate, i.e. as representing a system of attitudes and behaviour which in the life of the group give a feeling of psychological security.

The roots of modern Belarusian nationalism can be found in the identity crisis which the Ruthenian gentry experienced after the fall of the Polish-Lithuanian state. Until 1830 this gentry considered themselves as belonging to the Polish *political* state. Following the Polish defeats when challenging Tsarist rule (1830 and 1863), and the ensuing Russian campaigns against Polish culture, part of the Ruthenian gentry started to view this Polishness as a burden. Some (especially those stripped of their title and privileges) converted to the Orthodox faith, while others, under the influence of Romanticism and the new ethno-nationalist ideologies of neighbouring peoples, chose to formulate their own Belarusian national ideology. The end of the 19th century saw the beginning of small-scale political nationalist agitation. At first, the national élite consisted mainly of Catholics, who had a strong sense of their separate identity vis-a-vis the Russians. Later some Orthodox Belarusians, who rejected Russian national identity, joined the movement. They saw Russian nationalism in its Tsarist form as undemocratic, conservative and authoritarian. In contrast, Belarusian nationalism appeared emancipating. It was associated with agrarian socialist ideas, and sought the démocratisation of society. Thus, at the turn of the century, there emerged in Belarus an intelligentsia élite who tried to communicate to the masses ideas about their economic and political deprivation, and the need to oppose this by means of a national ideology. However, the nationally aware élite was very weak. It was small, divided, without social prestige (but with social inferiority complexes) and without a base in the form of its own protonational élite culture. Moreover, the communication of this weak élite with the masses was hampered both institutionally (prohibition by the Tsarist regime of publications in Belarusian and dissemination of Belarusian national propaganda), and structurally (the illiteracy and isolation of the peasant masses). The Church was the only possible communication channel between this population and the national élite. In the Belorussian context, however, the clergy did not at all play the important role of conveyor of national ideas, as was the case in many Eastern European ethno-nations. Instead, the Orthodox priests used their

authority to promote Russian national identity, while Catholic priests (with some exceptions) supported the Polish one.

The diffusion of the national ideology achieved some success only during and after the First World War, when the world of the Belarusian peasants was shattered at its foundations by political and social transformations and by the partition of Belarusian territory between Poland and the Soviet Union. During the 1920s the Belarusian peasant population became literate. For the first time, they gained access to Belarusian national high culture, with its own standardised Belarusian language. This happened first and foremost during the "Belarusification" period in the Soviet Union of the 1920s. However, these favourable conditions for the peasants' identification with the Belarusian nation lasted only for about a decade. The Belarusians' progress towards a modern nation was interrupted as early as the 1930s. During Stalin's purges the greater part of the Belarusian national élite was liquidated. The few national activists who survived felt compelled to collaborate with the Germans during the Second World War. Consequently, they were after the war considered to have taken part in Nazi war crimes committed in Belarus. The national ideology was compromised. After the Second World War, when modernisation on a mass scale hit the Belorussians, they found themselves without their own national élite capable of conveying national symbols which would have mobilised the people around them. The second precondition for the successful identification of a population with their national symbols was thus not fulfilled in Belarus.

There is also reason to doubt whether the third precondition for a successful national identification — the use of the "appropriate" (in Bloom's terms) symbols — was fulfilled during the Belarusian nation-building process.

When a cultural and political élite constructs a national identity, it chooses identity markers, symbols, etc. Under the influence of the "demonstration effect" of other East European nationalisms, the Belarusian national movement chose language as a national symbol. A symbol is effective when it concerns people's experience of their situation. However, the Belarussian language never really functioned as a natural, sharply delimiting marker. The Belarusian people spoke a language that was part of a continuum of Slavic dialects. In such territories, it is hard to draw distinctions between different languages. For a long time, the Belarusian peasants considered that they did not speak a particular language but merely used some variety of Russian (eastern Belarus) or Polish (western Belarus). In order to be used as a national marker and symbol, Belarusian needed to be

standardised, codified and differentiated from Russian and Polish. It is a very difficult task to establish a new literary language in a territory where there already are two other literary languages fulfilling a range of functions, which moreover are closely related to this new language. The Belarusian élite, divided between Catholics and Orthodox, were hardly capable of promoting this language; moreover it was opposed by both Poles and Russians. During the whole of the modern era up till now, with only a short break of one decade — the Belarusification of the 1920s -Belarusian developed in the shadow of either Polish or Russian. The use of Belarusian was almost always functionally limited. It had the lowest possible social status. For generation after generation, Belarusians internalised a negative idea of their mother tongue as an underdeveloped language, which stood between them and the modern world, a dialect associated with villages. Under such circumstances, Belarusian could not be perceived as a confidence-boosting symbol of the kind which, according to Bloom's theory, is necessary in order to facilitate the identification with one's own group.

In the 20th century the Belarusians were formally granted the status of a separate nation with, as its external symbol, their own Soviet Republic. At the same time, however, the central authorities did everything in their power to hinder the development of Belarusian nationalism and of a viable national *Belarusian* high culture which all the inhabitants of the republic could identify with. Instead, Belarusians were exposed to the intensive influence of Russian high culture. The result was that Belarusian culture today is called national, but is in practice considered by the majority of Belarusians a regional culture or ethnic at best. Generally, Belarusian society today is culturally bivalent (sometimes even polyvalent). The Belarusians are carriers of two (or more) cultures, Belarusian and Russian. There is, however, an imbalance in this cultural bivalence. A small part of the intelligentsia are the carriers of the Belarusian national high culture and also the Russian high culture, while the people are carriers of the Russian high culture and the Belarusian folk culture. Accordingly, the small national élite views Belarusian culture and language as a national heritage, which must be cultivated and transmitted, while large masses of the people consider everything Belarusian in terms of local culture, and do not give it political significance.

The Belarusian declaration of independence in 1991 was not the result of the people's determined battle, only a consequence of political circumstances favourable to the Belarusian national idea. Nevertheless, the nationally conscious élite wanted to use the birth of the independent Belarusian state for a national mass mobilisation, and give the new state a

national character. With this goal in mind, the national élite made a tremendous effort to make language the symbol of Belarusian national identity. However, Belarusian again failed to function as an appropriate symbol for national mass mobilisation. The referendum of 1995 showed that the majority of Belarusians had considerable reservations about the intensive Belarusification and the attempt to give Belarusian a privileged status as the country's only official language. In the referendum, the Belarusians granted Russian a status equal to that of Belarusian and this gave a political expression to their *de facto* cultural bivalence and bilingualism.

This should, however, not be interpreted as the Belarusians' signing of the death warrant of their own national identity. The referendum results merely showed that the Belarusian language no longer plays a central role in Belarusian identity. The Belarusians are today experiencing an identity crisis. In order to mobilise the masses around the Belorussian national idea, its ideologists must choose another symbol which can fulfil a delimiting and cohesive function in Belarusian society. The young Belarusian state could become such a symbol for mass identification. This, however, will be possible only when the Belarusians succeed in developing their republic into a democratic, independent state, where there is room for multiculturalism and binational identification, something that is natural for a "transitional borderland" such as that from which Belarus grew.

Translation from Swedish by

Dr. Margareta Faust

Bibliografi

- Anderson, B.: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London 1983.
- Banac, I. & Bushkovitch, P. (utg.): *The Nobility in Russia and Eastern Europe*. New Haven 1983.
- Bankowski-Züllich, M.: Perestrojka und Sprachpolitik. Der Fall Weissrassland. *Schweizer Monatshefte für Politik, Wirtschaft, Kultur*. April 1991.
- Bardach, J.: Od narodu politycznego do narodu etnicznego w Europie Środkowo-wschodniej. *Kultura i Społeczeństwo*, nr. 4, 1993.
- Barth, F.: *Ethnic Groups and Boundaries*. London 1969.
- Bartmiński, J. (utg.): *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*. Lublin 1993.
- Beauvois, D.: *La Bataille de la terre en Ukraine, 1863-1914: Les polonais et les conflits socio-ethniques*. Lille 1993.
- Beauvois, D.: *Les confins de l'ancienne Pologne. Ukraine Lituanie Biélorussie XVIe-XXe siècles*. Lille 1988.
- Belarus, Lithuania, Poland, Ukraine. The Foundations of Historical and Cultural Traditions in East Central Europe*. International Conference, Rome, 28 April-6 May 1990. Lublin 1994.
- Bieder, H.: Die erste und zweite Wiedergeburt der Weissrussischen Sprache und Kultur. *Festschrift für Georg Mayer zum 60. Geburtstag*. München 1991.
- Bloom, W.: *Personal Identity, National Identity and International Relations*. Cambridge 1990.
- Braudel, F.: *On History*. Chicago 1980.
- Bużyński, W. & Ljukevič, U.: Belarus — Polšča: paraŭnal'ny analiz stanu nacyjanal'naj svjadomasci moladzi. *Adukacyja i vychavanne*, nr 8, 1994.
- Cichanovičova, A.: Odpojeny vagon evropského vlaku. Poznámky k situaci v Bělorasku. *Nová Přítomnost*, nr.1. Praha 1997.
- Chirot, D. (utg.): *The Origins of Backwardness in Eastern Europe*. Berkeley and Los Angeles 1989.
- Chlebowczyk, J.: *On Small and Young Nations in Europe*. Wrocław 1980.
- Connor, W.: *Ethnicity. The Quest for Understanding*, Princeton - New Jersey 1994.
- Cutting, M.: Vitryssland, [i:] Gustavsson, S. & Svanberg, I. (utg.): *Gamla Folk och nya stater*. Stockholm 1992.

- Čakvin, I.V. & Tereškovič, P.V.: Iz istorii stanovlenija nacional'nogo sa-mosoznanija belorusov (XIV-načalo XX v.). *Sovetskaja etnografija*, nr 6, 1990.
- Darski, J.: *Białoruś*. Warszawa 1993.
- Daščynski, A.: Milicyja šukae arganizataraŭ mityngu. *Svoboda*, 29.03.1996.
- Doŭnar-Zapol'ski, M. V.: *Asnovy dzjaržaŭnas 'ci Belarus!*. Gorodno 1919.
- Dubjanecki, E.: Mentalitet belarusaŭ: spraba historyka-psichalagičnaha analizu. *Belarusika-Albaruthenica*. V. 2, Minsk 1993. ,
- Duličenko, A.D.: The West Polesian Literary Language, [i:] Gustavsson, S. & Runblom, H. (utg.): *Language, Minority, Migration*. Uppsala 1995.
- Deutch, K.: *Nationalism and Social Communication*. Massachussets 1953.
- Đurovič, L': Kunskaŭsvakuum i Ryssland som stimulus för kunskap om Ryssland på 1500-1700-talen. *Slavica Lundensia*, nr. 13. 1991a.
- Đurovič, L': Ruthenema. *Slavica Lundensia*, nr.13,1991b. Dzwonkowski, R. & Pałyga, J.: *Za wschodnią granicą 1917-1993*.Warszawa 1993.
- Dzwonkowski, R.: Język a świadomość narodowa na przykładzie polskich mniejszości narodowych w krajach bałtyckich, na Białorusi i na Ukrainie, [i:] Kłoczowski, J. (utg.): *Trudna tożsamość. Problemy narodowościowe i religijne w Europie Środkowo-Wschodniej w XIX i XX wieku*. Lublin 1996.
- Eberhardt, P.: *Przemiany narodowościowe na Białorusi*. Warszawa 1995.
- Edwards, J.: *Language, Society and Identity*. London 1985.
- Ermalovič, M.: *Pa sljadach adnaho mifa*. Minsk 1991.
- Farmiravanne i razvicčë nacyjanal'naj samasvjadomasci belarusaŭ. *Belarusika-Albaruthenica*, v.2, (utg. av) Nacyjanal'ny navukova-asvetny centr imja F. Skaryny, Minsk 1993.
- Gellner, E.: *Nations and Nationalism*. Oxford 1983.
- Gilevič, N.: Usë budžę zaležyc ad taho, ci zahavoryc' u nas pačucë" hodnasci i soramu. *Zvjazda*, 13.02.1996.
- Gryckevič, A.: Unijackija tëndencyi i unijackaja carkva na Belarusi ù XVI-XVIII stagoddzjach. [i:] Kłoczowski J. (utg.): *Belarus, Lithuania, Poland, Ukraine. The Foundations of Historical and Cultural Traditions in East Central Europe*. Lublin 1994.
- Gustavsson, S. & Svanberg, I. (utg.): *Gamla folk och nya stater*. Stockholm 1992.

- Gustavsson, S.: Belarus: A Multilingual State in Eastern Europe, [i:] Gustavsson, S. & Runblom, H. (utg.): *Language, Minority, Migration*. Uppsala 1995.
- Guthier, S.L.: The Belorussians: National Identification and Assimilation, 1897-1970. *Soviet Studies*, vol. XXIX, nr.1 och nr. 2, 1977.
- Holtbrügge, D.: Im Schneckentempo ins Unbestimmte. Stand und Perspektiven der Wirtschaftsreformen in Weissrussland. *Osteuropa*, nr. 9, 1993.
- Hroch, M.: *Social Preconditions of National Revival in Europe*. Cambridge 1985.
- Ihnatoŭski, I.: *Karotki nary s historyi Belarusi*. Minsk 1992. (Nytryck av första upplagan 1919.)
- Johansson, R.: Nationer och nationalism: teoretiska och empiriska aspekter.[i:] Tägil, S. (utg.): *Den problematiska etniciteten*. Lund 1993.
- Kistymaŭ, A.: Mentalitet belarusauŭ vačami ruskaha. *Belarusika - Albaruihenica*, v.2, Minsk 1993.
- Kłoskowska, A.: National Identification and the Transgression of National Boundaries: The Steps towards Universalization. *Dialogue and Humanism*, nr.4, 1993.
- Kłoskowska, A.: Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej. *Kultura i Społeczeństwo*, nr 1,1992.
- Kohn, K.: *The Idea of Nationalism. A Study of its Origin and Background*. New York 1967.
- Konan, U.: Archetypy belaruskaha mentalitétu: Sprobarèkanstrukcyi pavodle nacyjanal'naj mifalogii i kazačnaha épasu. *Belarusika -Albaruthenica*, v.2. Minsk 1993.
- Kosman, M.: *Historia Białorusi*. Wrocław 1979.
- Krukoŭski, M.: Intélihencyja i belaruskaja idéja. *Golas Radzimy*, 17.02.1994.
- Kurzowa, Z.: *O mowie Polaków na kresach wschodnich*. Kraków 1993.
- Lastouski, V.J.: *Karotkaja historyja Belarusi*. Minsk 1993 (Nytryck av första upplagan 1910.)
- Lewandowski, J.: *Federalizm. Litwa i Białoruś w polityce obozu belwederskiego (XII1918-IV1920)*. Warszawa 1962.
- Litak, S.: Kościół unicki obrządku greckiego na styku dwóch kultur w XVI-XVIII wieku, [i:] Kłoczowski J. (utg.): *Belarus, Lithuania, Poland, Ukraine. The Foundations of Historical and Cultural Traditions in East Central Europe*. Lublin 1994.

- Ljukevič, U.: *Czy są oznaki procesów demokratyzacji i liberalizacji na zachodnim pograniczu Białorusi, (na podstawie badań socjologicznych wśród młodzieży studenckiej)*. Brest, under tryckning.
- Lyč, L.: *Belaruskaja nacyja i mova*. Minsk 1994.
- Lyč, L.: Kardyjagrama dèbelarusizacyi. *Literatura i mastactva*, 05.08.1996.
- Lyč, L.: My, belarusy, ne mankurty i nikomu ne dazvolim zničyc' našu rodnuju movu. *Narodnaja gazeta*, 26.07.1994.
- Lozka, A.: Narodu-samazabojcu dapamoža belarusatèrapija. *Narodnajavoija*, nr.44, 1994.
- Maldsis, A.: Die Wiedererstehung der belorussischen Nation aus ihrem historischen und kulturellen Erbe. *Osteuropa*, nr.4, 1992.
- Markus, U.: A Product of the Soviet Era Takes Controll in Belarus. *Transition*, v.2, nr. 17, 1996a, utg. av OMRI.
- Markus, U.: Toothless Treaty with Russia Sparks Controversy. *Transition*, v.2, nr. 9, 1996b, utg. av OMRI.
- Marples, D.: *Belarus*. London 1996.
- McMillin, A.: Belorussian. [i:] Schenker A. & Stankiewicz, E. (utg.): *The Slavic Literary Languages*. New Haven 1980.
- Meyendorff, J.: *The Ortodox Church*. London 1962.
- Miklašëuški, J.: Mova i palityka. *Narodnaja gazeta*, 30.08.1995.
- Mironowicz, E.: *Białorusini w Polsce*. Warszawa 1993. M oser, M.: Anmerkungen zur "Prosta mova". *Slavia Orientalis*, nr. 1-2, 1995.
- Ochmański, J.: *Historia Litwy*. Wrocław 1990.
- Ossowski, S.: Zagadnienia więzi regionalnej i więzi narodowej na Śląsku Opolskim. *Przegląd Socjologiczny*, t. IX, 1947.
- Paluckaja, S.: Etničnaja idèntyfikacyja vernikaŭ-unjataŭ ŭ krynicach XVII-peršaj palovy XIX st. *Belarusika-Albaruthenica*, v.2, Minsk 1994.
- Pankratovič, P.: Minsk, 2 krasavika. 30.000 na vulicach. Naperadze — Čarnobyl'ski śljach. *Svoboda*, 05.04.1996.
- Pawluczuk, W.: *Światopogląd jednostki w warunkach rozpadu społeczności tradycyjnej*. Warszawa 1972.
- Peterson Royce, A.: *Ethnic Strategies of Diversity*. Bloomington 1982.
- Pičeta, V.I.: Belorasskij jazyk kak faktor nacional'no-kulturnyj. (i serien:) *Zhuki Minuŭščy*. Minsk 1991.
- Podlaski, K.: *Białorusini, Litwini, Ukraińcy*. London 1985.

- Proharava, S.: Moj rodny kut, jak ty mne miły... ("Radzima" ũ belaruska move), [i:] Bartmiński, J. (utg.): *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*. Lublin 1993.
- Radkevič, E.: O nacional'nych gostejach belorusov. *Bebrusskaja delovaja gazeta*, 18.04.1996.
- Radzik, R.: Ewolucja narodowa społeczności kresów wschodnich. *Kultura i Społeczeństwo*, nr. 2, 1991.
- Radzik, R.: Idea narodu białoruskiego w drukach narodników grupy petersburskiego pisma "Gomon". *Slavia Orientalis*, nr.3, 1995.
- Rieger, J. (utg.): *Studia nad polszczyzną kresową*, serie, v. I-VIII, Warszawa 1982-1995.
- Sajevič, M.: Wyobrażenie "małej ojczyzny" w białoruskojęzycznych wspólnotach wiejskich na białostoczczyźnie. [i:] Bartmiński, J. (utg.) *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*. Lublin 1993.
- Schenker, A.M. & Stankiewicz, E. (utg.): *The Slavic Literary Languages: Formation and Development*. New Haven 1980.
- Shils, E.: Primordial, Personal, Sacred, and Civil Ties. *British Journal of Sociology*, nr.8, 1957.
- Smith, A.: *National Identity*. London 1991.
- Smolicz, J.: Wartości rdzenne a tożsamość kulturowa. *Kultura I Społeczeństwo*, nr.1, 1987.
- Stang, Ch. S.: *Die Westrussische Kanzleisprache des Grossfürstentums Litauen*. Oslo 1935.
- Sugar, P. F. & Lederer, I. (utg.): *Nationalism in Eastern Europe*. Seattle and Washington 1969.
- Szücs, I.: *Trzy Europy*. Lublin 1995.
- Tarasaŭ, K.: *Pamiac'pra lehendy. Pastaci belaruskaj minuŭščyny*. Minsk 1990.
- Tazbir, J.: Procesy polonizacyjne w szlacheckiej Rzeczypospolitej. *Kultura i Społeczeństwo*, nr.1, 1987.
- Tomaszewski, J.: *Mniejszości narodowe w Polsce XX wieku*. Warszawa 1991.
- Turonek, J.: *Białoruś pod okupacją niemiecką*. Warszawa 1993.
- Turonek, J.: *Wacław Iwanowski i odrodzenie Białorusi*. Warszawa 1992.
- Uspenskij, B.: *Istorija russkogo literaturnogo jazyka (X-XVII w.)*. München 1987.
- Vakar, N. P.: *Belorussia. The Making of a Nation*. Cambridge, Massachusetts 1956.
- Wasilewski, L.: *Litwa i Białoruś*. Warszawa 1925.

- Wexler, P.: *Purism and Language. A Study in Modern Ukrainian and Behrussian Nationalism (1840 1961)*. Bloomington 1974.
- Wielhorski, W.: *Litwini, Białorusini i Polacy w dziejach kultury Wielkiego Księstwa Litewskiego*. London 1951.
- Wróbel, P.: *Kształtowanie się białoruskiej świadomości narodowej a Polska*. Warszawa 1990.
- Zacek, J. F.: Nationalism in Czechoslovakia, [i:] Sugar, P.F. & Lederer, I, (utg.): *Nationalism in Eastern Europe*. Seattle and Washington 1969.
- Zajkoŭski, E.: Rolja kanfesijnaha faktaru ŭ nacyjanal'naj svjadamasci belarusai. *Belarusika - Albaruthenica*, v.2, Minsk 1993.
- Zadencka, M.: *W poszukiwaniu utraconej ojczyzny*. (= Studia Slavica Uppsaliensia 35), Uppsala 1995.
- Zaprudnik, J.: *Belarus-At a Crossroads in History*. Oxford 1993.
- Zientara, B.: Populus - Gens - Natio. Einige Probleme aus dem Bereich der ethnischen Terminologie des frühen Mittelalters, [i:] Dann, O. (utg.): *Nationalismus in vorindustrieller Zeit*. München 1986.

Kartförteckning

1. Kievriket på 900-talet (på basis av O. Subtelny, *Ukraine*, 1994, s. 30) s.21
2. Polens och Litauens expansion österut. Det vitryska territoriet hamnar inom det Litauiska Storfurstendömet (på basis av O. Subtelny, *Ukraine*, 1994, s. 71). s.23
3. Den polsk-litauiska staten *Rzeczpospolita* under första hälften av 1600-talet (på basis av N. Davies, *God's Playground*, v.1. 1985, s.449). s. 27
4. Delningar av den polsk-litauiska staten (1772-1795). Det vitryska territoriet hamnar inom Ryssland (på basis av N. Davies, *God's Playground*, v.1. 1985, s. 512). s.38
5. Den territoriella utvecklingen av den Vitryska Sovjetrepubliken 1921-1945 (på basis av M. Kosman, *Białoruś*, 1979, s. 303). s.63
6. Vitryssland 1997 (källa: Internet). s. 74